

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ KLASİK DÖNEMİNDE
MEDRESE EĞİTİM SİSTEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan KAMILOĞLU

İstanbul
Ocak 2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ KLASİK DÖNEMİNDE
MEDRESE EĞİTİM SİSTEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hasan KAMILOĞLU

İstanbul
Ocak 2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr.Beytullah KAYA

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali BOLAT

Üye: Prof. Dr. Ferit BAZ

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Osmanlı Devleti Klasik Döneminde Medrese Eğitim Sistemi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Hasan KAMILOĞLU

ÖN SÖZ

Osmanlı Devletinin üç kıtaya kudretli bir şekilde hükmeden klasik döneminde büyüklüğünün yanında uzun ömürlü bir devlet olmasını da temin eden unsurlardan birinin de eğitim olduğunu bilmekteyiz. Bu sebeple Osmanlı klasik dönemine ait eğitim sisteminin ana unsurlarından olan medreselerin, eğitim sistemi, öğrenci yetiştirme anlayışı, ders metodu ve fiziki ortamlarını incelemek amacıyla çalıştığım tez sürecimde öncelikle bana yol gösterip rehber olan tez danışmanım Prof. Dr. Beytullah KAYA'ya teşekkür ederim. Çalışmakta olduğum eğitim kurumumda öğrenci dersleri, evrakları ve tezim arasında koştururken beni anlayışla karşılayan kurum müdürlerimiz Harun ŞAHİN ve Serhat KARA'ya minnettarlığımı sunarım. Aynı zamanda uzun çalışma, araştırma ve tez yazım sürecimde sabırla beni destekleyen kıymetli eşim Gülsüm'e, kitaplar ve tez arasında meşgul olurken vakit ayıramadığım kıymetli çocuklarım Büşra, Elif ve Erva'ya anlayışları için çok teşekkür ederim.

Hasan KAMILOĞLU

İstanbul-2024

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ KLASİK DÖNEMİNDE MEDRESE EĞİTİM SİSTEMİ

Hasan KAMILOĞLU

Yüksek Lisans, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Beytullah KAYA

Aralık, 2024 - 126 Sayfa

Devletlerin ve milletlerin ilmi ve sınai anlamda kalkınmasının en temel taşı eğitimidir. Dünya tarihine yön veren devletlerden biri olan Osmanlı Devletinin de kalkınmasında eğitim alanında yapılan çalışmaların katkısı çok yüksektir. Osmanlının oluşturmuş olduğu ve sistemin temel taşlarından olan eğitim kurumlarından biri de medreselerdir. Bu çalışma ile Osmanlının klasik dönemindeki medreselerin kuruluşu, öğrenci sayıları, ders veren hocaların nitelikleri, uygulanan programlar, medreselerde okutulan kitaplar, talebelerin nitelikleri, hangi zaman dilimlerinde istirahat edip izin yaptıkları gibi süreçler hakkında inceleme yapılacaktır. Çalışmamız, Osmanlı klasik dönem medrese eğitimi ve içeriği hakkında yazılmış belge, kitap ve makaleler üzerinden araştırma yapmak ve klasik dönemden kalma medrese binalarından örnekler incelemek suretiyle hazırlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve içerik analizi yöntemi kullanılmış olup, çalışmanın bulguları araştırma alt tespitlerine uygun olarak sunulmuştur. Bu çalışma ile Osmanlı Devletinin klasik döneminde eğitime ağırlık verdiği ve bu bağlamda da medreseler kurulduğu tespit edilmiş olup, medreselere okumakta olan öğrencilerin uyması şart olan kuralların olduğu ve aynı zamanda medreselerdeki eğitim içeriklerinde istikrar sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür. Fatih Sultan Mehmet döneminin ise medrese eğitiminde zirve dönem olarak kabul edildiği ve sonraki süreçlerde de bu dönem temel alınarak sistemde bir kısım değişiklikler yapılmak suretiyle medreselerin geliştirilmesinin amaçlandığı, kurallara uyulmadıkça sistemin bozulduğu bilgilerine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Eğitim, Klasik dönem, Medreseler

ABSTRACT

MADRASA EDUCATION SYSTEM IN THE CLASSICAL PERIOD OF THE OTTOMAN STATE

Hasan KAMILOĞLU

Master's Degree, History and Civilization Studies

Thesis Advisor: Prof. Dr. Beytullah KAYA

January, 2024 - 126 Pages

The cornerstone of the scientific and industrial development of states and nations is education. The contribution of studies in the field of education to the development of the Ottoman Empire, one of the states that shaped world history, is very high. One of the educational institutions established by the Ottoman Empire, which are the cornerstones of the system, are madrasahs. This study will examine processes such as the establishment of madrasahs in the classical period of the Ottoman Empire, the number of students, the qualifications of the lecturers, the programs applied, the books taught in madrasahs, the qualifications of the students, the time periods during which they rested and took leave. Our study was prepared by researching documents, books and articles written about the Ottoman classical period madrasah education and its content, and by examining examples of madrasah buildings from the classical period. Qualitative research method and content analysis method were used in the research, and the findings of the study were presented in accordance with the research sub-determinations. With this study, it has been determined that the Ottoman Empire focused on education in the classical period and madrasahs were established in this context, and it was seen that there were rules that students studying in madrasahs had to comply with and at the same time, they tried to ensure stability in the educational content in madrasahs. It has been learned that the period of Sultan Mehmet the Conqueror was considered the peak period in madrasah education and that in the following periods, it was aimed to develop madrasahs by making some changes in the system based on this period, and that the system was corrupted unless the rules were followed.

Keywords: Ottoman Empire, Education, Classical period, Madrasahs

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ.....	1
İKİNCİ BÖLÜM	
ARAŞTIRMA BULGULARI	9
2.1 Osmanlı Devletinde Medreselerin Kuruluş Süreci	9
2.2 Klasik Dönemde Medrese Sayısı.....	19
2.3 Medreselerin Mimari/Fiziki Özellikleri ve Eğitime Uygunlukları	27
2.4 Medreselerin Kurumsal ve Hiyerarşik Yapıları	31
2.5 Medreselerin İsimlendirilmesi	37
2.6 Medreselerin Eğitim Müddetleri.....	40
2.7 Medreselerin Eğitim Kadrosu ve Medrese Eğitimine Dair Kavramlar.....	43
2.7.1 Suhte.....	44
2.7.2 Danışmend.....	46

2.7.3 Muid	47
2.7.4 Temessük.....	47
2.7.5 İcazetname.....	47
2.7.6 Mülazemet	48
2.7.7 Müderris	50
2.8 Medreselerde İdari ve Kurumsal Yapı.....	54
2.9 Medreselerin Öğrenci Kabul Şartları	59
2.10 Klasik Dönem Medreselerde Eğitim Usulü... ..	60
2.11 Klasik Dönem Medreselerinin Müfredatı	64
2.12 Medreselerde Günlük Program ve Ders İşleme Metodu.....	78
2.13 Medreselerde Öğrenci Sayıları	86
2.14 Medreselerde Haftalık ve Yıllık izinler	87
2.15 Medrese Mezunlarının, Mezuniyet Sonrası	89
2.16 Klasik Dönem Medreselerinde Bozulma Emareleri	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ.....	107
-------------------	------------

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAYNAKÇA	116
-----------------------	------------

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 2.1: XVI. Yüzyılda medreselerin bulunduğu yerleşim alanları, medreselerin çeşitleri ve sayıları	22
Tablo 2.2: Yirmili Medreseler (Haşıye-i tecrit Medreseleri)	72
Tablo 2.3: Otuzlu Medreseler (Miftah Medreseleri).....	73
Tablo 2.4: Kırklı Medreseler (Telvih Medreseleri).....	73
Tablo 2.5: Ellili Medreseler (Hariç Medreseleri).....	73
Tablo 2.6: Ellili Medreseler (Dahil Medreseleri).....	73
Tablo 2.7: Altmışlı Medreseler	73
Tablo 2.8: Sahnı Seman Medreseleri	74
Tablo 2.9: Taşköprüzade (v.1561) ‘nin Medrese de aldığı dersler.....	76

KISALTMALAR

S.A.V. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem

r. : Risaleti

ö. : Ölümi

d. : Doğumu

s. : Saltanatı

m. : Miladi

A.g.e. : Adı Geçen Eser

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

GİRİŞ

Hızlı Muhammed (S.A.V)'in (r.610-632) İslam dinini tebliğ etmeye başlaması ile birlikte oluşmaya başlayan İslam temelli ilimler, öğrenim bakımından camiye bağlı oldukları için İslami ilimlerin eğitimleri de Hızlı Muhammed (S.A.V)'den itibaren mescit ve camilerde yapılmaktaydı (Akgündüz, 2021: 17). Bu durum dört halife (632-661) döneminde de devam etmiştir. Emevilerin (661-750) hüküm sürdüğü süreçte de medrese benzeri bir kurum tesis edildiğine dair bir bilgi olmayıp, ilim öğretiminin aynı dönemde mescitlerde ve bireylere ait hanelerde yapılmıştır. Öyle ki evlerde bireysel olarak Edebiyat, Tıp, Astronomi ve Dil dersleri gibi ilmi faaliyetler de gerçekleşmekteydi (Hızlı, 1987: 2). Üst düzey eğitimin camiden veya aynı manada mescitlerden ayrılmasının temel sebebi ise camilerin bu manada artık tam olarak ihtiyacı karşılayamayacağı düşüncesinin oluşmasıydı. Çünkü insanların, Müslümanların cemaat haricinde gelip ferdi veya ufak cemaatler halinde namaz kılmaları gibi durumların da mevcudiyetinden dolayı gerek onların ibadetlerinin ahengini bozmamak gerekse müstakil bir ilmi kurum ihdası ihtiyacı sebebiyleydi. Aynı zamanda dönemin üst düzey bilgi sahibi olduğu bilinen insanların evlerine gitmek ve bilgi edinmek suretiyle gelişen ilmi süreçte evlerin zamanla küçük ilim meclislerine dönmesine de ayrı bir sebep olarak görülebilir. Fakat bu durum camileri yine de üst düzey ilimlerin okutulmasına devam edilmesini engellememişse de ilim faaliyet alanlarının kurumsal anlamda gelişmesine de yol açmıştır (Unan, 2005: 7). Bunlarla birlikte özellikle Emeviler (661-750)'den sonra hüküm süren Abbasiler (751-1258) döneminde de ilk etapta mescit ve evlerde eğitim yöntemi ile artarak devam etmiştir. İslami eğitimin de kurumlaşması ile birlikte medrese benzeri üst düzey eğitim merkezleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece eğitim kurumları, temelde ibadet amacıyla yapılmış olan camilerden ayrı mekânlar olarak tasarlanmaya başlamıştır (Akgündüz, 2021: 17). Ancak süreç Beytü'l-Hikme'nin kurulması ilmi faaliyetler ve üst düzey eğitim kurumları anlamında mihenk taşı oluşturduğu ve bu kurumun medrese tarzı yapıların ortaya çıkışına kaynak oluşturduğu söylenmektedir (Hızlı, 1987: 2).

Tarih içerisinde Müslümanların çevre ülkelere gücünü kabullendirdiği dönemler Müslüman devletlerin eğitiminin de iyi olduğu dönemlerdir. Mesela Abbasiler veya İber yarımadasında kurulmuş olan Endülüs ya da coğrafi olarak daha yakın olan

Selçuklu veya Memlûkler, sadece askeri olarak değil, bu devletlerin bütüncül olarak tarihte kendini kabullendirdiği dönemler ilmi olarak da gelişkin oldukları dönemlerdir. Bunlardan başka devletler de eğitime ve bilgiye verdikleri önem ve buna dair geliştirdikleri metotlar vesilesiyle tarihte kalıcılıkları daha uzun olduğu tarihi bir hakikattir (Büyükbaş. 2013: 5). İslam medeniyeti tarihi boyunca ortaya koyduğu farklı eğitim müesseseleri sayesinde nesilden nesile aktarılan bir süreklilik kazandığı gibi aynı zamanda toplumlardan başka toplumlara da yayılımını sağlamıştır. Bunu da farazi süregelen bir eğitim anlayışına değil, Peygamber efendimiz ile beraber Suffe'den itibaren müesseseleşme gelişimini başlatan eğitim kurumlarına borçludur (İhsanoğlu; 2019, 62). İsimleri medrese olmasa da altyapı olarak medrese minvalinde oluşturulan eğitim kurumları Beytü'l-Hikme'nin kuruluşuna öncülük ettiği ve gelecekte tam teşekküllü medrese kurumlarının oluşumuna da temel oluşturduğu söylenebilir (İhsanoğlu, 2019 74).

Medreseler aslında kuruluşları itibariyle İslami ilimler temellidir ancak bunun yanında başlı başına geniş bir eğitim alanını bünyesinde barındıran çoklu yapıya sahip olan eğitim kurumu olarak da kurgulanmıştır. İslami manada medreselerin, Abbasiler döneminde, Mısır'daki Fatimi devletinin Şii propaganda eğitim merkezlerinden olan Türkçe karşılığı "İlim evi" olan "Dar'ul-İlim" kurumlarına karşı tepkisel bir alternatif yapı olarak ortaya çıktıkları iddia edilmektedir (Furat, 2003: 2). Ancak Abbasiler döneminde oluşturulmuş olan bu mekânlar için henüz medrese kavramı kullanılmamaktaydı (Baltacı; 2021: 60) Bu kurumların, "Medrese" ismi ile müsemma olarak İslam dünyasında ortaya çıkışları ise, Karahanlı Devleti (840-1212), Gazneliler (963-1186) ve Büyük Selçukluların (1037-1157) devletleri içerisinde tezahür etmiştir (Baltacı; 2021: 80). Bu manada medreselerin Türk dünyasında resmi bir kurum olarak ortaya çıkışları da miladi X. asra dayanmakta olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu üç devlet içerisinde de medreselerin, İslam'ı devlet anlamında ilk olarak kabul eden Karahanlılar olduğu ifade edilmektedir (Furat; 2003: 2-3). Akgündüz bu konuda bahsi geçen devletlerin arasında "Medrese" ismini de ilk defa devlet olarak Karahanlıların kullandığını söyler (Akgündüz, 2021: 17). Bu anlamda Karahanlı Devletinden daha önce başka Müslüman devletlerde yükseköğretim dersleri var olmasına rağmen, medrese ismi ile müsemma olan bir kurum olduğu bilinmemektedir. İlk defa medrese ismi ile müsemma olarak oluşturulan bu yükseköğretim kurumlarının ilk örneğini XI. Yüzyılın ilk çeyreğinde

Karahanlı hükümdarı Arslan Gazi Tafgac Han (ö.1035) Merv şehrine medrese yaptırmış ve vefatında da bu medresenin haziresine defnolunmuştur (Akgündüz, 2021: 17). Yine XI. Yüzyılın başlarında Gazneli Mahmud (ö.1030) Gazne’de, daha sonra ise kardeşi Sebük Tekin ise Nişabur’da medrese yaptırdıkları bilgilerine ulaşılmaktadır (Baltacı, 2021: 107). Baltacı’nın verdiği bu bilgilere rağmen medrese kurumunun ilk olarak Büyük Selçuklular zamanında, Nişabur şehrinde Sultan Tuğrul (1038-1063) saltanatı zamanında, 1040’lı yıllarda oluşturulduğu da ifade edilir (Büyükbaş, 2013: 6). Ancak külliye şeklinde kurumsal bir teşkilat yapısına sahip olan medreselerin ilk örneğinin XI. Yüzyılın ikinci dilimine denk gelen Sultan Alparslan’ın saltanat dönemi (1063-1072) ve onun veziri olan Nizamülmülk (ö.1082) tarafından ilk defa Bağdat’ta Dicle nehri kenarında kurulduğu bilinmektedir (Akgündüz, 2021: 17). Nizamülmülk’ün (ö.1082) M. 1065 yılında Sultan Alparslan’ın (s.1063-1072) da destekleri ile inşasına başladığı ve “Medrese” ismi ile müsemma olduğu tüm tarihçiler tarafından kabul edilen bu üst düzey eğitim kurumunu, M. 1067 yılında açmıştır (Hızlı, 2004: 3). Bu kurumlara “Ders yapılan mekân anlamına gelen Medrese” ismi verilmesinin sebebi ise, içerisinde ders işlenen mekânlar olmasına izâfetendir. Reel kullanımda ise “Medrese” üst düzey derslerin işlendiği yer, mekân anlamını ifade eder. (Baltacı; 2021: 80) Nizamülmülk daha sonra ise Nişabur, Musul ve Basra gibi farklı şehirlerde yenilerini açarak sayılarını artırmaya devam etmiştir. Bu anlamda medreselerin tam teşekküllü bir şekilde oluşturulması ve devlet içerisinde yaygınlaştırılması örneğinin ilk olarak Nizamülmülk olduğu, İslam tarihçileri tarafından kabul edilen bir husustur (Hızlı, 2004: 3). Nizamülmülk’ün örnekliliği ile devam eden süreçte İslam topraklarının farklı noktalarında yine medreseler ihdas edilmiştir. Bunlardan dikkat çekici çalışmalar yapmış olmaya örnek olarak daha fazla gayret gösteren idarecilerden biri de Nureddin Zengi (s.1146-1181) olup, Şam, Halep gibi şehirlerle birlikte idare ettiği topraklarda medreseler açmaya gayret etmiştir. Yine Selahaddin Eyyubi (s.1174-1193) idaresinde bulunan Mısır toprakları başta olmak üzere, fethi ile birlikte Kudüs’te ve idaresinde olan topraklarda medreseler açmaya çalışmıştır (Hızlı, 2004: 3).

Medreselerin İslami eğitim kurumları olmaları, Selçuklu devletinin de dini İslam olması hasebiyle, medrese kültürü Selçuklu döneminde varlığını ve etkisini artırarak devam ettirmiştir. Sultan Alparslan’ın hükümdarlığı döneminde, onun da destekleri

ile Nizamülmülk tarafından kurulan Nizamiye Medreselerinin asıl kuruluş amacı ise Mısır'ı işgal eden Şii Fatımilerin, Şiiliği yaymak amacıyla oluşturmuş oldukları Beytü'l-İlim'ler de yetişerek Sünni İslam coğrafyasını Şiileştirmeyi amaçlayan yapıya karşı mücadele etmek ve Sünni anlayışı muhafaza etmektir. Bunda başarılı da olan Nizamiye Medreseleri İslami anlamda yapılan ilmi çalışmalara ciddi katkılar sağladığı gibi bilimsel anlamda da bu medreselerde okuyan pek çok bilim adamı tarihteki birçok buluşun da öncüsü olmuştur (Baltacı, 2021: 64). Nizamiye medreseleri başlı başına fıkıh âlimi yetiştirmeyi amaçlayan ve bu manada Sünni ekolü koruyucu bir yapı üzerine inşa edilerek dört fıkhi mezhebi bazı medreselerde tek çatı altında bazı yerlerde ise farklı medrese binalarında öğreten bir yapıya sahiptirler (İhsanoğlu, 1999: 6). Bu manada medreselerin sistematik olarak devlet eliyle kurumsal anlamda teşkilatlanarak yaygınlaşmasının Büyük Selçuklu Devleti döneminde olduğunu söylemek mümkündür (Kocaman, 2016: 5).

Büyük Selçuklu Devletinden itibaren medrese oluşturmak bir gelenek haline gelmiş ve yapısal ve işleyiş anlamında Selçuklu devleti medreseleri örnek alınarak İslam coğrafyasında hızla yaygınlaşmıştır. Öyle ki şehir merkezlerine uzak olan beldelelere, köylere varıncaya kadar medreseler yapılmıştır. Aynı şekilde Eyyubiler ve yine Kuzey Afrika ve Endülüs İslam devletleri de kendi bünyelerinde pek çok medrese ihdas etmişlerdir (Baltacı, 2021: 64). Örneğin Selahaddin Eyyubi hem Mısır'ı Fatımilerden kurtardıktan sonra hem de Kudüs'ü fethettiğinde iki bölgeye de medrese kurumları inşa ettirmiştir (İhsanoğlu, 2019: 26).

Başlangıcından itibaren devam eden tarihi süreç içerisinde medreseler hem İslami eğitim merkezleri olmaları hasebiyle hem de genel anlamda diğer eğitim kurumları ile mukayese edildiğinde, eğitim tarihi içerisinde çok mühim bir yere sahip olduğu kesindir. Aynı zamanda medreselerin İslam dininin bir türevi olduğu ve onunla hercümerç olduğu da açıktır (A.g.e.: 23). Bu sebeple medreselerle ilgili İslam tarihi içerisinde geliştirilen ve Müslümanların ortak bir değeri olan geleneksel yapıya sahip eğitim kurumları olduğunu söylemek mümkündür (İpşirli, 2008: 1). Öyle ki 13. yüzyıldan itibaren, medreseler, kendilerinde görülen gelişmelere bağlı olarak astronomi eğitimi ile beraber tıp eğitiminin de verildiği mekânlar olmaya başlamıştır. Öyle ki Şam, Bağdat, Tebriz ve Semerkant gibi şehirlerde "Medrese-Bimaristan" ve "Medrese-Rasathane" modelleri ortaya çıkmıştır (İhsanoğlu, 1999: 7). Temelde dini eğitim amaçlı kurulmuş olsa da "Medrese-Bimaristan" modelinde ortaya çıkan

müesseseler, XIII. Yüzyılda eczacılık biliminin yapıldığı Muntasırıye medresesi örneğinde olduğu gibi, daha da dışa taşarak, tıp, astronomi, matematik, coğrafya gibi farklı birimlerin de medrese bünyesinde eğitiminin verilmesine olanak sağlamıştır. Öyle ki Muntasırıye medresesinde yapıldığı gibi başlı başına bimaristan-medrese kurumlarının da oluşturulmasının yolunu açmıştır (İhsanoğlu. 1999: 82).

Rasathanelerin kurulmasının da altyapısal durumunu hazırlayan medreseler, mesela İlhanlılar (1265-1335) döneminde rasathanelerin kurulmasına öncülük etmiştir. Yine İlhanlı devletinin veziri olan XIII. Yüzyıl bilim adamlarından Reşidüddin (1247-1318) tarafından kurulan medrese tarzı eğitim kurumu, İslami eğitimin yanında, müzisyenlik, çiftçilik, nakkaşlık, hattatlık, bahçıvanlık ve ziraatçılık gibi öğrencilerin yeteneklerine uygun mesleklerle ilgili tespit ve yönlendirmenin yapılarak, farklı eğitimlerin alınabildiği bir külliyeeye dönüşmüştür (A.g.e.: 96-97). Nizamiye medreselerinden etkilenecek XIII. Yüzyılın son bölümünde kurulan ve adına Reb-i Reşid denilen bu eğitim kurumu da, Osmanlı Devletinin eğitim kurumlarının gelişimine, örneklik anlamında olumlu etki sağlamıştır (A.g.e.:101). Elde edilen bu bilgiler ışığında, İslam ülkelerinin ve bu devletlerin mensup oldukları din itibariyle, medreseler somut anlamda İslam dininin resmi eğitim kurumları olarak kurgulanmıştır (A.g.e.: 126).

Selçuklularla birlikte Türklerin hâkimiyet ve kontrolüne giren Anadolu topraklarında İslami kültür kendini göstermiş ve caminin yanında eğitim kurumları da kurulmaya başlanmıştır. Bu durum da İslam öncesi Anadolu dönemine göre ve İslam sonrası doğu Roma şehirleri ile kıyaslandığında Müslümanların hükmettiği topraklarda gelişmişlik özelliği de ön plana çıkmaktaydı. Selçukluların kurduğu medreseler sayesinde de Sünni İslam, Anadolu'daki hâkim kültürün de altyapısını oluşturmuştu (İhsanoğlu, 199:108). Anadolu Selçukluları (1077-1308) döneminde camilerin yanına mektep yapma geleneğinin gelişmesinin yanında, aynı zamanda ülkenin her tarafında medrese yapımı çalışmaları üst düzeyde devam etmiştir. Bu anlamda Anadolu Selçuklu Devleti namına yapılan ilk medresenin ise, II. Kılıçarslan (ö. 1192) devri devlet adamlarından olan Altun Aba (ö.1236) tarafından yaptırıldığı bilinmekle birlikte bu geleneğin Anadolu Selçuklu Devleti sınırları içerisindeki Amasya, Tokat, Erzurum, Kayseri, Konya gibi pek çok şehirde artarak devam ettirildiği bilinmektedir. Akabinde Anadolu Selçuklu Devletinin dağılmasından sonra oluşan Türk beyliklerinde de medrese yapım çalışmaları devam etmiştir (Hızlı, 1987: 5).

Anlatılan örneklerde olduğu gibi Osmanlı devletine varıncaya kadar, önceki Müslüman ülkeler sahip oldukları toprakların pek çok yerinde medreseler yapmışlardır (Çelik, 2019: 45).

Bu çalışmada Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılışına yakın dönemde tarih sahnesine çıkan Osmanlı Devletinin klasik döneminde ki medreselerin kuruluş, gelişme ve yükselme ve bozulma sürecine giren dönemini inceleyeceğiz. Türkiye’de Osmanlı medreselerine dair yapılan araştırmaların geçmişinin çok eskiye dayanmadığı bilinmekte olup bu konudaki araştırma yazılarının XX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapıldığını bilmekteyiz. Zira Osmanlı medreseleri ile ilgili bilgi alabileceğimiz birincil düzeydeki kaynaklardan olan Taşköprülüzade’nin (d.1494/ö.1561) “eş-Şekaik-i Numaniyye” isimli eseri, medreselerin detayları hakkında muhtevaya girmeyip daha çok klasik dönem uleması hakkında bilgi vermektedir. XVI. Yüzyıl büyük Osmanlı tarihçisi olan Kühn’ül-Ahbar sahibi Gelibolu’lu Mustafa Âlî ise (d.1541/ö.1600) medreselerde okunan kitaplara dair çok önemli temel kaynak oluşturmaktadır. Yine Âşık Paşazade’nin (d.1400/ö.1484) Tevarih-i âl-i Osman’ı ve Koçi Bey (ö.1650) risalesi gibi temel kaynaklar da medreselerin muhtevasına az temas edip daha çok siyasi tarih üzerinde durmuşlardır. Bunlar içerisinde özellikle Koçi Bey risalesi klasik dönemin artık bittiği dönemde Sultan IV. Murad’a (s.1623/1640) risalesinde yaptığı tavsiyeler özelinde devletin ve medreselerin bozulması sebepleri ve düzeltilebilmesi yönündeki tavsiyelerini içermektedir. Bu bağlamda Osmanlı medreseleriyle ilgili tarihî süreci ele alarak yapılmış olan en detaylı çalışma İsmail Hakkı Uzunçarşılı’ya (d.1888/ö.1977) aittir. Uzunçarşılı, Osmanlı medreseleri ile ilgili ilk kaynaklarından araştıran ve Cumhuriyet döneminde bu konuda ilk yazılı eseri ortaya koyan kişidir (İhsanoğlu, 2019; 127). Uzunçarşılı’nın XX. Asrın ikinci yarısına denk gelmekte olan 1965 yılında yayımladığı “Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı” başlıklı çalışma, kendisinden sonra ortaya konulacak olan pek çok araştırmanın kaynak kitabı olarak bir öncü ve rehber olma özelliğini de içermektedir. Bu manada Uzunçarşılı’nın eserinden önceki çalışmalar göz önüne alındığında ilmiye sınıfı ve medrese kurumlarının işleyişine dair Uzunçarşılı’nın bu eserinin haricinde temel oluşturacak geniş kapsamlı bir başka kaynak da bulunamamaktır. Ancak İhsanoğlu da, Uzunçarşılı’nın yaptığı bu çalışmaların muhtevasının eğitim içeriklerinden ziyade, eğitim kadroları olan ilmiye sınıfına dair araştırmalar olduğunu söyler (İhsanoğlu,

2019: 50). Örneğin Uzunçarşılı bu çalışmalarında, medreselerin dereceleri, müderrislerin tayini ve terfisi gibi hususlar üzerinde çok detaylı belgeler ortaya koyarak anlatmıştır. Aynı zamanda medreselerde işlenen dersleri ve buna bağlı hususları ise daha genel bir anlayışla değerlendirerek bu konuda çalışma yapacaklar için çok mühim bilgiler de vermiştir (İhsanoğlu, 2019: 127). Elbette ki Osmanlı medreselerinin tarihsel gelişim üzerindeki süreci sadece Uzunçarşılı'nın yapmış olduğu çalışmalar ile sınırlandırılması da mümkün olamaz. Çünkü kendisin bu çalışmasından sonra ulaşılmış olan kaynaklar olması ve genişleyen araştırmalar çerçevesinde medreseler tarihsel süreç içerisinde tekrar değerlendirilmeye tabi tutulabilmiştir (A.g.e.: 129). Aynı bağlamda Uzunçarşılı'dan başka, ondan yaklaşık yirmi beş, otuz yıl kadar öce Şerafettin Yaltkaya'nın (d.1879/ö.1947) yazmış olduğu "Tanzimat'tan Evvel ve Sonra Medreseler" başlıklı makale çalışmasına baktığımızda, Yaltkaya'nın Osmanlı medreseleri mevzusunu araştıran ilk kişi olduğunu tespit etmek de mümkün olmaktadır. Aynı zamanda Ö. Lütfi Barkan'ın (d.1903/ö.1979) Osmanlı toplumu ve ilmiye alanının gelişimine dair tespitleri, George Makdisi'nin (d.1920/ö.2002) "İslam'ın Klasik Çağında Din, Hukuk ve Eğitim" başlıklı çalışmasında ortaya koyduğu yaklaşımlar da Osmanlı medreseleri konusunda ışık tutmaktadır. Yine Köprülü'nün (d.1890/ö.1966) Osmanlı Devletinin, Selçuklu ve onun bakiyesi olan Anadolu beyliklerinin her anlamda mirasçısı olduğu ve bütün bunları hercümerç eden bir sentez olduğunu ileri sürdüğü "Osmanlı Devletinin Kuruluşu" isimli eseri de önemli kaynaklar arasında sayılabilir (A.g.e.: 4). Ancak bu üç eser de temel manada devletin pek çok kurumunu içerisine alan bütüncül bakış açısına sahip eserler olarak gözükmektedir. Konu hakkında otorite sayılabilecek isimlerden biri olan Atay ise, genel olarak "Ders programları, icazetnameler ve medreselerdeki bozulma" hususlarını işlemiştir (Atay, 1981). Bu anlamda Baltacı, klasik dönem medreselerine hitap eden "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri" isimli çalışması dönem medreselerine dair çok önemli bir kaynaktır. Ancak burada Baltacı müfredatın yanında daha çok medreselerin müderrislerini tek tek anlatmıştır (Baltacı, 2021). Osmanlı medreseleri üzerine araştırmalar yaptığı bilinen İpşirli, "Osmanlı İstanbul'unda Geleneksel Eğitim ve Ulema" üzerine çalışmalar yaparak, Osmanlı medreselerini ve ulema sınıfını işlemiştir (İpşirli, 2008). Çelik, "Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri" başlıklı eserinde ise medreseler ile üniversiteleri doğu batı ekseninde kuruluş amaçları ve uygulamaları anlamında karşılaştırmıştır (Çelik, 2019). Bahsi geçen

çalışmaların haricinde Osmanlı medreselerine dair Büyükbaş “Osmanlı İnsan Yetiştirme Düzeni ve Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşuna Etkileri” isimli çalışmasında, İslam medeniyeti üzerine çok geniş bir yelpazeye sahip olan zamanı işlemiştir (Büyükbaş, 2013: 200-228). Yine Hızlı, Osmanlı medreseleri üzerine yaptığı çalışmalarında Uzunçarşılı’nın Osmanlı ilmiyesi üzerine yazmış olduğu eserinden çokça istifade ederek kaleme aldığı makalelerinde genel olarak Anadolu’da ki Osmanlı Medreselerini konu almıştır (Hızlı, 2004: 371-409). Can da, aynı bağlamda “Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri” başlıklı makalesinde medreselerdeki Arapça öğretim yöntemlerinden bahsederken sadece Tanzimat dönemine ışık tutmuştur. (Can, 2010; 83-113). Açık, “İmparatorluğun Efendileri: Müderrislerin Osmanlı Şehir Hayatındaki Fonksiyonları” makalesinde salt müderrisleri anlatmaya çalışmıştır (Açık, 2019). Gelişli “On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Bağdat ve Yemen Vilayetlerinde Medrese Açmasına İlişkin İki Belge” üzerine bir makale yazarak, sadece bu iki şehirdeki medreseleri incelemiştir (Gelişli, 2005: 83-113). Zengin ve Cevherli, “Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu” başlığı altında bir makale yayınlamış (Zengin ve Cevherli, 2019: 176-193), Beyazıt ise “XVI. Yüzyılda Osmanlı İlmiye kanunnameleri ve Medrese Eğitimi” üzerine makale kaleme almıştır (Beyazıt; 2014: 956-980). Furat ise yazdığı makalesinde eğitim ve mimari ilişki açısından özellikle medrese mimarisine dikkat çekerek Osmanlı medreselerini mercek altına almaya çalışmıştır (Furat, 2003: 5-6). Bu başlıklar altındaki çalışmalardan çokça istifade edilebilmektedir. Fakat tekil eser bağlamında tam olarak Osmanlı klasik dönem medreselerinin eğitim öğretim metotları, fiziki ortam ve program içeriklerine dair o dönemlerden bugünüme bütüncül manada ışık tutabilecek bir eserin, toplu olarak ortaya konulabilmiş olduğu söylenemez.

Bu çalışmanın amacı, klasik dönem Osmanlı medrese sistemini bütüncül olarak görmeyi amaçlayarak genel ilke, işleyiş ve eğitim içerikleriyle beraber, talebe ve müderrislerin medresedeki durumunun araştırılmasıdır. Bu bağlamda Osmanlı Devletinin klasik döneminde medreselerin nerelerde kurulduğunu tespit etmek, bu medreselerin fiziki şartlarının ve kurumsal yapısının öğrencilere hitap edip etmediğini incelemek, medrese içerisindeki müfredat, program, ders işleyiş üslubu ile birlikte medrese öğrencilerinin izinleri ve uygulanmakta olan ceza-i müeyyideleri araştırmaktır. Aynı zamanda bu çalışma medreselerde dersleri okutan müderrislerin

ve onlara yardımcı kadroda bulunan kişilerin medrese dâhilindeki durumlarını da ortaya koymaktadır. Bununla birlikte klasik dönem medreselerinin işlendiği araştırmamızda aynı döneme denk gelen medrese bünyesindeki bozulma emarelerini de irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple çalışmamız, Osmanlı Devletinde medreselerin ortaya çıkışı, klasik dönemde medreselerin sayısının tespiti, aynı zamanda yapılan medreselerin mimari anlamda eğitime uygunlukları ve fiziki durumları, medresede eğitim alabilme şartları, uygulanan müeyyideler, okunan kitaplar, ders üslubu gibi konularla birlikte yine klasik dönem içerisinde medreselerde meydana gelen bozulma süreçlerini anlatan bölümlerden oluşmaktadır.

2. BULGULAR

2.1. Osmanlı Devletinde medreselerin kuruluş süreci

Osmanlı Devleti, İslami gelenekte temelden beri var olan mekteplerin haricinde, eğitim sürecinin üst düzey olan uygulamalarında da kendilerinden önceki Türk ve İslam toplumunun mirasına sahip çıkıp, muhafaza etmişlerdir. Aslında aynı şekilde Selçukluların da kendilerinden önceki Türk devletlerinin mirasına sahip çıktığı söylenebilir. Osmanlı da, kendinden önce var olan Selçuklu Devletinin mirasçısı olarak, örfi hukuk ve eğitim uygulamaları anlamında da onun mirasını devam ettirmiştir (Çelik, 2019: 41). Bu minvalde Osmanlı medreselerinin genel işleyişi, değer yargıları, ilmiye kadroları ve öğrenci sınıfı ile alakalı birçok özelliği de Selçuklu medrese geleneğinde uygulanan anlayışı takip ederek ve daha da geliştirerek uygulanmıştır. Böylece devletin, hem ilmi alanda ihtiyaç duyduğu eğitimci kadrolarını hem de devlet birimlerinde gerekli olan yetkin insan kaynağının temin edildiğini tespit etmekteyiz (Zengin ve Cevherli, 2019: 4). Osmanlı Devletinde ilk medreselerin kuruluşu ise Orhan Gazinin devlet birimlerini oluşturma sürecini hızlandırması ile başlamıştır. Bu manada Orhan Bey, Müslüman Osmanlı toplumunun üst düzey eğitim ihtiyacını karşılayabilme çalışmasına, henüz Osmanlı Devletinin kurulumunun ilk çeyreğine denk gelen (m.731) senesinde İznik'te, caminin hemen yanına bir medrese yaptırarak başlamıştır. Kurulmuş olan bu medresenin Osmanlı tarihinde ihdas edilmiş ilk medrese olduğu kabul edilmektedir (Hızlı, 2020: 6). Orhan Gazinin oluşturduğu bu medrese tarihte İznik Orhaniyesi ismiyle anılmıştır (Unan, 2005: 6). Ancak Orhan

gazinin oğlu olan Süleyman Paşa'nın da Orhan Gazinin saltanatı dönemine denk gelen süreçte İzmit'te yaptırdığı medresenin de ilk yapılan medrese olma ihtimali mevcuttur (Hızlı, 1987: 7). Aynı zamanda Unan, Orhan Gazinin 1331'de yaptırdığı bu medresenin haricinde ayın dönemde Osmanlı Devleti içerisinde medrese ilimlerinin okutulduğu başka eğitim kurumlarının varlığına da dikkat çekmiştir. Bu durum Osmanlı öncesi İslam dünyası içerisinde başlı başına medrese kurumu bulunmayan yerleşim alanlarında mevcut olduğu gibi, Osmanlı Devleti bünyesinde de müstakil medrese ismi ile kullanılan kurumların haricinde cami ve mescitlerin de toplumun eğitim ihtiyaçlarını giderebilmek kullanıldığını gösterir. Bu anlamda cami ve mescitler Osmanlı döneminin özellikle ilk dönemlerinde yüksek ilimler okutulan üst düzey eğitimle iştil edilmiş mekânlar olduğu ifade edilir (Unan, 2005: 6).

Osmanlı Devleti, ilk dönem eğitim faaliyetlerinde yetkin ulema ve devlet ricali ihtiyacını da Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde daha önce kurulmuş bulunan eski Selçuklu şehirlerinde faaliyet gösteren medreselerde yetişmiş olan ulema ile karşılamıştır (Unan; 2005: 7). Örneğin Orhan Gazi, dönemin ünlü İslam bilginlerinden olan Alaaddin Esved'i (ö.1397) ziyaret için gittiğinde onun ders okuttuğu mescitte vakit namazını ifa edip akabinde henüz yeni kurulmuş sayılan Osmanlı Devletindeki toplumsal dini ihtiyaçları kurumsal bir devlet yapısı içerisinde karşılayabilmek amacıyla, Alaaddin Esved'den, bilge bir kişi istemiştir. Alaaddin Esved de, talebesi olan Molla Halil beyi (d.1330/ö.1387) bu sebeple Orhan Gazinin yanına vererek göndermiştir. Orhan Gazi de bu ilim ehli genci ilk etapta Bursa kadısı tayin etmiştir. Üstelik buna sebep olarak da, devletin reisi olduğunu fakat dini anlamda toplumun ihtiyaçlarına ve sordukları sorulara bütünüyle cevap verebilecek yeterli bilgiye sahip olmadığını, bu sebeple de salt bu sahada eğitim görmüş âlim bir kişiye ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Eğitimi ve hocasını bırakıp Orhan Gazi ile gitmek istemediği ancak devletin beyinin emrine itaatsizlik edemediği için gitmek zorunda kaldığı ifade edilen Molla Halil Bey, ne olacağını bilmediği bir yola girmişti. Ancak önce Orhan Gazi tarafından kendisine kadılık makamı verilmiş sonra da Murad-ı Hüdavendigâr (s.1359-1389) döneminde de Kazaskerlik görevine getirilmiştir. Öyle ki Çandarlı Kara Halil Paşa olarak anılan bu zat, aynı zamanda Osmanlı devleti içinde Çandarlı ailesi olarak meşhur olacak ailenin de devlet yapısındaki bilinen ilk üyesi bu olmuştur. Orhan Gazinin gerçekleştirmiş olduğu bu eylem ve atama sebebiyle Halil Paşa bürokratik anlamda Osmanlı ilmiye alanındaki ilk resmi kurucu kişisi olarak da

kabul edilmektedir (İhsanoğlu, 2019: 138-139). Ancak Aşıkpaşazade'den yapılan rivayete göre, Orhan Gazinin saltanatı öncesinde de, dönemin âlimlerinden olup, Moğol istilasından kaçarak kendine sağlam bir beylikte sığınak arayan ilim adamları da vardı. Bunlardan biri de yeni kurulan Osmanlı beyliğini kendine yurt edinmeyi tercih etmiş olan Dursun Fakih'di. Öyle ki Dursun Fakih'in ilmi ve manevi cevherini fark eden Osman Gazinin de, Dursun Fakih'i (d.1302/ö.1324) beyliğin ilk kadısı olarak Karacahisar'a atadığı rivayet edilmektedir. Bu bağlamda Dursun Fakih, Halil Beyden önce kadılık vasfı almış olabilir. (Gel, 2011: 21). Hakkında çok detaylı bilgi bulunmayan Dursun Fakih (TDV, 1994: 10/7-8), Osmanlı Devletinin manevi mimarlarından olan Şeyh Edebalı'nın damadı olup onun terbiyesinde yetişerek medrese dersleri talim ederek Tefsir, Hadis ve Usul-ü fıkıh dersleri okumuş biriydi (Şekaik-i Numaniyye, 2019: 26). Osmanlı devleti bu manada daha kuruluş aşamasında ilmi alandaki enginliği kullanarak dönem âlimlerinin ilminden istifade ederek devleti inşa etmeye çalışmış, açtığı medreselere de devrin bilinen ve öne çıkan âlimlerini müderris olarak atamaya çalışmıştır. Örneğin talebesi olan Halil Beyi, devam etmekte olduğu ilim meclisinden kaldırıp Orhan Gazinin yanına vererek onun önünün açılmasını sağlayan Alaaddin Esved de (ö.1397) kendisi de İznik medresesinde, yine dönemin büyük âlimlerinden olan Taceddin el-Kürdi'nin (d.1260?/ö.?) vefatından sonra, Orhan Gazinin tensibi ile medrese hocalığı yapmıştır. Öyle ki daha sonra Osmanlı Devletinin meşhur şeyhülislamı olacak olan Molla Fenari'nin (d. de Alaeddin Esved'den ders aldığı rivayet edilir. (Şekaik-i Numaniyye, 32) Taceddin el-Kürdi'den önce de İznik medresesinin müderrisi ise yine ulemanın büyüklerinden kabul edilerek Orhan Gazi tarafından müderrisliğe getirilen Davud-i Kayseri'dir (ö.1350) (Kalaycı, 2022: 3). Osmanlı Devletinin kuruluş aşamasında ilmi ile bilinip buna rağmen medrese hocalığı yapmayıp, ilmi çalışmalarını bağımsız olarak bireysel anlamda devam ettirenler de vardır (Şekaik-i Numaniyye, 2019: 35-37). Bu bağlamda Osmanlı Devletinin kuruluş sürecine ve devletin kurumsal yapısının oluşmasına kaynaklık eden eğitilmiş insan yapısının da Anadolu Selçuklu Devleti devrindeki medreseleri ve bu medreselerde eğitim vermiş olan ilmiye sınıfının etkisi ışığında gelişmişliğini ifade etmek gerekir (Büyükbaş, 2013: 8).

Medreselerin ihdası hususunda başta padişah ve ailesi olmak üzere Osmanlı devlet idarecileri toplumun ihtiyaç duyduğu dini eğitimin kalitesini artırmak suretiyle talebelere nitelikli eğitim vermeyi amaçladığı gibi bireyin şahsı ile başlayan ve

toplumsal anlamda ahlaklı, faziletli, İslam'ı güzel yaşayan ve onun kurallarına uyan bir insan yapısı oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Aynı zamanda da insanların kabiliyetlerine göre bir eğitim ile toplum yapısını geliştirmeyi amaçladığı açıktır (İhsanoğlu, 2019: 118).

İhsanoğlu, Osmanlı medreselerini ve buna bağlı olarak Osmanlı medrese eğitimini Orhan Gazinin İznik'te kurduğu medreseden başlatmayı uygun görmemektedir. Zira bireyi ve bireyle beraber toplum yapısı inşa etmeyi amaçlayan Osmanlının medrese konusunda da, devletin teşkilatlanma örneklerinin temelini nasıl Selçuklular ve Moğollardan istifade ile inşa etmişse, yine aynı açıdan bakarak Osmanlının kurumsal olmasa da toplum inşasında medrese geleneğini kullanması İznik'te kurulan medreseden önce başladığını söyler. Zira eğitim konusunu önemseyen Osmanlı, İznik medresesi öncesinde de Osmanlı toprakları dışındaki İslam topraklarındaki medreselerde eğitim almaya giden ve iyi düzeyde eğitim alıp geri dönen Osmanlı Türkü bilginler ve farklı İslam coğrafyalarından gelen yetkin İslam alimleri ve onların yetiştirdiği Osmanlı insanları zaviyesinden bakarak aslından medresenin kurumsal anlamda oluşturulmadan Osmanlı kültür ve toplum yapısında önce de var olduğunu iddia eder (İhsanoğlu, 2019: 28).

Kurumsal bina anlamında ilk hamle olarak İznik'te başlayan medreseler XVI. Yüzyıla gelindiğinde ise aşağıda verilecek olan grafikte olduğu gibi pek çok şehirde inşa edilmek suretiyle yaygınlaşmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 12). Orhan Gazi döneminde 9 veya 11 tane medrese kurulduğu ifade edilmektedir ancak Furat'a göre bu sayı tartışmalı bir husustur (Furat, 2003: 25). Ancak aynı dönemde kurulan medrese sayısı konusunda en az 8 adet olduğuna dair ittifak edilmektedir (A.g.e.: 7). İhsanoğlu'nun yaklaşımına göre ise Osmanlı devletinin ilk dönemleri olması itibariyle bu sayının tespit edilmesi önem arz etmektedir ve göre Orhan Gazi döneminde 11 tane medrese kurulduğu ve bunların 5 tanesinin ise salt Orhan Gazinin bizzat kendisi tarafından kurulduğu belirlenmiştir. Yer ve mekân olarak ise ilk olarak İznik'teki Orhaniye medresesi akabinde Bursa'da 2 adet olmakla birlikte, Akçaova ve Sapanca'da da bizzat Orhan Gazinin kendisi 1'er tane medrese kurmuştur. Saltanat sahibi olan Orhan Gazinin aile geleneğinde de medrese kuruluşu çok önemsenmiş ve oğlu Süleyman Paşa Yenişehir ve İzmit'te, yine oğlu I. Murad'ın lalası olan Şahin bey de henüz paşa olmadan önce Bursa'da kurdukları medreselerle Orhan Gazi döneminde medrese sayısını 11'e ulaştırmışlardır (İhsanoğlu, 2019: 138-139). Bunlara mukabil devam

eden süreçte Yıldırım Bayezid (s.1389-1402) tarafından Bursa'da kurulan tıp medresesi gibi farklı alanlarda eğitim veren medreseler açmaya devam eden Osmanlı devletinde, özellikle İznik, Bursa ve Edirne'de yapılan medreseler, İstanbul fethedilinceye kadar ki zamana kadar İmparatorluğun en önemli medreseleri olarak sayılmışlardır. İstanbul'un 1453 yılında fethedilmesiyle birlikte, Fatih Sultan Mehmed hanın yaptırdığı sahn-ı Seman medreseleri Osmanlı medreselerinin zirvesi sayılmış ve aynı zaman da Fatih dönemi Osmanlı medrese döneminin de en yüksek dönemi olarak addedilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 12).

Gerek Selçukludan kalan miras gerekse Osmanlı devletinin yeni yatırımları ile ilim öğrenme sahası açısından Osmanlı Devletinin Anadolu haziresi oldukça zenginleşmiştir. Bununla birlikte özellikle Yavuz Sultan Selim'in (s.1512-1520) Arap coğrafyasını fethinden önce Anadolu da eğitim gören ilmiye adayları ilim tahsili için Şam, Halep, Medine ve Kahire gibi kadim İslam şehirlerine yönelmekteydiler. Fakat Yavuz'un Arap coğrafyasını fethederek, yönetimine almasıyla, Osmanlı Devletinin özellikle Avrupa topraklarında eğitim alan ilim taliplerinin yaptığı gibi Anadolu'da da ilim ikmal amacıyla artık İstanbul'a yönelme olduğunu söylemek mümkündür (İpşirli, 2008: 13). Osmanlı devletine, devlet adamı yetiştirmek, Müslüman halkın dini ve sosyal anlamda yol gösterici ihtiyacının temin edilmesinin yanında, devletin yönetsel ve yapısal olarak varlığını sürdürdüğü geniş coğrafyanın tamamında gerçekleştirilen eğitim faaliyetleri aynı zamanda Osmanlıdaki bilimsel çalışmaların da altyapısını oluşturmuştur. Osmanlı Devletinde bilim çalışmaları sahasının oluşması ve bu manadaki ilerleme Osmanlı öncesi Selçuklu döneminde Anadolu şehirlerinde var olan ilmi kurumlar ve bu kurumlardaki ulemanın desteği ile gerçekleştiği bir gerçektir. İlmî çalışmalarda medreselerin ve Anadolu ulemasının süregelen yapıları ile birlikte, dönemin çok önemli ilim ve kültür merkezleri olarak addedilen Suriye, Mısır, İran ve Türkistan bölgesi gibi coğrafyalardan gelen ilim ehlinin de bu konuda başı çektiklerini söylemek mümkündür (Hızlı, 2004: 2). Devlet bünyesine farklı İslam coğrafyalarından ilim adamlarının gelmesi temin edildiği gibi, ilim yoluna girmiş gençlerin de Osmanlı coğrafyası dışında kalan İslam topraklarında ilmi özelliği ile öne çıkmış olan merkezlere gönderilerek eğitilmesine de hassasiyet gösterildiği kesindir. Zira özellikle yeni kurulan devlette ilmi faaliyet alanı bir yandan Selçukludan kalan miras üzerine inşa edilirken diğer taraftan ise dışarıda bulunan ilim merkezlerine gönderilen öğrenciler ile de zenginleştiriliyordu. Bunun olumlu yönlerinden birisi de aynı

merkezlere giden halef selef talebeler döndüklerinde birbirlerine sahip çıkıp destek vererek ilmi faaliyetlerin el birliği ile gelişmesine de katkı sağlamış oluyordu (Hızlı. 2004: 8). Aslında Osmanlı Devleti pek çok kurumunda olduğu gibi, medreseler konusunda da kendisinden önceki devletlerin birikiminden yararlanmış ve aslolanın var olanı korumak, doğru olanı muhafaza etmek yaklaşımını ortaya koyarak, mevcut kurumları yaşatmakla birlikte geleneği koruyarak yeni kurumlar inşa etmiş ve bütüncül olarak gelişimi amaçlamıştır (Kocaman, 2016: 4).

Osmanlı eğitim sistemini zirveye taşıyan kişi olarak bilinen Fatih Sultan Mehmed (s.1451-1481) İstanbul'u alır almaz eğitime verdiği önemi aleni olarak ortaya koyarak örneğin hemen Ayasofya medresesini açtığı gibi, akabinde Zeyrek camii külliyesinde de medrese faaliyetlerini başlatmıştır (Kayadibi, 2003: 2). Öncelikle oluşturduğu Ayasofya medresesine kendi hocası da olan, devrin en ileri gelen ulemasından, büyük Fıkıh ve Usul-ü Fıkıh bilgini olan Molla Hüsrev'i (ö.1480) atamıştır. Bunların akabinde de hemen altı kiliseyi daha medreseye çevirmek suretiyle bunlardan birine II. Murad hanın (s.1421-1451) saltanatının son yıllarında Osmanlı topraklarına gelen ve Bursa Muradiye müderrisi olan Alaaddin et-Tusi'yi (d.1404/ö.1482) atamıştır (TDA, 2012; 41/432-433). Bir diğerine ise Hocazade Abdülkerim Efendi (ö.1489/1495) gibi et-Tûsi'ye talebelik de yapmış olan dönemin ileri gelen müderrisini atayarak eğitime ne kadar önem verdiğini de ortaya koymuştur (Kayadibi, 2003: 8). Yine medreselerin sadece bürokrasi ve din adamı anlamında insan yetiştirmeyip aynı zamanda Yıldırım Bayezid (s.1489-1402) döneminde Bursa'da yapılan Bayezid Daru'ş-Şifasının mimari yapısından anlaşıldığına göre Şifahane olarak kullanılan bina aynı zamanda tıp eğitiminin de verildiği bir medrese olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Furat, 2003: 13). 1530 yılında İstanbul'a gelen Bedreddin Mehmed b. Riyaduddin el-Gazzi'nin (ö.1577) tek örneğinin Köprülü Kütüphanesinde bulunan (TDA, 1996: 537-539) el-Metaliü'l-Bedriyye ve'l-Menazilü'r-Rumiyye adlı seyahatnamesinde kaleme aldıklarından Uzunçarşılı'nın bize aktardığına göre Fatih Sultan Mehmet döneminin medreseler anlamında zirveye ulaşmasındaki sebeplerden birinin de "Medaris-i Semaniyye" adı altında Tıptan, Matematiğe kadar pek çok alanda eğitim veren üst düzey eğitim kurumlarını kurması olduğunu, söyler. Bahsettiği kurumlar olan Sahn-ı Seman medreseleri ile ilgili el-Gazzi'nin bu kurumlarda kaliteyi artıran hususlardan bir diğer önemli özelliğın ise, Fatih Sultan Mehmed'in bu kurumlara İslam coğrafyasının en iyi müderrislerini de getirmiş olması, olduğu

tespitini yapar (Uzunçarşılı, 1988: 16).

Osmanlılar, Anadolu Selçuklularından devraldıkları medreselerle birlikte, yeni dönemde de aynı yapısal ve eğitimsel anlayış üzerine oluşturdukları medrese kurumlarında gerçekleştirdikleri faaliyetlerle, İslâm dünyasının ilim ve kültür havzasına hem yepyeni bir dinanizm hem de başlı başına bir kudret ve zenginlik kazandırmışlardır (Hızlı, 2004: 2). Bunun yanında Osmanlı Devleti kendi dönemine intikal etmiş olan Selçuklu medreseleriyle beraber, Selçuklu bakiyesi olan diğer beyliklerden de geri kalan medreselere de müdahale etmeyerek, eğitimlerini aynı şekilde sürdürmelerine de imkân sağlamışlardır (Büyükbaş, 2013: 8).

Osmanlı klasik döneminde, İslam devletlerinin büyük bir bölümünde benimsenmiş olan eğitim öğretim sistemi Sünnî anlayışa uygun inşa edilmiş ve ilmi faaliyetler bu gelenek üzerine gelişmiştir. Osmanlı Devletinin de ulema sınıfının tamamı da Sünnî İslam coğrafyasında genel kabul görmüş olan benzer kaynaklardan beslenmiştir. Özellikle IX. ve XV. asırlar arasında, Türkistan sınırları içerisinde kalan Maverâü'n-nehir ve Horasan coğrafyası ile beraber, Suriye, Mısır ve Irak gibi bölgeler, İslami ilimler anlamında önemli merkezler konumundaydılar. Bu durum Osmanlı devletinin kuruluşu ile birlikte Osmanlı'da da aynı geleneğin gelişimi ve beslenmesine olanak sağlamıştır (Hızlı, 1987: 3). İstanbul'un fethinin akabinde ise Osmanlı Devletinin dönemin en güçlü devleti olması hasebiyle, İslam dünyasının en saygın medreseleri, İstanbul'da inşa edilmeye başlanmıştır. Bu medreselerin kurucuları arasında başı çeken ise, devletin ilk kuruluş döneminde de olduğu yine Osmanlı hükümdarları ve onların aileleri olmuştur. (Unan; 2005: 7) Osmanlı Devletinin, padişahlar başta olmak üzere medrese yapımını teşvik etmesi, valide sultanlar, diğer saray ahalisi, askerlikle görevli üst düzey memurlar ve diğer bürokratik yapı içerisinde bulunan devlet görevlileri de medrese yaptırmaya gayret göstermişlerdir. Bu durum aynı zamanda topraklarda hüküm süren Osmanlı Devletinin etkin yapısının da artışına da sebep olmuştur. Bu sayede vakıf kuran ve medrese inşa eden hayır sahibi devlet görevlileri ve zaman zaman imkânları dâhilinde bu ulvi kabul edilen eğitim amacına katkı sağlamaktaydı (Çelik, 2019: 47). Öyle ki bu durum yeni fetih merkezleri olan doğu Avrupa coğrafyasında her parçası bir bütünü tamamlayan külliye modelinde büyük medreselerin yapılmasına yol açmıştı. Bu aynı zamanda kendini Allah'ın yeryüzündeki adaletinin temsilcisi ve yürütücüsü olarak gören ve İslam'ın muhafazasını üzerine almış olan padişahların, ellerinde bulundurdukları güç ve

imkânın bir gerekliliği ve yaratıcıya karşı bir teşekkür vazifesi olarak telakki edilmişti. Bu mana da Padişah ve ailesi bu tür eğitim faaliyetleri ve vakıf çalışmaları hususunda devlet memurları arasında da örneklik oluşturarak imkân sahibi olanları medrese yaptırmaya teşvik etmiştir (Çelik, 2019: 50-51). Kaynaklar bu durumun Osman Gaziden itibaren var olan bir çalışma alanı ve hedef süreci olduğu da ifade edilebilir. Örneğin devletin kurucusu olan Osman Gazinin de daha padişah olmadan önceki sürecinde devletin kuruluşuna ve kurumsallaşmasına dair yazdırdığı Mekece vakfiyesinde yine ilmi faaliyetlerin yapıldığı mekânlardan olan zaviyelerden istifade edileceğine işaret etmiş olması Osmanlı Devletinin eğitime ve ilmi faaliyetlere temelden itibaren verdiği önemi göstermektedir. Aynı şekilde Fatih'in, İstanbul'u fethettikten hemen sonra Ayasofya'nın camiye çevrilmesi ile beraber, aynı mabedin yanı başında bulunan ve daha önce Ayasofya'da görevli olan papazların kaldığı evleri Ayasofya medresesi yapılıncaya kadar medreseye dönüştürmesi, devletin eğitim faaliyetlerinin yanında, iskân politikalarının da olumlu etkisini ortaya koymaktadır. Buna ilaveten Fatih'in, devletin üst makamlarında bulunan bürokratlardan İstanbul'da medrese yaptırmalarını istemesi ve aynı zamanda yine fethedilen başka yerlerde yapılan büyük çaplı medreseler ve o bölgelerde geliştirilen eğitim faaliyetleri de bu düşünceyi desteklemektedir (Çelik, 2019: 51).

Medreselerin vakıf müesseseleri olması devletin bu kurumlara destek olmayacağı anlamı taşımamaktaydı. Nihayetinde medreseler devletin hem dini hem de siyasi anlamda devlet yapısına insan yetiştiren kurumlardı. Bu gibi sebepleri de göz önüne almak suretiyle, medreseler her ne kadar vakıf kurumu olsalar da medreselerin ihdasına ön ayak olan ve denetimini yapan nihayetinde yine devletti (İpşirli, ? : 8). Örneğin bir bölgede fetih gerçekleştiğinde ilk yapılan çalışmalardan biri oraya medrese veya bu minvalde bir eğitim kurumu oluşturulmasına çalışmak olmaktadır. Çünkü medreseler aynı zamanda Osmanlı kültür ve anlayışının yaygınlaşmasına, kuvvetlenmesine katkı sağladığı gibi, vakıfların bu kurumlara yapacağı katkı göz önüne alındığında dolaylı olarak ekonomik anlamda devletin de desteklenmesine de katkı sağlamış oluyordu (Çelik, 2019: 47). Devletin, sahip olduğu topraklarda ardı sıra medreseler kurmasında temel etken ise medrese kurumlarının farklı ülkelerin veya toprakların fethine mukabil şekilde yürütülmesiydi. Bu manada fethedilen topraklarda başlayan Türklerin iskânı ve toplumsal imar faaliyetleri çerçevesinde medreseler de hem şehirleşme hem de iskân faaliyetleri ile aynı paralelde devam etmiş oluyordu.

Aynı meyanda medreseler, fethedilen bölgelerin halklarına dair Anadolu'dan gelen âlimlerin bu mekânlarda verdiği dersler sayesinde toplumsal Osmanlı İslam kültürünün de yaygınlaşmasına ve kültürel birliğin oluşmasına da katkı sağlamıştır (İhsanoğlu, 2019: 54). Bununla birlikte bu eğitim kurumlarının devlete adam yetiştiriyor olmaları münasebetiyle padişahların da otoritesini, idari gücünü ve meşruiyetini de sağlamlaştıran kurumlar olarak da görülebilmesi de mümkündür (Çelik, 2019: 52). Medreselerde ders veren hocaların genellikle Türk olması, medreselerin açıldığı fethedilen bölgelerde Türk dilinin de yaygınlaşmasına katkı sağladığı gibi, buralarda okuyan bölge öğrencilerinin de daha sonra buldukları makamlarda Türk dilini kullanmalarına ve böylelikle yerel toplumlar arasında Türkçenin yaygınlaşmasına da katkı sağlamaktaydı (Çelik, 2019: 55). Bu sebeple Edirne gibi bazı yerlerde medrese açılışının yarım asra yakın gecikme olması ise bölgenin jeopolitik yapısından kaynaklanmaktaydı. Zira medrese veya bu minvalde eğitim kurumu demek orada İslam anlayışının yerleşik hale gelmesi ve aynı zamanda Osmanlı ideolojik yapısının süreklilik kazanması anlamına gelmekteydi. Dolayısı ile Edirne örneğinde olduğu gibi meydana gelen gecikme, hedef bölgenin jeopolitik yapısına istinaden oluşan istisnai bir durumdur (A.g.e,: 47).

Medreselerin gerek yapısal gerek kurumsal gerekse içerik olarak işleyişi ise, Osmanlı medreseleri için zirve olarak kabul gören ve Fatih Sultan Mehmed zamanında inşa edilen Sahn-ı Seman medreselerinin eğitim faaliyetine başlaması ile tekrar düzenlenmiştir. Bu geleneksel anlayış üzerine de İslâm bilim yapısı XVI. asırda zirve dönemini görmüştür (Hızlı; 2004: 2). Fatih Sultan Mehmed (s.1451/1481) pek çok konuda devleti yeni baştan imar etme hususunda olduğu gibi medreseler konusunda da ortaya koyduğu bakış açısı, oluşturduğu kanunname ve medreselere kazandırdığı vizyonla birlikte, medreseler konusunda kendisinden sonra ortaya konacak vizyona da örneklik ederek bir mihenk taşı ve bir Rönesans ortaya koymuştur (Çelik, 2019: 48). Sultan Mehmed, başlı başına bilgiye önem vermesiyle ön plana çıkan, bu anlamda arayış ve gelişimi amaçlayan bir tarihi şahsiyet olduğunu Ali Kuşçu ile diğer dönem âlimlerine, kendi huzurunda yaptırdığı tartışmalarla da ışık tutmaktadır. Örneğin Ali Kuşçu'nun üçgenlerin açıları ile ilgili ortaya attığı problemleri çözerken bunların sonuçlarının da diğer ulema tarafından araştırılmasını isteyecek kadar hem ilmi tartışmalara hem de ulemanın gelişimine ön ayak olduğunu da ortaya koymaktadır (Kayadibi, 2003: 7). Sultan Fatih, özellikle kendi kurduğu medreselerde okumakta

olan öğrencileri ayrıca takip ettiği, zaman zaman bu medreselerdeki sınav heyetlerinin içine katılarak, bizzat bu heyetin başkanlığını yaparak, öğrencileri sınav yaptığı gibi, bu öğrenciler görev aldıktan sonra da Fatih'in takibine muhatap oldukları mervîdir (Kayadibi, 2003: 9). Fatih'in ortaya koyduğu vizyonun, Osmanlı coğrafyasında yaygınlaşp uygulamaya konulması ile birlikte, her ne kadar üzerlerinden Moğol istilası geçmesi sebebiyle tarumar olmuş olsalar da, İslâm medeniyetinin eski ve köklü merkezleri olarak kabul edilen Horasan, Şam ve Bağdat gibi bölgelerle birlikte, başta İstanbul olmak üzere, Bursa, Edirne ve Balkan sınırlarında kalan Üsküp ve Saraybosna gibi şehirler de İslam coğrafyasının yeni bilim ve kültür havzaları olmuşlardır (Hızlı, 2004: 2).

Fatih'in, Sahn-ı Seman Medreselerini kurarak Devlet-i âli Osman'ın teşkilatlanmasının provasını yaptığını ve medrese kurumları ile ilgili kanunname ile de oluşturmuş ve bunu da devletin her tarafında hızla hayata geçirmiştir (Çelik, 2019: 14). Bu organizasyon çalışması sebebiyle İpşirli medreselerin iyice devletleştiğini ve aynı zamanda siyasi bir kurum haline geldiğini de iddia eder (İpşirli, 2008: 4). Fatih'in bunu yapmasındaki temel amaç devletin bürokratik anlamdaki ihtiyaçlarını gidermek ve bu yetişmiş adam yapısına bir sirkülasyon kazandırmak olduğunu ve Fatih'in de bunu sistemleştirmek suretiyle, bütünüyle devletin kontrolünde olan bir eğitim sistemi ile sağlanabileceğini bilmesinden kaynaklandığını da söyler (Çelik, 2019 54). Bu sebeple Fatih medreselerinin 1457'de kurulması ile Osmanlı medrese sistemi en tekâmül ettiği hali aldığı ifade edilmektedir (Atay, 1981: 12). Kanuni Sultan Süleyman ise Fatih Sulan Mehmed'den ortalama bir yüzyıl sonra aynı sistemin devamı niteliğinde kurduğu Süleymaniye medreseleri ise devletin eğitim anlayışının ihtişamını pekiştiren ve zamanın şartları öngörülerek ihdas edilmiş ileri düzey müesseseler olmuştur. Bu durum Fatih döneminde kurulmuş olan ve medrese eğitimi sisteminin zirvesi olarak bir üniversite olan Fatih Medreselerinin yanında ikinci bir Osmanlı üniversitesini de ortaya çıkarmıştır (A.g.e.: 2). Sultan Fatih'ten sonraki dönemde de işinin ehli olan ilim adamlarının nezaretinde bu ilim merkezleri zenginleştirilmiş, fikri anlamda yenilenmiş ve ilmi kaliteyi artırıcı faaliyetler ortaya konulmuştur. Örneğin Kanuni dönemi, 1538 senesinde ilmiye alanı ile ilgili hazırlanan kanunnâmede, Ebussuud Efendinin (d.1590/ö.1574) önemli bir etkinliğe sahip olduğu bilinmekte ve bu da ulema kesiminin, ilmî çalışmalar yapan kurumların oluşum ve gelişimindeki etkisine örnek olarak gösterilmektedir. Aynı zamanda Ebussuud

efendinin getirdiği yeni kurallarla, daha önce var olan mülâzemet sistemi de olgunlaştırılmıştır” (Beyazıt, 2014: 8).

Medreseler, bünyesinde okutulan İslami ilimlerin yanında aynı zamanda tıbbi ilimlerin de öğretildiği “Şifahane” diğer adı ile “Bimaristan” diye adlandırılan kurumlarla ve yine namaz vakitlerinin de tespitini kolaylaştırabilmek amacıyla ihdas edilerek astronomi alanıyla alakadar olan “Medrese-Rasathane” çalışmaları Fatih dönemine kadar olan medreselerde görülmektedir (İhsanoğlu, 1999: 7). Ancak “Medrese-Rasathane” ve “Medrese-Şifahane” tarzı Osmanlı medrese yapıları da geçmişte Selçuklu da ve İlhanlı devletlerinin de geleneğinde olan eğitim yapıları içerisinde yer almaktaydı. Osmanlı devleti de bu kurumları örneklediği gibi, aynı kurumlardaki uygulamala ve eğitim metotlarını kullandığı ve uyguladığı anlaşılmaktadır (A.g.e.: 134).

2.2. Klasik dönemde medrese sayısı

M. 1230 itibariyle İznik ile başlayan medrese ihdas etme çalışması, aynı yüzyılın ortalarına geldiğimizde fethedilen bütün şehirlerde birkaç yıl içerisinde gerçekleştirilen medrese kurma faaliyetleriyle, medreseler kısa zamanda yayılmış durumdaydı. Sadece Edirne'nin fethinin akabinde bilindiğine göre ancak elli yıllık bir zaman geçtikten sonra ilk medresenin kurulduğu tespit edilebilmiştir. Bu bilgi de kesin olmamakla birlikte nüfus etkinliğinin düşük olması, toplumsal yapının durumu ve Edirne'nin daha çok askeri amaçlı bir savaş üssü gibi kullanılmasına bağlı sebepler ileri sürülmüştür. XV. Yüzyılın ortalarına geldiğimizde ise medrese faaliyetleri açısından Edirne'den yaklaşık bir buçuk asır önce faaliyete başlamış olan Bursa civarında var olan medreselerin sayısı 21'e ulaşmışken, aynı yüzyılda Edirne'deki medrese sayısı da 10'a baliğ olmuştur. Aynı dönemde Balıkesir, Afyon, Üsküp, Niğbolu, Selanik, Vardar, Filibe, Yenişehir, Çorum ve İzmit'te birer medrese varken, İznik'teki medrese sayısı ise 5 tanedir. Dolayısı ile bu durumu nüfus ve siyasi yapı çözümlemesi ile izah etmek daha münasiptir (İhsanoğlu, 2019: 146). XIV. Yüzyılın ortalarına varıldığında toplamda seksen dört adet medresenin varlığı tespit edilmiştir (İhsanoğlu. 2019: 145). Mesela henüz Osmanlı Devletinin topraklarına dâhil olmamasına rağmen I. Murad han (s.1359-1389) zamanında Karaman'da bir Osmanlı medresesinin inşa edilmiş olması ve yine aynı şekilde henüz Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olmamasına rağmen Osmanlı devleti tarafından Kudüs'te 2 adet medrese açılmış olması da önem arz etmektedir. Bu da bir bölgenin toplumsal yapısının

durumuna göre davranıldığını teyit eder mahiyette olduğunun kanıtıdır (A.g.e.:147). Sınır dışında kalan bölgelerde bu çalışmaları yaparken siyasi bağlantıları da kullanmaya çalışıldığı ortadadır. Örneğin Karaman'da kurulan medrese, Sultan I. Murad'ın kızı olan Nefise Sultan'ın Karamanoğlu beyi olan Alaaddin bey ile olan evliliğinin akabinde Nefise Sultan sayesinde gerçekleşmiştir. Kudüs'teki Osmanlı medreseleri ise daha önce Mısır'da eğitim gören Molla Fenâri'nin (d.1350-ö.1430) henüz Mısır'daki Memlük Devletine (1250-1517) bağlı olan Kudüs'teki bağlantılarını kullanıp, bir hac vazifesi dönüşünde Kudüs'e uğrayarak bizzat arazi satın alıp Bursa'dan da o medreseye vakıf oluşturmak suretiyle Osmanlı devleti Kudüs'te medrese kurmuştur. Üstelik itibar oluşturma ve kaliteli müderris çekme bakımında da buradaki müderrislere Bursa'dakilerden daha fazla maaş verilmiştir. Bu iki durum da siyasi gibi yorumlanabilse de aynı zamanda Osmanlı Devletinin medrese kurmaya verdiği önemi de ortaya koymaktadır (İhsanoğlu, 2019: 147). Yine henüz fetihten önce Kudüs'te kurulmuş olan bir diğer medrese ise adı tam olarak tespit edilememiş olan bir Osmanlı hatunu tarafından kurulmuştur. Öyle ki bu hayırsever kadının, Osmanlı Devletinin ilk kazaskeri Halil Hayreddin paşanın eşi olan Isfahan Şah veya Dede bâli diye bir zatın kızı olduğu ve Hanım Hâtun olarak mervî olan bir kadın tarafından bölge mimarisine uygun olarak yapıldığı bilinmektedir. Bu medreselerinde siyasi amaçlı olmadığı mevcut Osmanlı medreselerinden farklı amaçla yapılmayıp, klasik Osmanlı medreselerinde olduğu gibi Sünni akaidin temini mahiyetinde Hanefî-Maturidi eğitim anlayışına uygun devam etmiştir (İhsanoğlu; 2019, 148).

Klasik dönemin içerisinde yer alan Kanuni dönemde özellikle 1520-1566 yılları arasında devletin iyice genişleyen sınırlarına bağlı olarak da medrese oluşturma çalışmaları oldukça hız kazanmış ve bu süreç Kanuni sonrasında da yine devam etmiştir (Zengin, 2019: 2). Bu dönemin henüz sonları sayılabilecek olan XVI. Yüzyılın son çeyreği olan III. Murad hanın (s.1574-1595) padişahlığı döneminde İstanbul'a gelen Avrupalı seyyah Michel Bondier, o süreçte Osmanlı devletinde 120 tane medrese, 89 tane de hastane olduğunu yazmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 26). Ancak Uzunçarşılı'nın tespitlerine göre o tarihlerde medrese sayısının bu verilen rakamdan en az dört beş kat daha fazla olduğunu ifade eder (A.g.e.: 27). Zira sadece Mimar Sinan, klasik dönemin elli yıllık sürecinde 74 tane medrese ve 8 tane Daru'l-Kurra inşa ettiğini düşünürsek, Osmanlı döneminde tek başına Mimar Sinan 50 yıllık mimarlığı döneminde 82 tane medrese yapmıştır (Zengin, 2019: 2). Mimar Sinan kendi bu

medreselerin tam 55 tanesini ise bizzat kendisi baş mimarlığında İstanbul'da inşa edilmiştir (Kütükoğlu, 1977: 2). Zira klasik dönemin bittikten sonraki süreçte 1600'lerin ilk yarısında İstanbul kadısının tespitlerine göre İstanbul'da 1656 tane eğitim merkezi olduğu ve haliyle bunca eğitim merkezinin büyük bir kısmının medrese olması gayet olağan bir durumdur. Çünkü o tarihlerde sadece sur içinde padişah ve ailelerinin yaptırdığı 28 medrese, alt düzey konumda bulunan 88 medrese ve sur dışında kalan yerleşim alanlarından sadece Eyüp'te dahi 7 tane medrese olduğunu kaydetmiştir ki, bu durum da İstanbul'da bile yüzlerce medrese olduğu açıktır. Klasik dönemin bittiği sürecin hemen akabinde tespit edilen sayılarla göre Edirne vilayetinde bile 22 tane medrese kayıtlara geçmiştir. Aynı dönemin seyyahı olan Evliya Çelebi (d.1611/ö.1682) de sur dışında kalan Üsküdar, Galata ve Eyüp'te 135 tane Daru'l-Hadis olduğunu kaydetmiştir ki bunlar da medreselerin içindedir (Uzunçarşılı, 1988: 27).

Osmanlı Devletinin klasik dönemi içerisinde medrese sayısının hızlı bir şekilde artırdığına işaret eden kanıtlardan birinin de henüz devletin yeni kurulduğu süreçte devletin II. Padişahı olan Orhan Gazinin ilk kurduğu İznik medresesinin akabinde medrese sayısının hızla 8'e ulaşması medreselerin sayısının fazlalığına ışık tutmaktadır (Furat, 2003: 186). Öyle ki medreseler taşraya kadar uzanmıştır ve bu sebeple nerelerde medrese olduğu ve sayıların toplamı bugünkü araştırmalarla tam olarak tespit etmek mümkün değildir (Çelik, 2019: 57).

XVI. yüzyıl sonuna gelindiğinde Osmanlı coğrafyasında bizzat Osmanlı Devletinin yaptırdığı medreselerinin ortalama 500 civarındadır. Osmanlılardan önce yapılmış olanlarla birlikte aynı dönemde medrese sayısı 1000'e ulaşmaktadır (Hızlı, 2004: 8). Klasik dönemin sonuna gelindiği bu dönemde, İstanbul'un fethinin akabinde mevcut yapılardan dönüştürülen ve yeniden yapılanlarla beraber sadece İstanbul'da 126'ya ulaşmıştır (Kütükoğlu, 1977: 2). Ancak bütün bu medreselerin pek çoğunun depremler, yangınlar ve günümüze doğru gelen süreçte yapılan yol, sokak genişletme çalışmaları ve batı usulü diye tanımlanan okulların da açılması gibi sebeplere bağlı olarak İstanbul'daki medreselerin sayısını tam olarak somut bir şekilde tespit edebilmek mümkün gözükmemektedir (Akgündüz; 2021: 23). Fakat Osmanlı medreselerinin sayısını tespit edebilmek için uzun çalışmalar yapmış olan Baltacı'nın "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı medreseleri" isimli eserinden yaptığımız araştırmaya göre klasik dönemde Osmanlı coğrafyası üzerindeki medrese sayılarına dair, toplam

da 526 Osmanlı medresesinin varlığının bilgisine ulaşılabilmektedir (Baltacı, 2019, 906). İsimlerine göre Yirmili, Otuzlu, Kırklı, Ellili, Altmışlı, Daru'l-Hadis, Daru'l-Kurra, Daru'ş-Şifa ve bir de bunların haricinde diğer olarak isimlendirilen medreseler XV. ve XVI. Yüzyıllarda Osmanlı coğrafyasının muhtelif şehirlerinde aşağıdaki grafikte olduğu gibi bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak bu tespit edilebilenlerin haricinde de başka medreselerin de var olduğu düşünülmektedir (Baltacı, 2019: 907).

Tablo 2.1: XVI. Yüzyılda medreselerin bulunduğu yerleşim alanları, medreselerin çeşitleri ve sayıları:

Vilayet	Yirmili	Otuzlu	Kırklı	Ellili	Altmışlı	Altmışüstü	Diğer	Darulhadis	Drukkurra	Daruşşifa	Toplam
Adana				1							1
Afyon				2							2
Ağrıboz			1								
Akçakızanlık	1										1
Akkerman				1							1
Akşehir				1							1
Alasonya	1										1
Alaşehir		1									1
Amasya	2		1	1		2	3	2	5		16
Anadolu	1										1
Ankara	2	1	1	1			1				6
Arnavutluk	2										2
Arta	1										1
Atabey				1							1
Aydın	1			2							3
Aydonat	1										1
Baba				1							1
Babaeski							1				1
Baçağaç	1		1								2
Badracık	1										1

Bağdat	1			1							2
Balat	1										1
Balıkesir	1			1							2
Bayındır	1										1
Bec (Peja)	1										1
Belgrad				1			1				2
Berat	1										1
Birgi				1					1		2
Bolu							1				1
Bosna							1				1
Bozoyük			1								1
Budin	1			1							2
Bursa	3	5	3	11	3		9			1	35
Çatalca	2		1	1							4
Çorlu				2							2
Dimetoka	1	1		1							3
Diyarbakir				2							2
Drama	1										1
Edirne	12	2	6	9	1	1	5	2	1	1	40
Eyurece	1										1
Filibe	2		1	1							4
Foça	1	1									2
Gebze				1							1
Gelibolu	6	2	1	2			1				12
Göle	1										1
Göhlhisar	1										1
Gümülcine	1										1
Hacıoğlu pazarı		1									1
Halep				1							1
Havza	1										1
Hayrabolu	3			1							4

Kütahya	1	2	1	1						5
Lamya	1									1
Larissa	1		1							2
Lefkoşe						1				1
Livadiye				1						1
Lüleburgaz				1						1
Malkara	1			1		3				6
Manastır	3	1								4
Manisa				2	1				1	4
Maraş						1				1
Mardin						7				7
Medine				1	1					2
Medîne					1					1
Mekke				1		1				2
Menemen	1									1
Merzifon	1			1						2
Midilli		1								1
Milas						1				1
Mostar	2									2
Mudurnu	1									1
Narda	2									2
Niğbolu				1						1
Niş	2									2
Ohri	1									1
Osmancık	1									1
Patras	1									1
Pech	1									1
Pervadi	1									1
Pirlepe	1									1
Pilevne		1	1	1						3
Porzenik			1							1

Priştine	1									1
Prizren	1									1
Prokupije	1									1
Rodos	2			1						3
Safranbolu	1									1
Saray Bosna		1			1					1
Saraybosna	2									2
Selânik		2		2						4
Semendre	1									1
Serez	3			1						4
Seyidgâzi				1						1
Silivri				1						1
Sofya	1			1						2
Şam				1						1
Tarsus							1			1
Taşköprü				1						1
Tebriz				1						1
Tekirdağ				1						1
Tırhala	1	1								2
Timurhisar	1									1
Tire		2	1	2				1		6
Tokat			1				1			2
Trabzon				1			2			3
Trnova					1					1
Uzunköprü	1									1
Üsküp	3		1	2						6
Vardar	1			2						3
Varna	2	1								3
Vidin		1								1
Vize				1						1
Yanbolu	1		1							2

Yenipazar		1									1
Yenişehir			1								1
Zağra-1 Atik	2										2
Zihne	1										1
Toplam	140	45	46	166	16	4	65	22	15	7	526

(Baltacı, 2021: 910-913).

Ortaya konulan bilgiler ışığında tespit edilebilen medrese sayılarına göre, klasik dönemde 149 farklı şehir, kasaba ve daha küçük yerleşim alanlarında toplam 526 medrese bulunduğu tespit edilmiştir (A.g.e.: 910-913). Listede medreselerin varlığı ile ön plana çıkan beldelerde eğitim düzeyi “Başlangıç ve Orta seviyede” olan medreseler yaygın bir şekilde yer alarak, eğitimde adalet anlayışı ön plana çıktığı gözükmektedir. Medreselerde ihtisaslaşma düzeyi arttıkça medreselerin de daha çok büyük şehirlere doğru yönelmekte olduğu dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu medreselerin yarıya yakını Rumeli’de yer alırken diğer yarısı ise Anadolu ve bununla birlikte Arap coğrafyasında yer almaktadır (Özergin, 1974: 8).

2.3. Medreselerin mimari/fiziki özellikleri ve eğitime uygunlukları

İslami eğitim, 622 yılında Peygamberimizin tensibi ile kurulmuş ilk mescit olan Mescid-i Nebiden itibaren mescitte-camide yapılmaktaydı ancak her ne kadar bu faaliyet mescidin içinde olsa da Hz. Muhammed (S.A.V.) bunun için mescidin bir köşesinde oluşturduğu ve adına “Suffe” denilen alanı kullanılıyordu. Bu manada mescit ve eğitim faaliyeti iç içeydi. Zamanla İslam devleti genişleyip büyüdükçe ve kurumlar geliştikçe eğitim faaliyetleri için mescidin hemen yanı başına ayrı mekânlar yapılmaya başlanmıştır. Mektep türü veya İslami temel eğitimin yapıldığı ya da diğer adı ile küttab da denilen bu kurumların haricinde, XI. Yüzyıldan itibaren küttaplara ve sıbyan mekteplerine oranla daha büyük olan medrese kurumları da ihdas olunmuştur. Medreseler yaygın anlayış üzerine başlarda cami tandanslı olsa da, temel itibariyle eğitimi cami içinden alıp müstakil bir binaya taşınmaları itibariyle camilerden ayrı olarak inşa edilmişlerdir. Bu manada da müstakil olarak sadece eğitim ve öğretim maksadıyla yapılmışlardır (Furat, 2003: 2). İslami üst düzey eğitim anlayışı da ilk dönemde insanların kendi evlerinde veya birbirinden farklı mekân ve muhitlerde barınan öğrencilerin gelip eğitim gördüğü mescitlerde gelişmiştir. Ancak daha sonra düzenli olarak ders veren hocaların derslerine devam edebilmek için iskân ve ikamet

gerekliliği sebebiyle mescit bünyesine yapılan “Mescit-Han” formunda bir mimari geliştirilmiştir. Akabinde ise ilim öğrenecek taliplerin ihtiyaçlarını barınma, yeme içme, temizlik ve takip gibi çok yönlü olarak görecek olan başlı başına olan müstakil bir mimarisi geliştirilmiştir (İhsanoğlu, 201: 125). Medreselerin kuruluşuna doğru ilerleyen süreçle birlikte bu yapılar, özellikle eğitim gören öğrencilerin akşamları da bu mekânlarda kalacakları göz önüne alınarak ona göre planlanmıştır. Örneğin klasik olarak bir avlu etrafına yerleştirilmiş derslikler ile beraber talebe odalarından oluşan yapılar şeklinde inşa edilmişlerdir. Bu yapılar tek katlı olabildiği gibi çift katlı olarak da bina edilmişlerdir (Furat; 2003: 2).

Osmanlı dönemi medrese binaları tek katlı yapılabildiği gibi iki kat ya da talebelerin kullanımına uygun olacak şekilde üç veya dört katlı olarak da inşa edilmiştir (Furat; 2003: 2). Çelik, Osmanlı Devletinin kendinden önceki mirası koruma özelliğinin ders, usul, üslup gibi konularda olduğu gibi medrese mimarisinde de devam ettirdiğini söyler. Bu mimari takibin özellikle iç mimari de kendisini gösterdiğini ve daha önce var olan geleneksel medrese mimari üslubunun Osmanlı klasik döneminde de devam ettiğini iddia eder (Çelik, 2019: 86). Ancak İhsanoğlu, Osmanlı Devletinin, medrese mimarisinin ilk devirlerinde Selçuklu mimarisini kendi medreselerinin mimarisinde tatbik etmiş fakat zamanla Osmanlı Devletinin kendine has mimari yapısının oluşması ve bu sürecin katkıları ile Osmanlı usulü bir medrese mimarisinin doğduğunu, söyler (İhsanoğlu, 2019: 162). Osmanlı Devletinin nev’ine münhasır medrese mimarisi, özellikle İstanbul’un fethinden sonra daha da gelişmiş ve Fatih Sultan Mehmed’in Fatih camii çevresindeki medreseleri inşa etmesi ile Osmanlıda geleneksel medrese mimarisi de bir şekil bulmuştur (Çelik, 2019: 90). Osmanlı mimarları ellerinde gelişen bu üslupla birlikte, Mimar Sinan “Klasik Osmanlı Medresesi” yapısını tam olarak ortaya çıkarmıştır (A.g.e.: 33).

Medreselerin bahçesini çevreleyen dış duvarlar güvenlik duvarları, klasik dönem öncesi Selçuklu medreselerinde de vardı ve güvenlik amacıyla yapıldığı düşünölmektedir. Aynı şekilde Osmanlı medreselerinin de Selçuklu medreselerinde olduğu gibi genel olarak çevrelerine yapılmış yüksekçe bir güvenlik bir duvarı içerisinde şekil bulduklarını işaret eder (Çelik, 2019: 85). Ancak Osmanlı Devleti kültürel mimariye müdahale etmediği için çevresinde yüksekçe güvenlik duvarlarının olduğu medreselerin, asıl olarak Kuzey Afrika medrese mimarisinde hâkim olarak kullanıldığı söylenebilir. Kuzey Afrika’daki bu mimari üslubun da dışardan gelecek

her hangi tehlikeye karşı tedbir amacıyla olabileceği gibi, o coğrafyada yaygın olan “Ribat” denilen ve daha çok askeri güvenlik amacıyla kullanılan yapı şekillerinden esinlenerek bu şekilde inşa edildikleri ihtimali yüksektir (Çelik, 2019; 85). Yine medreselerin özellikle dış mimarisini etkileyen unsurlardan birinin de bulunduğu bölgenin iklim koşulları olması da mümkündür (Furat, 2003: 4).

Klasik dönem Osmanlı medreseleri Selçuklu medreseleri gibi gösterişli binalar olmayıp; daha mütevazı görünümlü yapılara sahip olmakla birlikte kullanıma uygun yapılarıdır. Medrese de kalanların ibadet için de kullanmalarına rağmen medrese binasını cami gibi ısrarla kible istikametine bakacak şekilde inşa etmekte ısrar etmemişlerdir. Medrese binasının tam ortasında bir eyvan-avlu bölümü bulunurdu (Çelik, 2019: 90) Medresenin üzeri bir kubbe ile kapatılmaktaydı ve kubbe kurşun ya da kiremit tarzı malzemelerle örtülüydü. Medrese binasının alt zemin bölümleri ise tuğla malzemesi ile döşenirdi. Duvarlar sıvalıydı ve yerlerde ise halı veya hasır olurdu (A.g.e.:340). Ortadaki avlunun çevresinde ise yan yana yapılmış olan sınıflar-odalar vardı. Yiyecek malzemelerinin muhafazası için kiler odası veya öğrenci kalabalığına ve malzeme durumuna göre kiler odaları mevcuttu. Avlunun bir köşesinde ise öğrencilerin su ihtiyacı için bir su kuyusu bulunmaktaydı. Birçok medrese bir külliye halindeydi ve namazların kılınabileceği bir mescit ya da cami yapılmamışsa medrese hocaları ve öğrenciler namazlarını mescit görevi gören ortadaki eyvanda cemaatle eda ederlerdi (A.g.e.: 89-90). Öğrencilerin kalabileceği odaların haricinde, müderris ve yardımcı eğitimci kadrolarda görevli olan muid, danişmend ve medresenin öğrencilere hizmet verebilmesi için ders haricinde kalan temizlik gibi diğer işleri ile meşgul olan bevvap ve ferraş gibi hizmetliler için de odalar oluşturulmuştur (Çelik. 2019: 91). Aynı zamanda medrese mimarisini birbirinden farklı kılacak durumlardan birinin de kurum bünyesinde okutulmakta olan ilim alanları gösterilebilir. Zira pek çok medrese, dini ilimler ile işgal edilmesi hasebiyle birbirine benzerlik gösterebilirdi ancak özellikle tıp eğitimin verildiği kurumlar ya da astronomi gibi faaliyetlerin yapıldığı medreseler mimari olarak da haliyle diğer medrese mimari modellerinden farklı olabilirdi. Örneğin Bursa’da Yıldırım Bayezid’in ihdas ettiği tıp medresesi yapı modeli olarak klasik medrese binasına benzese de tabip odası ve ecza odaları gibi ihtiyaç duyulan birimler sebebiyle klasik medrese yapısına oranla daha farklı olduğu düşünülmektedir (Furat, 2003: 5).

Medrese eğitimi camiden ayrılıp başlı başına kurumlar olsa da genel olarak yine bir cami etrafında teşekkül eden müstakil bina modelinde ihdas edilmiştir ve bu sebeple de nev'ine münhasır bir medrese mimarisinin oluşmasına yol açmıştır. (Baltacı, 2021: 107). Selçuklu döneminde, özellikle Nizamülmülk'ün kurduğu medreseler de yapının ana unsurunu camiden öte medrese oluşturmaktaydı (İhsanoğlu, 2019: 25). Osmanlı döneminde ise medreseler, müstakil olmakla birlikte cami ile şekillenerek, taş, tuğla, kerpiç ve hatta yöresine göre ahşaptan yapılan medrese binaları merkez oluşum olarak genel anlamda bir derslik etrafında öğrencilere yetecek kadar ders çalışma odacıklarından meydana gelen yapılarıdır. Ancak medrese kurumunu inşa ettirenin ekonomik gücüne göre kütüphane, hamam vb. farklı birimler de ilave edilirdi. Ancak medreselerin olmazsa olmazı olarak düşünülen şey ise, kurumun ve çalışanların yaşasını sağlayacak bir vakfin tesis edilmiş olmasıydı. Aynı zamanda da kim ne işe almış ve ne harcanmışsa kayda alınması için görevli ve defterler mutlaka bulunurdu (Baltacı, 2021: 107).

Bir medrese inşa edildikten sonra başta kadı olmak üzere o medresenin mimari, ekonomik ve kurumsal olarak eğitim verme yetkinliği yargılanıp, onaylandıktan sonra ancak orada eğitim faaliyetlerine başlanırdı. Bu anlamda vakfı Allah rızası için ihdas eden kişi devletin medreseler hakkında koymuş olduğu kurallara müdahale edemediği gibi medresenin eğitimle alakalı iç işleyişine de müdahalesi söz konusu dahi olamazdı (Çelik, 2019: 58). Bu durum medresede ders hârici temizlik gibi hizmetler için bulunan ferraş ve bevvab gibi çalışanlar için de geçerliydi fakat onların da maaş miktarı devlet tarafından belirlenmişti. Bunların yaşeleri ise yine medreseyi ihdas eden kişiler tarafından medrese için ihdas edilmiş olan vakıftan onların yaşelerini de karşılardı. Eğer vakfin geliri bunu karşılayamıyorsa da eksik kalan kısmı devlet tarafından ödenirdi (Baltacı, 2021: 110). Aynı zamanda medreseler de Osmanlı geleneğinde var olan belirlenmiş kurallara uyma hassasiyeti mevcuttu. Örneğin vakıf kurallarına sıkı sıkıya bağlı olduğu için her hangi bir medresenin mevcut mimarisinde de değişiklik yapabilmek pek mümkün değildi. Burada da gelenekselcilik korunmuş olup mesela Osmanlı devletinin cihan devleti olduğu XV. ve XVI. Yüzyıllarda dahi, XIV. Yüzyıl mimarisinin aksine bir medrese mimarisi oluşturulmamıştır. Hatta Mimar Sinan bile bu geleneksel yapı biçiminde dışsal mimari üslup anlamında bir kısım değişiklikler yapsa da genel şekil ve iç mimari anlamında eski var olan duruma müdahale etmeyerek geleneksel yapıyı o da korumuştur (Çelik, 2019: 86).

Osmanlı devletinde özellikle zirve dönemi kabul edilen Fatih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu Sahn-ı Seman medreseleri ve kurumsal anlamda bu trendi devam ettiren Süleymaniye medreseleri, içerisinde barındırdıkları çeşitlilik ve genel mimari anlamında diğerlerine göre hem farklı hem de zirve sayılan medreseler olmuşlardır. Örneğin Fatih cami etrafında şekillenen Sahn-ı Seman medreseleri diğer medreselere oranla çok daha büyük ve kompleks bir yapı modeline sahip olarak adında geçen Arapça "Seman" kelimesinden de anlaşılacağı üzere sekiz bölümden oluşan bir yapıya sahipti. Öyle ki bu sekiz medreseden oluşan her bölümün tam dokuzar tane odası vardı (Uzunçarşılı, 1988: 17). "Sahn" kelimesi ise Arapçada evin tam ortası anlamına gelmekteydi. Sözlükte geçen bu anlama uygun olarak bu medreselerin her birinin tam ortasında bir eyvan vardı. Uzunçarşılı bu konuda, ortadaki o eyvana ulaşmak için pek çok bölümden geçmek gerektiği ve bu da zorluk oluşturduğundan mütevellit bu ismin konulduğunu; bunun da Fatih'in kendi kanunnamesinde "*Bâliya binâ eylediğim bu medâris-i aliyye 'ye sahn adı konulmuştur.*" Şeklinde beyan edilerek, bizzat padişahın kendisi tarafından böyle isimlendirildiğini, söyler (A.g.e: 17).

2.4. Medreselerin kurumsal ve hiyerarşik yapıları

Medreseler başta padişahlar ve aileleri olmak üzere, hayır sahipleri tarafından vakıf yöntemi ile oluşturulan müesseselerdi. Vakıf olmaları münasebetiyle her kurumun bir vakfiyesi vardı ve ona göre hareket edilmek zorundaydı. Her ne kadar devlet mahalli yöneticinin vasıtası ile medresenin yeterliliği, finansal durumu, programı vb. şeyleri takip edip devletin kurduğu sisteme entegre etse de mütevellit denilen medresenin kurucusu olan kişi ya da kişiler medresenin gidişatında kurumsal olarak söz hakkına sahipti. Ancak bu durum medrese programının içeriğine müdahale etmek anlamında olmayıp, daha çok ekonomik işleyişin takibi ve medresenin tamir ve tadilat gibi işlerinde kendini gösteren bir durumdu. Medreseler eğitim aritmetiği anlamında birbirlerinden farklılıkları olsalar da genel manada birer dini eğitim kurumlarıydı ve bu durum Osmanlı medrese kültürünün başlangıcı olan Orhan Gazinin ilk oluşturduğu ilk Osmanlı medresesinden beri devam etmekteydi ve devletin kadısı tarafından mütemadiyen denetlenmekteydi (Furat,2003: 21). Bu mantalite ile Osmanlı Devleti içerisinde oluşturulan tüm medreselerde, Sünni anlayışa sahip olan ve benzeri İslami eğitimi veren Selçuklu medrese geleneğinin örneklemesinin yapıldığı bilinmektedir. Devlet-i âlinin baştan beri uyguladığı medrese anlayışı da zaten Selçukludan miras

olarak ihdas edilmekle birlikte, bu kurumların uygulama ve program yapısı dahi hiç değiştirilmeden I. Murat (s.1362-1389) devrine kadar devam etmesine olanak sağlanmıştır. Ancak aynı dönemde yapılan en belirgin farklılık da İznik'te Daru'l-Hadis'in kurulmuş olmasıdır. Bu uygulama da mevcut sisteme sadece ilaveler yapmakla kaliteyi ve çeşitliliği artırmaya yönelik olup temel amaçlarda her hangi bir değişiklik oluşturmamaktadır (Çelik, 2019: 68). Ancak ufak değişikliklerle yenilikler katmak ve kaliteyi artırmaya çalışmak bağlamında uygulamalar yapıldığı da olmuştur. Hem takip hem de dinanizmi sağlayabilmek amacıyla padişahlar medreselerden ilgisini hiç bir zaman kesmemiştir.

Yıldırım Bayezid (s.1389/1402) bir taraftan devletin Batı uçlarında başarılı gazâlar ile meşgul olurken diğer yandan ise eğitim konusuna da oldukça ilgiliydi. Bu ilgi sebebiyle de medreselerde bazı yenilikler yapmak suretiyle ortaya koyduğu yaklaşımları, Fatih döneminde (s.1451/1480) çıkartılan medrese kanunlarının altyapısının Yıldırım Bayezid döneminde hazırlanıp uygulamaya konulduğu düşünülmektedir. Ancak Yıldırım Bayezid'in medreselerin arasında bir sıralama ve tasnif yapmak istediği ve bununla ilgili çalışma yapıldığı fakat listeleme anlamında elimize çok net bilgiler ulaşmamıştır. Yıldırım Bayezid'in yenilik çalışmaları II. Murad hanın (s.1421/1451) elinde de geliştirilmekle birlikte kendisini tam olarak Fatih Sultan Mehmed ile kendini göstermiştir (Furat, 2003: 21). Fakat Bayezid han'ın bu alandaki bütün gayretlerine ilaveten Bursa'da ilk Darü's-Şifa ve Daru'l-Kurra'yı açtırması medreselerin gelişimine büyük katkı sağladığı nettir. Ayrıca Mısırlı kıraat âlimi İbnül'l-Cezeri'yi (ö.1429) Bursa'ya davet edip getirmek suretiyle Osmanlı Türklerinin kıraat ilminde gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Yıldırımın yaptığı bu çalışmalar tek başına Fatih döneminde olduğu gibi medrese sisteminde büyük bir değişim oluşturmaya da, medreselerin gelişimini olumlu anlamda devam ettirmiş ve fatih döneminin altyapısının oluşumuna katkılar sağlamıştır. Yıldırımdan sonraki süreçten Fatih'e kadar olan dönemde ise medreselerin gelişimi adına ufak çaplı gelişimler olsa da, ciddi anlamda dönüşüm diyebileceğimiz bir durum söz konusu olmayıp, daha çok rutin işleyişin sağlanmasına ve mevcut düzen korunmasına çalışılmıştır (Baltacı, 2021: 73).

İhtisas medreselerinden olan ve üst düzey sayılan Daru'l-Hadis medreselerinin Osmanlı Devletindeki ilk örneği Murad-ı Hüdavendigâr (s.1362-1389) döneminde kurulmuştur. Bu dönemde henüz 15 adet medresenin olduğunun tespit edilmiş ve

Osmanlı Devletinin ilk resmi kadısı olan Çandarlı Halil Hayreddin Paşa tarafından 1378 senesinde İznik'te kurulmuştur. Bundan yarım asır sonra II. Murad'ın (s.1321/1451) Edirne'de kurduğu Daru'l-Hadis ise, Fatih dönemine kadar erken dönem Osmanlı medreseleri arasında en üst düzey medrese olarak sayılmıştır (İhsanoğlu, 2019: 159).

Osmanlı dönemi medreselerine dair ilk kanuni düzenlemeyi Fatih Sultan Mehmed (s.1451/1480) yapmıştır. Bu düzenleme de medrese teşkilatlanmasına dair Osmanlı döneminde genel anlamda yapılan ilk medrese teşkilat yasasıdır. Öyle ki bu yasa ile pek çok tarih müellifine göre medreselerin hiyerarşik şekillenmesinin de net bir şekilde ortaya çıktığını ifade edilmektedir (Çelik, 2019: 75). En önemli ve en büyük gelişmesini Fatih döneminde yapan Osmanlı medreseleri yedi kademeye o dönem ayrılarak önemli bir gelişim kaydetmiştir. Bu yedi kademe de aşağıdaki gibidir.

- 1- Haşiye-i Tecrid denilen yirmili medreseler
- 2- Miftah olarak da adlandırılan otuzlu medreseler
- 3- Telvih namı ile maruf olan kırklı medreseler
- 4- Haric Medreseleri olarak maruf olan ellili medreseler
- 5- Dahil Medreseleri olarak bilinen ellili medreseler
- 6- Musıla-ı Sahn-ı Seman (Sahn-ı Semanın çevresinde yer alan tetimme medreseleridir ki, bunlar toplamda aynı düzeydeki sekiz adet medreseydi.)
- 7- Sahn-ı Seman medreseleri (Külliye içinde yer alan ve medrese hiyerarşisinin zirvesinde yer almakta olan aynı düzeydeki 8 adet medreseydi.)

Sahn-ı Semanın, tetimme medreseleri olarak da ifade edilen Musıla-ı Sahn; yani Sahn-ı Seman'ın çevresinde bulunan ve Sahn'a girebilmek için öncelikle buralarda eğitim almanın gerekliliği olan medreseleri ve medrese sisteminin zirvesi olan Sahn-ı Seman medreseleri, Fatih Sultan Mehmed zamanında ihdas edilmiştir. Öğrenci medrese sisteminin son basamağı sayılan Sahn-ı Semandan mezun olduğunda mülazemet makamından devam edeceği müderrislik icazetini almış olurdu. Sahn-ı Seman müderrisi ise terfi ettiğinde, müderrisliğe devam etmek istediği takdirde ihtisas medreseleri olan altmışlı medreselere geçiş yapardı. (Uzunçarşılı, 1988: 291). Aynı zamanda Sahn'ı Seman medreselerinden biri de yine bir başka ihtisas medresesi olarak tıbbiye eğitimi için kullanıldığı gibi Darü'-Şifa olarak da hizmet vermekteydi (Kayadibi, 2003 16). Sanh-ı Seman medreseleri öylesine kompleks bir yapıya sahipti

ki bu medrese de bulunan odaların toplam sayısı yüz elli ikiye ulaşmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988: 18).

8- Altmışlı Medreseler (İhtisas Medreseleri)

9- Altmış üstü Medreseler (Baltacı, 2021: 73).

Medreselerin bu şekilde özgün kurumsal bir yapıya ve belirgin bir sıralamaya tabi tutulması Fatih Sultan Mehmed hanın 1463 yılında inşasına başladığı ve 1570 senesinde açılışını yaparak eğitim faaliyetlerine başlattığı Sahn-ı Seman medreselerinin yapılışı ile, oluşmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 46). Sultan Mehmed, Fatih camiiinin sağına ve soluna büyük bir külliye şeklinde yaptırılmış olan ve “Sahn” denilen üst düzey ana medreselere girebilmek için bu medreselerin arka taraflarında, sahnın altyapısı, tamamlayıcısı anlamına gelen “Musıla-ı Sahn” diğer adı ile “Sahnın Tetimmesi” olarak ifade edilmekte olan sekiz adet de küçük medrese yaptırmıştı. Zira Sahn girebilmek için bu medreselerde okumak gerekliydi. Sahn girmek isteyen bir talebe eğer burada eğitim almamışsa, alt medreseler olmaları hasebiyle, aynı düzeyde ders okuduğunun ispatı lazım gelmekteydi (Furat, 2003: 22). Sultan Mehmed’in oluşturduğu bu sistem uygulaması Kanuni dönemine devam etmiştir. Ancak Kanuni Sultan Süleyman (s.1520/1566) döneminde, yaklaşık bir asır sonra 1557 yılında Süleymaniye Medreselerinin açılışıyla medrese sıralama siteminde ve derslerinde bazı farklılıklar olmuştur. Ancak Baltacı’nın iddiasına göre bunlar çok farklı uygulamalar olmayıp, medrese sıralaması ve sisteminde çok büyük değişiklikler değildir. Öyle ki Kanuni’nin ilaveleri ile ihdas edilen bu sistem klasik dönemi de aşarak ufak değişikliklerle klasik dönem sonrasında da devam etmiştir (Baltacı, 2021: 74). Ancak Daru’t-Tıp ve Daru’l-Hadis medreselerinin müstakil bir şekilde Süleymaniye medreseleri çevresinde açılmış olması, Süleymaniye medreselerini Sahn-ı Semanın üzerinde bir noktaya taşımıştır (Akgündüz, 2021: 48).

Müderres olmak isteyen kişi, öncelikle hâriç dersleri denilen medrese ilimlerinin “Başlangıç seviyesi” olarak da ifade edilen ibtidâ derslerini talim etmesi gerekmektedir. Sonrasında ders aldığı müderresin ona vereceği öğrenim belgesi vesilesi ve delâleti ile bir üst seviye medresenin sınavlarına girerek, bu sefer dâhil derslerini öğrenirdi. Ancak bu hariç ve dâhil derslerinden sonra Sanh-ı Seman medreselerine müracaat ederek “Tetimme” veya “Musıla” isimleri verilen medreselerde eğitim alırdı. Sah-ı Seman’ın bir altı olarak bir anlamda sahnın lisesi

mahiyetinde olan bu medreselerde Sahn-ı Semanın danışmendleri ders vermekteydi. Yani Sahn'daki büyük müderrislerin yanında bulunan ve onlardan tecrübe edilen tecrübeli öğrenciler, “Musıla-ı Sahn” denilen bu yerlerde eğitim vererek hocalarından aldıkları tecrübeyi ve eğitim anlayışı ile yetiştirdikleri öğrencileri, Sahn hazırlarlardı. “Musıla” ya da diğer adı ile “Tetimme” denilen bu medreseleri tamamlayan öğrenciler Sahn-ı Semana girmeye hak kazanırlardı. Süleymaniye medreseleri yapılına kadar medrese hiyerarşisinde en üst düzeyde yer alan Sahn medreselerinde eğitimini tamamlayan öğrenci, mezuniyet beratı alabilirdi (Uzunçarşılı, 1998: 271).

Süleymaniye medreselerinin kuruluşuyla birlikte, bu medreseler ilk etapta Fatih medresesi ile eşit düzeyde sayılmıştır (İpşirli, 2008: 4). Bir öğrenci son eğitim düzeyi olarak mezun olabilmek için ya Fatih medresesinde ya da Süleymaniye medresesinde eğitim alarak talebelik sürecini tamamlamak zorundaydı. (Uzunçarşılı, 1998: 466). Ancak aynı dönemin devam edegelen sürecinde ise özellikle Süleymaniye Daru’l-Hadisinin yapılışı ile Süleymaniye medreseleri, Fatih medreselerinin üzerinde sayılarak, Süleymaniye medreseleri, Sahn-ı Seman da öğretilen derslerin tamamlanmasına yönelik bir üst medrese olarak kurgulandığı söylenebilir (Furat, 2003: 22).

Süleymaniye medreseleri ihdas edildikten sonra medrese sisteminde meydana gelen çeşitlilikler ve hiyerarşik sıralama ise aşağıdaki gibi olmuştur.

- 1- Haşiye-i Tecrit (Yirmili Medreseler)
- 2- Miftah (Otuzlu Medreseler)
- 3- Telvih (Kırkılı Medreseler)
- 4- Hariç Medreseleri (Elli Medreseler)
- 5- Dâhil Medreseleri (Elli Medreseler)
- 6- Sahn-ı Seman Medreseleri
- 7- Süleymaniye Medreseleri (Kanun-i Sultan Süleyman’ın kurduğu medreselerdir ki musıla denilen çevresindeki ona bağlı alt medreselerini oluşturan tetimme medreseleri hariç 4 medreseden oluşmaktadır (Uzunçarşılı, 1998: 281).
- 8- Altmışlı Medreseler (İhtisas medreseleridir)
- 9- Süleymaniye Daru’l-Hadisi (Yine Kanuni’nin kurduğu Medresedir) (Baltacı; 74)

En üst düzey medreseler olarak gözüken öncelikle Sahn-ı Seman medreseleri ve daha sonra oluşturulan Süleymaniye medreseleri olmasına rağmen onların üzerinde Daru'l-Hadis, yine aynı minvalde oluşturulan Daru'l-kurra ve diğer ihtisas medreseleri olan 60'lı medreseler gözükmektedir. Buradaki medrese kavramlarından yola çıkarak şunu ifade etmekte fayda var ki Osmanlı medrese sistemi “Genel Medreseler” ve “İhtisas Medreseleri” olarak ikiye ayrılmaktaydı. Genel medreselerin zirvesi Sahn'ı-Seman ve Süleymaniye'dir. Daru'l-Hadis, Daru'l-kurra ve Daru't-Tıp gibi medreseler ise Sahn-ı Semanın ve Süleymaniye medreselerinin üzerinde altmışlı medrese olarak bilinen medreseler olup, klasik medreselerden hariç, özel ihtisas medreseleridir (Akgündüz, 2021: 22).

Süleymaniye Medreseleri ihdasının akabinde, devam eden klasik dönem içerisinde medreseler biraz daha kademelendirilerek, aşağıda sıralanan maddelerdeki gibi değişiklikler meydana gelmiş ve daha detaylı isimler altında bir medrese hiyerarşisi oluşmuştur.

- 1- İbtida-i Hariç Medreseleri
- 2- Hareket-i Hariç Medreseleri
- 3- İbtida-i Dahil Medreseleri
- 4- Hareket-i Dahil Medreseleri
- 5- Musila-i Sahn Medreseleri (Sahn-ı Seman külliyesi içinde yer almaktaydı)
- 6- Sahn-ı Seman Medreseleri (İcazet almak için en üst düzey medrese)
- 7- İbtida-i Altmışlı Medreseleri (İhtisas Medresesi)
- 8- Hareket-i Altmışlı Medreseleri (İhtisas Medresesi)
- 9- Musila-i Süleymaniye Medreseleri (Süleymaniye külliyesi içinde yer alır ki Hamise-i Süleymaniye kurulunca seviye olarak bir altta kalmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 291)
- 10- Medâris-i Hâmise-i Süleymaniye (Sahn-ı Seman ile birlikte İcazet almak için klasik medrese sisteminin en üst düzeyi)
- 11- Dâru'l- Hadis-i Süleymaniye Medreseleri (İhtisas Medresesi) (Baltacı, 2021: 74)

Bu on bir basamakla farklılaştırılmış medrese sisteminin alt düzeyinde ilk dört basamak yer almaktaydı ve bu sistematik düzenleme Kanuni döneminde düzenlendiği ifade edildiği gibi ondan sonraki süreç içerisinde de zamanla düzenlenmiş olduğu da mervîdir (Akgündüz, 2021: 20). Uzunçarşılı, bu sıralamanın sadece klasik döneme ait

olduğunu ifade etmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 282). Ancak medreseler arası bu hiyerarşik sıralamanın daha çok başta İstanbul olmak üzere, Edirne ve Bursa gibi imparatorluğun üç merkezi sayılan büyük çaplı şehirlerdeki medreseler için geçerli olduğu söylenebilir. Zira bu hiyerarşik sıralamanın dışında eğitim veren başka medreseler de vardır (Hızlı, 2008: 4). Buna mukabil olarak Osmanlı uleması arasında dikkat çeken hususlardan biri de okunan medreseden ziyade, okunmuş olan dersler ve bu derslere bağlı eğitimin kimden alındığı önem arz ederdi. Bu sebeple de icazetnamede derslerin talim edildiği müderrislerin isimleri yer almaktaydı ve bir üst medreseye girileceği zaman talebe sınava tabi tutuluyor olması, okuduğunu iddia eden öğrenciyi ölçmek için iyi bir uygulamaydı (İpşirli, 2008: 5).

Medresede ilim öğrenmiş olan bir talibin, öğrenim hayatı boyunca okuduğu dersler, imtihan sonuçları, ders aldığı hocalar, hatta hocalarının da hocası olan zatların dahi isimlerinin silsile halinde bulunduğu ve öğrenci ile ilgili oldukça geniş malumat içeren mezuniyet belgesinde yer alırdı. Berat ismi verilen bu belgeyi alan öğrenci, müderrislik sıfatı kazanırdı. Ancak bu sıfatla en düşük dereceli medresede olan İbtidai Hariç medresesinde müderris olarak başlayabilmek veya tercihinin göre kadılık yapmak istiyorsa, ilk seviye olarak en küçük birimde kadılık vazifesine başlayabilmek için en az iki yıl sürecek olan “Mülazımlık” vazifesini yapması gerekirdi. Mülazım olabilmek amacıyla da, adını, “Ruznamçe-i Hümayun” da denilen rüûs defterine kaydettirerek müderris mülazımlığı veya isteğine göre kadı mülazımlığı vazifesini icra edebilmek için sırasını beklerdi. Kendisine sıra gelince çağrılır ve en az iki yıl sürecek olan staj mahiyetindeki mülazemetini tamamlayınca müderris veya kadı sıfatı kazanırdı (Uzunçarşılı, 1988: 271).

2.5. Medreselerin isimlendirilmesi

Osmanlı devletinde medrese hiyerarşisi o kurumda okutulan kitaplar ve müderrise tahsis edilen-alınan maaşlar üzerinden isimlendirilmekteydi. Ülkenin farklı yerlerindeki medreseler buna bağlı olarak hiyerarşik bir anlayışla teşkilatlanarak İstanbul’da zirveye ulaşmış olmaktadır (Çelik, 2021: 305). Bu sebeple medreselere isimlerin verilmesinin sebebi okutulan ders ve kitaplara istinadendi. Örneğin müderrisinin 20 akçe yevmiye alması sebebiyle 20’li medrese olarak müsemma olan medreseye, bir diğer ismi olan “Haşiye-i Tecrid medresesi” denilmesinin sebebi, o medresede öne çıkan ilim kitabının “Kelam İlmi” alanındaki “Haşiye-i Tecrid” kitabı olması hasebiyledir (Baltacı, 2021: 123). Ancak Uzunçarşılı, Haşiye-i Tecrid

medreselerinde alınan yevmiyenin 20 akçe ile sabit olmayıp, 20-25 akçe arası olduğunu ifade eder (Uzunçarşılı, 1988: 49).

Müdürrislerine yevmiye olarak 30 akçe ödendiği için otuzlu medrese olarak da ifade edilen kurumlarda okutulan derslerde ise bir Arap dili edebiyatı alanı olan “Belağat” alanında “Miftah” adındaki şerh, baskın ders olarak ön plana çıktığı için “Miftah Medresesi” olarak isimlendirilmekteydi (Baltacı, 2021, 123). Ancak her ne kadar otuzlu medrese denilse de ismi geçen miftah medreselerinin müdürrislerinin maaşının da 30 akçe ile sabit olmadığı ve 30 ile 35 akçe arası olduğu da ifade edilir. Yani otuz ifadesi ortalama ve kahir ekseriyet olan rakama göre verilmiş bir isimdir (Uzunçarşılı, 1988: 49). Buradan anlaşılacağına göre medreselerde verilen ücretin durumuna göre bir isimlendirme yapıldığı gibi aynı zamanda medreselerde asıl amaç sınıf geçmekten veya medreseyi bitirmekten öte, belirlenmiş olan kitabı okumak, bitirmek ve öğrenmek esas alındığı için, medreselere okunan kitap isimlerine göre isimlendirmeler yapılmıştır (Beyazıt, 2014: 14).

Kırklı medreselerde müdürrisler 40 akçe yevmiye almaktaydı ve bu medreselerin asıl ismi olan “Telvih Medresesi” denilmesinin sebebi ise, bu medreselerin 1597/98’de yapılan tespite göre, daha sonra Hâriç Medreselerinden sayılmasıyla birlikte, Hariç Medreselerinde “Telvih” kitabının okutuluyor olmasından dolayı olabilir (Baltacı, 2021: 123). Aynı zamanda Uzunçarşılı, kırklı medreselerin de, bir üst medrese konumunda olarak ellili olan Hariç medreseleri gibi Selçuklu döneminden kalma medreseler olduğunu ifade eder (Uzunçarşılı, 1988: 65).

Ellili medreseler diye bilinen ve “Hariç ve Dâhil Medresesi” olarak iki kısma ayrılan medreselerde ise müdürrisler 50 akçe yevmiye almaktaydı ve Dâhil bölümünde “Usul’u- Fıkıh” alanından “Telvih” isimli kitap talim edilmekteydi. (A.g.e.: 21).

50 akçe maaşlı olan ve okutulan kitaplar arasında çok az farklılıklar olan Hâriç ve Dâhil medreselerinin bu şekilde isimlendirilmesi ise hariç medreseleri Osmanlı’dan önce Selçuklu devleti döneminden kalan ve Selçuklu devlet yöneticilerinin ve Anadolu beyliklerinin beyleri ve devlet idarecilerinin yaptırdığı medreselerdi. Benzer derslerin okutulduğu dahil Medreseleri ise Osmanlı padişahlarının ve ailelerinin yaptırdığı medreselerdi (A.g.e.: 21). Osmanlı kendinden önce üst düzey kabul edilen medreselerin bu yapısını ve eğitim düzeyini korumuş ancak Osmanlı döneminde inşa edilmedikleri için “Hariç” yani Osmanlı’nın yaptırdıklarının haricindekiler anlamında bir tanım geliştirmiştir. Osmanlı sultanlarının yaptırdığı üst düzey medreseler içinse

“İçte kalan” anlamında yani Osmanlı döneminde yapılan anlamında “Dâhil” kavramını geliştirmişti (A.g.e.: 22). Ellili Medreseler düzeyindeki “Dâhil” kavramının gelişimi ise Cihannüma adlı kaynakta “Bir medrese ki, onu Padişah bina eylemişse, adına dâhil denilir” şeklinde geçmektedir. (Kâtip Çelebi, 1632: 688). Sahn-ı Seman medreseler üst seviye medreseler olsalar da, müderrisleri, dâhil ve hariç müderrisleri gibi 50 akçe yevmiye alırlardı, Onun için onlar da literatürde ellili medrese olarak adlandırılmaktaydı (A.g.e.: 17).

Altmışlı medreselerdeki müderrisler ise ellili medreselerdeki müderrislerden fazla akçe almayıp üstünlük payesi bakımından bu isimle müsemma kılındığı muhtemeldir (Baltacı, 2021: 126). Ancak Uzunçarşılı'nın ifade ettiğine göre altmışlı medreselerde müderrislik yapanlar 60 akçe yevmiye almaktaydı ve muhtemelen bu sebeple altmışlı medrese denilmiştir ki rivayetine göre altmışlı medreselerde görev yapan ve daha seçkin olduğu belirgin olan müderrislerin adedi zaten toplamda seksen taneydi (Uzunçarşılı, 1988: 47). Altmışlı medreseler zaten istisnai olup bu medreseleri kurabilme hakkı tamamen padişaha aitti. Bürokrasiden, saltanat ailesinden veya halktan bir kimse, sadece altmışın altında müsemma olan normal işleyişin içerisinde yer alan medreseleri kurabilmekte idi (Özergin, 1974: 4). Yani medreselerin akçe mahiyetindeki isimlendirilmeleri, müderrislerin maaşlarına göre şekillenmekteydi (Çelik, 2019: 75). Ancak örneğin Fatih Sultan Mehmed'in, Ali Kuşçu'ya iki yüz dirhem yevmiye vermesi gibi istisna şekilde özel imtiyaz tanınmış olan medrese uleması da vardı (Taşköprülüzade, 2019: 270).

Müderrislikte en üst düzey ise Daru'l-Hadis hocalığıydı ve bu konumun üzerinde müderrislik makamı yoktu. Aynı zamanda Daru'l-Hadis bölümü hadis alanında ihtisaslaşmaktı ki, bu aynı zamanda medrese hiyerarşisinin en üst makamıydı. Öyle ki Daru'l-Hadisten mezun olan öğrenci Osmanlı devletinin Kudüs, Trabzon, Halep, Girit ve Selanik gibi seçkin şehirlerine kadılık görevi teklif edilirdi. Eğer kabul etmezse Daru'l-Hadis'in bir alt düzeyi olan Süleymaniye medresesi mezunlarından olan biri vazifelendirilirdi (Uzunçarşılı; 48).

2.6. Medreselerin eğitim müddetleri

Klasik medrese sistemi, Fatih döneminde İstanbul'da yapılan Sahn-ı Seman medreseleri ile beraber kurumsal ve hiyerarşik anlamda daha belirgin bir yapıya ulaşmıştı. Bu durumda medreseden icazet alabilmek için en üst düzey olan Sahn-ı Semanı bitirmek zorunluydu. Aynı zamanda daha alt düzey derslerin okunarak Sahn-ı

Semana öğrenci hazırladığı için adına “Tetimme” denilen medreseler yer almaktaydı. Tetimmeler de bu planlamanın içinde olmak kaydıyla en alt düzeyde yirmili denilen Haşiye-i Tecrid medreseleri bulunmakta, onun üstünde otuzlu denilen Miftah medreseleri, sonra Kırklı medreseler olarak bilinen Telvih medreseleri vardı. Onun da üzerinde Ellili olarak da ifade edilen Hâriç ve Dâhil Medreseleri ve Sahn-ı Seman çevresinde şekillendiği için Musila-ı Sahn da denilen, diğer bir ifade ile Tetimme medreseleri yer almaktaydı. Medrese hiyerarşisi içerisinde en üst düzeyde ise zirve olarak Sahn-ı Seman vardı (Uzunçarşılı, 1988: 21).

Haşiye-i Tecrid medreselerinin eğitim süresi 1526/1527 yıllarına dayanan tespitlere istinaden 2 yıl olduğu tespit edilmiş, 1575/1576 yıllarına dair yapılan tespite göre bu süre 1 yıla kadar düştüğü tespit edilmiştir. Klasik dönemin son dönemi sayılan İXVI. Yüzyılın sonları olan 1597/1598 dönemindeki tespitlere göre ise bu sürenin 3 aya kadar düştüğü tespit edilmiştir (Baltacı, 2021: 121).

Ağırlıklı olarak Miftah şerhi üzerine sistemleştirildiği için Miftah medresesi ismi ile müsemma olan ve otuzlu medreseler denilen kurumların ise eğitim süreci 1529/530'lara dayanan tespitler ışığında tıpkı Haşiye-i Tecrid medreseleri gibi 2 yıldır. 1575/1576 dönemlerine dair yapılan tespitlere bağlı olarak eğitim süresinin 2 aya düştüğü, aynı yüzyılın sonu olan 1597/1598'de ise 3 ay kadar olduğu tespit edilmiştir (A.g.e. 122).

Kırklı medreseler olarak da adlandırılan Telvih Medreselerinin de 1535/36'da en az iki yıl olduğu; 1575/76'ya gelindiğinde eğitim müddetlerinin 3 aya indirildiği, 1597/98'de ise, bu medreselerin bir üst medrese grubundan olan “Haric medresesi” konumuna yükseltilerek eğitim müddetinin 5 ay olarak tespit edildiği vakidir (A.g.e, 122

Ellili medreseler de denilen ve “Hariç ve Dâhil” olarak ikiye ayrılan medreselerin eğitim müddeti ise 1539/40'a dayanan kayıtlarda 1 yıl olduğu belirtilir. Yine Klasik dönem itibariyle XVI. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde 1597/98'de bu sürenin 6 aya düştüğü ifade ediliyor (Baltacı, 2021: 123).

Sahn-ı Seman Medreselerinin, 1540/41 ve 1556/57 senesine dair yapılan tespitlere göre eğitim süresinin 1 yıl olduğu, 1578/79 da ise 6 ay olarak belirlendiği tespit edilmiştir. Medreselerdeki eğitim süresi ile ilgili köklü değişimlerin yapıldığı dönem olarak dikkat çeken XVII. Yüzyılın sonuna denk gelen 1597/98'senesinde de bu

medreselerin eğitim müddetinin ise yine en az 6 ay olmasının kararlaştırıldığı tespit edilmiştir (Baltacı, 2021: 123).

Altmışlı medreselere dair 1545/1546 döneminde eğitim süresinin ise 1 yıl olarak belirlendiği ve bu medreselerin konum olarak Sahn-ı Seman medreselerinden yüksek olması hasebiyle Sahn-ı Seman medreselerinde eğitime başlanılan derslerin tamamlanması ve ikmal edilmesi modelinde eğitim veren kurumlar olduğu ifade edilmektedir (Baltacı, 2021: 121).

Bu bilgiler muvacehesinde XVI. Yüzyılın ilk çeyreğinde medreselerin toplam eğitim süresinin,

Haşiye-i Tecrid medreseleri: 2 yıl,

Miftah Medreseleri: 2 Yıl,

Telvih Medreseleri: 2 veya 3 yıl,

Ellili Haric Medresleri: 1 yıl,

Ellili Dahil Medreseleri: 1 Yıl,

Sahn-ı Seman Medreseleri: 1 yıl,

Altmışlı Medreseler: 1 yıl olarak, hesaplanmıştır. Altmışlı medreseler ihtisas medresesi oldukları için onun haricinde kalan medrese birimlerini okuyabilmek için toplam 9 yıl kadar medrese eğitimi almak gerekmektedir. İhtisas medresesi ile beraber toplamda ortalama 10 yıla tekabül ettiği görülmektedir.

XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren yarım yüzyıla yakın dönemde ise eğitim müddetlerinde ciddi değişiklikler meydana gelmiş ve aynı yüzyılın sonlarına doğru eğitim müddetlerinin kısaltılarak,

Haşiye-i Tecrid medreselerinin: 1 yıl,

Miftah Medreselerinin: En az 2 ay,

Telvih Medreselerinin En az 3 ay,

Ellili Haric Medreselerinin: En az 5 ay,

Ellili dâhil medreselerinin XVI. Yüzyılın orta dönemine dair bilgi bulunmamasıyla birlikte Ellili Hâric Medresesi standardından olduğu varsayıldığında en az 5 ay,

Sahnı Seman Medreseleri 6 ay,

Altmışlı Medreselerin ise bu dönemine dair bir kayıt bulunmayıp önceki dönemi gibi 1 yıl olarak kabul edilirse XVI. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde medreselerdeki eğitim süresinin yarından daha fazla azalarak, 4 yıl 9 ay civarına indiği söylenebilir (Baltacı, 2001: 124).

XVI. Yüzyılın sonuna gelindiğinde ise bu sürelerin,

Haşıye-i Tecrid medreseleri: 3 ay

Miftah Medreseleri: 3 Ay

Telvih Medresleri: 5 Ay

Ellili Haric Medreseleri: 5 Ay

Ellili Dahil Medreseleri: 6 Ay

Sahn-ı Seman: 6 ay

Altmışlı medreselerde ise yine 1 yıl olmak üzere, toplamda 3 Yıl 4 Aya düştüğü gözükmektedir (Baltacı, 2001: 125).

Fatih Sultan Mehmed ile birlikte medreselerde ortaya konan hem hiyerarşik yapılanma hem devrin en iyi müderrislerinin muhtelif İslam memleketlerinden İstanbul'a getirilmesi ile medreseler zirve dönemine girmişti. Bu sebeple medreseler ile ilgili Fatih'in ortaya koyduğu birebir takip ve buna bağlı olarak gelişen "Kanunname-i Talebe-i Ulum" namıyla maruf olan medrese kanunnamesini de unutmamak gerekirdi. Fatih dönemiyle başlayan bu süreçten sonra ikinci büyük düzenleme ise Süleymaniye medreselerinin kuruluşu ile gerçekleşmişti. Fatih ve Kanuni dönemlerinde gerçekleştirilen atılımlarla beraber medreseler hem İslami ilimler hem de müspet ilimler de denilen matematik, tıp ve hendese ilimlerinin de öğrenildiği merkezler haline gelmişti. Ancak Kanuni'nin saltanatının son dönemlerine doğru ortaya çıkan adam kayırma, torpil gibi medrese sisteminin işleyişinde ortaya çıkan olumsuzluklar sistemi aksatmaya başlamış ve eğitim kalitesine de darbe vurmuştur. Bu mana da klasik dönemde üçüncü büyük düzenlemeyi ise XVI. Yüzyılın son çeyreğinde padişahlık yapan Sultan III. Murad Han (s.1574-1595) yapmıştır (Akgündüz, 1988: 20). Medrese sisteminde Fatih ve Kanuni devirlerinde atılan temeller üzerine pek bir değişiklik olmamıştır. Fakat medreseler, zaman içinde meydana gelen aksaklıkları

giderebilmek amacıyla ufak tefek değişikliklerle muhatap olsa da umumi manada aynı sistem devam etmiştir. Klasik dönemin sonlarına denk gelen dönemde medreselerdeki hiyerarşik yapıya ve eğitim müddetlerinin belirlenmesine son şeklinin III. Murad Han (s.1574/1595) zamanında verilmiş olması muhtemeldir. (Akgündüz, 1988: 20).

2.7. Medreselerin eğitim kadrosu ve eğitime dair kavramlar

Klasik dönem Osmanlı medreselerinin pek çoğu, ilk evrelerinden itibaren Osmanlı Devleti dışındaki İslam topraklarından gelen ulema kesimi tarafından sevk ve idare edilmek suretiyle eğitim ve öğretimine devam etmişti. Bu sebeple Osmanlı Devleti, medreselerde bizzat kendi eğitim-öğretim metodunu oluşturmaktan öte, bu kurumlarda ders veren âlimlerin kendi yetişmiş oldukları geleneksel sistemi uygulamıştır. Bu vesile ile Osmanlı, kendisinden önceki İslam topraklarında kurulmuş ve eğitim faaliyetlerini uzun yıllar devam ettirmiş olan eğitim kurumlarının geleneksel anlayış ve uygulamalarını devralarak aynı sistemin devamını temin etmiştir (Unan, 2005: 7). Bunun sebeplerinden biri olarak geleneksel Sünni eğitim metodunun Osmanlıdan önce yerleşmiş olmasının yanında medreselerdeki eğitimin istikrarı için eğitimcilerde de devamlılığa, yetkinliğe ve ehliyet sahibi olunmasına önem verilmesidir. Bu manada Fatih döneminden sonraki süreçte 1576 yılında medreselerle ilgili çıkartıldığı belirtilen bir kanunnamede, Fatih döneminin idealize edildiği ifade edilerek *“Ehil kimselerin müderris olarak görevlendirilmesi, çalışan müderris ile çalışmayanın bir tutulmaması ve iltimasla atama yapılmaması”* istendiği; hatta istikrarın da önemine vurgu yapılarak *“Bir müderrisin görev süresi dolmadan bir başka göreve atanmaması”* gerektiği belirtilmiştir. Kanunnamenin sonunda da bu krallara uyulması istenildiği, aksi takdirde emre aykırı davranışlarda bulunanların kendilerine zarar vereceklerini ve buna mukabil olarak müeyyide ile karşılaşacakları ifade edilmiştir (Beyazıt, 2014: 12).

Medreseler her ne kadar vakıf teşekkülü içerisinde oluşturulsalar da nihayetinde birer devlet müessesiydi ve bu kurumlardan mezun olan öğrenciler devlet kurumlarında devletin sistemleştirdiği kurumsal aritmetiğe tabiydiler (Çelik, 2019: 17). Müderrisler maaşlı çalışan eğitimcilerdi ve maaşlarını medreseyi teşekkül ettiren vakıf ödemekteydi. Aldıkları maaşları da yirmili ve otuzlu medreseler olarak geçen ilk iki medrese kurumundaki her paye artışında 5 akçe artırıldığı görülmektedir. Onların üzerindeki medreselerde de her paye artışında yine 5 akçe artış yapılırdı. Eğer aynı seviyedeki bir başka kuruma yatay nakil modeli ile nakil oluyor ise maaşında artış

olmaz aynı seviyede kalırdı. Müderrislerin devlet tarafından belirlenmiş olan maaşı medrese için ihdas edilmiş olan vakıftan karşılanırdı. Fakat vakfın geliri bunu karşılamıyorsa eksik kalan kısmı devlet öderdi. Ancak hiçbir müderrise belirlenmiş olan miktardan az para verilemezdi (Baltacı, 2021: 110-111). Eğer müderris ihtiyacı olan bir medreseye ihtiyaçtan fazla müderris gitmek istiyorsa, aralarında tez mesabesinde sayılacak yazılı sınav ve Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin jüri mahiyetinde bulunacağı Vefa, Ayasofya ve Zeyrek camii gibi bir mekânda sözlü sınav yapmak suretiyle liyakatli olanlar tercih edilirdi (A.g.e, 109).

İstifa eden bir müderris ise istediği zaman tekrar müderrislik vazifesine dönmek için müracaat edebilirdi ve münhal bir kadroda ihtiyaç olduğunda ataması yapılırdı. Bununla birlikte özellikle Fatih döneminde uygulamada az da olsa değişiklikler yapılmak suretiyle medreseyi ihdas edenlerin de özel olarak istediği müderrisleri isteyerek tercihte buldukları da olmuştur (Baltacı, 2021: 111). İç işleyişi bozan ve kurumsal kimlikle bağdaşmayan davranışlar sergileyen müderris olduğu takdirde ise müderrisin azlolunduğu da vakidir (A.g.e.; 113).

Medreselerin iç işleyişinde eğitilenlerin ve eğitimcilerin sıfatlarına göre tasnifi ise aşağıdaki gibidir:

2.7.1. Suhte: Osmanlı'da üst düzey olarak kabul edilen Sahn ve Süleymaniye medreselerinin altındaki medreselerde eğitim alan öğrencilere “Suhte” kelimesi kullanılmaktaydı. Suhte kelimesi Farsça “yanmak “ anlamında bir kelime olup ve muhtemelen öğrencinin ilim ve bilgi ateşi ile yanan kişi anlamı ifade mahiyetinde kullanılmıştır (Akgündüz, 2019: 28). Suhte kelimesi yerine yine talebe anlamına gelen “Şakirt” kavramı da öğrenciler için kullanılmıştır ancak bu kavram daha çok tekke kültüründeki talipler için kullanıldığı vakidir (Ayverdi, 2011: 1152). Sahn-ı Seman ve Süleymaniye gibi medrese sisteminin üst seviyesi olan medreselerde eğitim gören talebelere için ise suhte değil “Danışmend” kavramı kullanılmaktaydı. (Akgündüz; 28) Bu kavram daha çok sıbyan mektebinden sonra medreseye yeni başlamış ve üst sınıf sayılan medreselerde henüz olmayan talebelere şamil bir ifadeydi. (Aydın, Zengin, Cevherli ve Kaymaz, 2019: 5). İlim öğrenme yoluna girenler için kullanılan kavramlardan biri de “talebe” ifadesiydi ki, bu kavram henüz ilmi alan anlamında daha çok sıbyan mektebine başlayan çocuklar için kullanıldığı ifade edilmektedir (Aydın, Zengin, Cevherli ve Kaymaz, 2019: 7). Medreseye başladığında ise talebe yerine daha çok suhte kavramının kullanılması ile beraber, üst düzey medreselere geçince her ne

kadar yukarıda ifade edildiği gibi danişmend dense de, alt medreselerden gelen alışkanlığa bağlı olarak danişmend öğrenciler için de, halk arasında suhte kelimesinin kullanıldığı olmuştur (Baltacı, 2021: 114). Suhte kelimesinden değişime uğrayıp uğramadığı tam olarak bilinemesi de medrese öğrencilerine softa şeklinde de hitap edilmiştir. Bu ifade daha çok Sahn-ı Seman hazırlık için çevresinde bulunan Musıla-ı Sahn'daki öğrenciler için kullanılmıştır. XVI. Yüzyıldan sonra ise softa kelimesi bütün medrese öğrencileri için kullanılmaya başlamıştır (Çelik, 2019: 144). Tam olarak ne zamandan beri kullanıldığı kesin olarak net olmasa dahi medrese öğrencileri için talep eden isteyen anlamına gelen “Talebe” kelimesi de kullanılmaktaydı. Zira bu kelime ilmi talep eden kişi anlamında Sahn-ı Seman medreselerinin kayıtlarında da kendine yer bulmaktadır. Osmanlı dönemi medrese talebeleriyle ilgili yeterli düzeyde birebir bilgi olmadığından bu öğrencilerin genel yapısına dair bilgi verebilmek tam olarak mümkün olmamaktadır (Çelik, 2019: 15). “Çömez” kelimesi de öğrenciler için kullanılan bir tanım olmuştur ve yüksek seviyede olmayan, alt düzey medreselerde okuyan yeni öğrenciler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Öyle ki çömez denen öğrenciler daha çok danişmend denilen eğitim sürecinin üst düzeyine gelmiş yüksek düzey öğrencilerin işlerini gören öğrenciler olarak anlamak da mümkündür (A.g.e.: 145).

2.7.2. Danişmend: Sah-ı Seman, Süleymaniye gibi medrese sisteminin üst düzeyinde eğitim gören öğrencidir ki bu kavramla muhatap olanların içerisine Sahnın ve Süleymaniye'nin üzerinde olan Darul-Hadis ve Daru't-Tıb gibi ihtisas medreseleri de dâhil olduğu düşünülmektedir. Medrese hiyerarşisinde belirtilmiş olan bu üst düzey eğitim kurumlarda öğrenim gören öğrenciler için farsça bir terim olan ve âlim ve akil kişi anlamına gelen “Danişmend” ifadesi üst düzey öğrenci anlamında kullanılmıştır (Akgündüz, 2021: 28). Lügata göre kısaca medrese öğrencisi ve ilim sahibi kişi anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2011: 253). Arapçadaki karşılığı ise “Tilmiz” kelimesidir. Osmanlı'da tilmiz kelimesinin karşılığı olarak bireysel öğrenci de yine Arapça bir kelime olan talebe, çoğul öğrencide ise “Tullab” kullanılmaktaydı. Ancak belirtilen üst düzey medreselerdeki öğrencilere geldikleri mevkiyi de belirtme amacıyla bunlar yerine genel olarak Danişmend denilmiştir.

Danişmenler yani bu kavramın daha çok kullanıldığı Sahn-ı Seman ve Süleymaniye medreselerinin öğrencileri 2 akçe yevmiye alırdı. Aynı zamanda Osmanlı devleti medreselerinin kuruluşundan itibaren en alt düzey medreselerdeki öğrencilerden en üst

düze kadar eğitim gören talebelere maddi olarak her türlü yardım yapılmaya çalışılmıştır (Akgündüz, 2021: 28). Danışmendler sayısal anlamda ve genel ahval olarak bazen öğretici kadroların arasında yer almışlarsa da, Fatih ve Süleymaniye gibi medrese hiyerarşisinin en üstünde yer alan medreselerde okuyan eğitim seviyesinin en tepesindeki öğrenciler için bu tanım kullanılmıştır (Çelik, 2021: 145). İlim sahibi ve bilgili şahıs anlamına gelmekte olan bu tanımın Fatih ve Süleymaniye gibi medreselerin öğrencileri için kullanılan bu tanım yerine de yine talebe kelimesinin kullanılmaktaydı. En üst düzeyde yer alan Sahn-ı Seman öğrencilerinin odaları vardı ve hatta ekonomik durumlarına göre, işlerinde yardımcı olması için yanlarına çömez denilen öğrenci istihdam ederek hem onun derslerine katkı sağlamakta hem de ona ayrıca ekonomik katkı da sağlayabilecek özgürlüğe sahip olduklarını da belirtir (İpşirli, 2008: 5). Danışmendler, kabiliyetlileri itibariyle Muid yapılarak, hem müderrisin okuttuğu dersi müzakere ile tekrar ettirir hem de medrese mezuniyetinden sonrası için staj yapma imkânı yakalamış olurdu (Uzunçarşılı, 1988: 18).

Burada şuna dikkat çekmekte fayda var ki, İslami eğitimi de içerisine alarak eğitim tarihi boyunca öğrencilerin eğitim alma finansmanı hep eğitim gören öğrenciler tarafından oluşturulmuştur. Ancak Osmanlı'da ise bu ise eğitim ücretleri vakıflar tarafından karşılanmış ve aynı zamanda öğrencilerden para almak yerine eğitim müddetleri içerisinde sosyal anlamda destek olmak anlamında öğrencilere aylık olarak bir ile beş akçe arası bir nevi zaruri burs mahiyetinde ücret ödemesi yapılmıştır (Çelik, 2019: 128).

2.7.3. Muid: İlmi anlamda sözlükteki karşılığı “Tekrarlamak” anlamına gelen; aynı zamanda maharetli ve tecrübeli olmak anlamlarına gelen “Muid” kavramının karşılığı medrese de müderrisin anlattığı dersi tekrar eden, müzakere ettiren asistan demektir. Muidler, müderrisin yardımcısı olan kişiydi ve dört akçe yevmiye alırlardı (Uzunçarşılı, 1988: 17). İade edici anlamına da gelen bu ifade müderrisin anlattığı dersi öğrencilere tekrar anlatarak bir nevi aldığını iade eden anlamına da geliyor olabilir. Bu kişi mülazemet vazifesi yapan medrese mezunlarından olabildiği gibi, danışmendler arasından da seçilebilmekteydi ve bir kişi olabileceği gibi kabiliyetli olanlardan birden fazla talebe de muidlik vazifesi yapabiliirdi (Baltacı, 2021: 113). Muidlik denilen müderrisin yardımcısı vazifesini görerek, talebelere dersin müzakeresini, tekrar ve dersin ezberini dinlemek meyanında olan takririni yaptıran bu görevlilerin istihdamı ve bu uygulamanın özellikle Nizamiye medreselerinde de

uygulandığı tahmin edilmektedir. Ancak bu uygulamanın İslam'ın geleneksel ilmi yapısında var olduğunu ifade eder. Hatta bu uygulamanın peygamberi bir metot olduğunu ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in bir uygulaması olduğunu dahi söyleyerek Peygamber dönemine kadar götürülenler mevcuttur denilmektedir. Ayrıca müdler medresenin büyüklüğüne ve müderris sayısına göre birden fazla da olabilirdi (Aydın, Zengin, Cevherli, Kaymaz, 2019: 7). Uzunçarşılı'nın ifadesine göre Muid kavramı, Mısır medreselerinde XV. ve XVI. Yüzyıllarda vazife gören ve bugün ki doçent kavramının karşılığı olan ve anlam olarak ise fayda veren anlamına gelen "Müfid" ifadesinin karşılığı olarak kullanılmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988: 18).

2.7.4. Temessük: Medrese eğitimi bünyesine ait bir kavram olan temessük; örneğin 20'li bir medreseyi bitiren bir öğrenci henüz mezun olup müderrislik beratını alamadığı için bu medreseden ayrılırken ders başarılarını gösteren ve bir nevi sınıf bitirme anlamı sadedinde eline verilmiş olan belgeye "Temessük" denilirdi. Zira otuzlu olarak nitelendirilen bir üst medreseye kaydını yaptıracığı zaman bu belgeyi izhar etmek zorundaydı (Baltacı, 2021: 115).

2.7.5. İcazetname: Temessük kavramına göre daha kapsayıcı bir kavram olarak, öğrencinin eğitimini aldığı, öğrendiği derslerin toplam başarısını içererek, mezun olan öğrencinin her hangi bir alanda gerek duyulan ilimleri öğrenerek mezun olduğu gösteren belgeydi. İcazetname ders başarısının yanında, aynı zamanda mezun olan öğrencinin ahlaki ve kişilik olarak da yeterliliğini gösteren bir belge anlamına gelmekteydi (A.g.e.: 116).

İcazetnameyi günümüz diplomasından farklı kılan en önemli husus ise diploma gibi sadece öğrencinin notları hakkında bilgi veren tekil bir sayfa olmayıp mezun olan talebenin öğrencilik hayatını kapsayan bütüncül bir yapıya sahip, geniş bir bilgi muhtevası içeren yapıya sahip olmasıydı. Öğrencinin talebelik hayatı boyunca girdiği sınavlara dair bilgiler ve notlar düzenli bir şekilde icazetnamede yer almaktaydı Ayrıca hangi dersleri öğrendiğinin yanında, bu dersleri kimlerden aldığı ve dersleri talim ettiği hocalarının da hangi öğrenim silsilesi üzerinden geldiğine de dair bilgiler içermekteydi (A.g.e.:116).

Temelde dini eğitim metodu üzerine kurgulanan medreselerde, kimin hangi düzeyde olduğunun da belirteci olan ve mezun olan öğrencinin hangi düzeyde olduğu serüveni de ortaya koyan icazetname, yetkin mercilerce onanmış ve hatta silsile yolu ile evrenin yaratıcısına kadar uzandığına dair bir anlayışa da sahip olduğu söylenebilir (Çelik,

2021: 42). Bu manada icazetnameler başında besmele olan, evrenin yaratıcısı olan yüce Allah'a hamd-ü sena ile başlayan ve Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V)'e salavat ile devam eden evraklardı. Bunlardan sonra ise yukarıdaki cümle de serdedildiği üzere talebenin okuduğu kitap ve dersleri ve dersine devam ettiği hocaları ihtiva eden ve icazet alan öğrencinin okuduğu dersleri verebileceğine dair bir belge niteliğindedir. Altında da icazetnameyi veren hocaların mühür ve imzaları bulunmakta olan gayet kavi bir belgeydi (İpşirli, 2008: 9).

Medreselerde verilen icazetnamelerde mesleki ve genel icazet formülü ile iki yönlü bir yol takip edildiği de nettir. Örneğin bir sanatsal alan veya ilmin her hangi bir dalında icazet alan müderris ile ilmin birkaç alanından birden icazet alanlara ise ona göre belge hazırlanırdı (Baltacı, 2019: 116).

2.7.6. Mülazemet: Gereklilik anlamı içeren bu kavram mezun olup icazet alan öğrencinin müderris olmadan önce bu alanda yapmış olduğu staj belgesi mahiyetindeydi ve en az iki yıl en fazla ise üç yıl kadar sürdüğü belirtilmektedir. (A.g.e.:117). Bu uygulamadaki amaç icazet alarak medreseden mezun olan talebenin müderris veya kadı olmadan önce tecrübe kazanmalarını ve bu vazifelere hazırlanmalarını gerektiren bir zaman ve uygulama dönemi ki mülazemet sürecinde geçirilecek döneme bugün nöbet olarak kullandığımız kelimenin aslı olarak "Nevbet" denilmekteydi. (Aydın, Zengin, Cevherli, Kaymaz, 2019: 8). Medreseden icazet alan kişi, mülazımlık sürecinde müderrislik yapacaksa bu alanda, kadılık yapacaksa da yine kadılık ile ilgili işlerde eğitimin işlerliği, idaresi ya da hukuki eylem ve süreçlerin takibi ve çalışma ortamı hakkında tecrübeye sahip olurdu. Stajını tamamlayan mülazım ise Anadolu'da görev yapmak istiyorsa Anadolu kazaskerine; Rumeli'de görev yapmak istiyorsa da Rumeli kazaskerine giderek "Ruzname" veya "Matlap" denilen deftere adını yazdırmak suretiyle göreve tayin sırası beklemek üzere ismini kaydettirmektedir (Yılmaz, 2005: 11).

Medrese eğitim sisteminin sağlıklı bir şekilde yürüyebilmesi için mezuniyet icazeti önemli bir husustu. Mezun olma şartına bağlı olarak uygulanan mülazemet sistemi Kanununun saltanat döneminden önce de uygulamada var olan fakat bu dönemde ise kesin ve net kurallara bağlanmak suretiyle takibi çok daha ciddi ve müeyyideler usulü ile yapılmıştır. Öyle ki artık Osmanlı devletinin üç kıtaya yayılan geniş bir coğrafyaya hâkim bir duruma gelmesine bağlı olarak artan medrese kurumları ve aynı minvalde oluşan müderris ihtiyacının varlığı, adil ve liyakatli bir görevlendirmeyi esas

alabilmesi için mülazemet sistemini zorunlu kılmaktaydı. Çünkü mezun olan talebenin müderrislik vazifesi öncesi staj mahiyetinde olan bu vazifeyi icrası görev öncesi tecrübe kazanmasını sağlamaktaydı. Aynı zamanda medrese mezunlarının sayısının arttığı dönemlerde de adil bir atama durumu oluşturabilmek ve her mezun olan öğrencinin hemen göreve başlamak gibi beklenti içerisinde olmasına engel olmak için de gerekli bir kurum olarak gözükmekteydi (Aydın, Zengin, Cevherli ve Kaymaz, 2019: 8). Bu sebeple mülazemet sisteminin işlerliği kuvvetlendirmek ve atamalarda daha adil bir uygulama ortaya koyabilmek için Kanuni dönemi şeyhülislamı olan Ebussuud Efendi (1590/1574) 1537 yılında yeniden düzenlemişti. Mülazemet kanunu ile ulaşılmak istenen hedef, asıl hedef makam olan müderrislik mesleğinin saygınlığının korunması, tayin durumları, görevden alınmaları gibi hususlar tekrar belirlenmiştir. Hatta resmi olarak bu manada tespit edilmiş olan ilk mülazemet kanununun Ebussuud Efendinin çıkardığı bu kanun olduğu belirtilmiştir (Yılmaz, 2005: 11).

Ebussuud efendiden sonraki süreçte de mülazemet sisteminin sağlıklı uygulanmasına katkı sağlamak için zaman zaman yayınlanan fermanlarla konunun ciddiyeti dile getirilmiş ve icazeti olmayanların medrese makamlarında okutucu veya mülazım olarak istihdam edilmemesi hususuna dikkat çekilmişti. Örneğin medrese eğitim yıllarının değişime uğradığı bir süreç olan ve klasik dönemin son çeyreğine girildiği 1576 senesinde, icazeti olmadığı halde medreselerde mülazımlık görevi icra edenlerin bu konumu istihkakları olmadığı halde işgal ettiklerine dikkat çekilerek kadınlara bunların görevden el çektirilmeleri konusunda fermanlar gönderilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 23). Konunun sağlıklı takip edilebilmesi ve haksız atama yapılmaması için, mülazemet vazifesini icra eden medrese mezunlarının isimleri ve hatta suretleri dahi rünçname veya ruzname denilen defterlere kaydedilmekteydi. Öyle ki bu defterin her hangi bir istenmeyen durumda kaybolma ya da her hangi bir yangın gibi doğal afette yanma gibi ihtimallere binaen olduğu düşünülerek kişinin mülazımlık vazifesini yaptığına dair şahit dahi tutularak onlar da kayda alınmıştır (Aydın, Zengin, Cevherli, Kaymaz, 2019: 15). Kanuni döneminin sonları olan 1563 yılında mülazımlık vazifesi için sıra beklemek gerekirken Şair Bakinin sıra beklemeden önce mülazımlık vazifesine; bir yıl sonra da müderrislik makamının en alt mertebesi olan yirmili medreseye müderrislik vazifesine getirilmişti. O dönem Rumeli kazaskeri olan Hamid Bey itiraz etmiş fakat Sultan Süleyman'ın ısrarlı emri

sebebiyle Hamid Efendi itirazını sürdürememiştir (Uzunçarşılı, 1988: 56).

2.7.8. Müderris: Medrese kurumunda ders veren ve yukarıda saydığımız şartları taşıyan kişidir (Baltacı, 2021: 108). Müderris kavramı ise ders kelimesi kökeninden türemiş olmakla, ders veren, dersi anlatan, ders vermeye salahiyeti ve izni olan anlamında aynı zamanda günümüz şartlarına göre profesör unvanını içeren bir manaya gelmektedir (Osmanlıca-Türkçe Büyük Lügat, 1978: 1082). İslami kurumlarda ders verenler tarih boyunca olduğu gibi, medrese adıyla eğitim kurumları ise ilk defa Karahanlılar'da ve Büyük Selçuklu devletinde gözükmüştü fakat müderris kavramının ise ilk defa Büyük Selçuklu Devleti bünyesindeki Nizamiye medreselerindeki en üst düzey ulema için kullanıldığı bilinmektedir (Aydın, vd., 2019: 13). Bu durumun müderrislik mesleğinin kurumsal olarak bütün şartları ile oluştuğu sürecin de Nizamiye medreseleri olması hasebiyle olması da olağandır. Zira bu süreçte medresede ders veren müderrislerin icazet sahibi olmasının yanında kurumdaki çalışma şartları dâhil olmak üzere, sahip olması gereken özellikler belirlenmiştir (Yılmaz, 2005: 11). Osmanlı devleti de bu geleneği devam ettiren bir yapıya sahiptir. Bununla birlikte bir medresede kurumun fiziki, iktisadi durumu, talebe sayısı ve okunan dersler minvalinde bir müderris olabileceği gibi, birden fazla ders işleme imkânı olan medreselerde ise birden fazla da müderris de bulunabilirdi (Baltacı, 2021: 108). Müderrisler medrese kurumlarında günümüz üniversitelerindeki profesör makamındaki eğitimci demektir (Çelik, 2019: 16). Ancak müderrislik makamına dair süreç kolay bir süreç değildi ve bu sürecin işleyişi oldukça meşakkatli bir yoldu. Örneğin danışmend konumundaki medrese öğrencisi kademelendirilmiş eğitim süreci içerisinde öne çıkabildiği takdirde en az iki yıllık staj mahiyetindeki mülazemet mecburiyetinin bir kısmını veya tamamını üst düzey eğitim gördüğü medrese de ifa edebildiği gibi, eğitimini tamamlayıp icazetini aldıktan sonra da mülazemet vazifesi olarak yapabilmekteydi. Mülazemetten sonra belki birkaç yıl sürecek bir bekleme sürecinin ardından ancak kendisine sıra geldiğinde bir jüri önünde sınava tabi olmak şartıyla sınavı kazandığı takdirde en alt düzey olan Haşiye-i Tecrid ismi ile müsemma olan yirmili medreselerde müderris olarak görev alırdı (Baltacı, 2021: 107).

Eğer medreseden mezun olan icazetli bir kişi sıra beklemek istemez ve askeri alanda görev almak isterse o zaman ona Fatih kanunnamesi kurallarına göre kendisine yirmi bin akçe ile zeamet vazifesinin ilk derecesi verilmekteydi. Sırayla terfi hakkı kazanan müderris otuzlu, kırklı medreselerde vazife alır ve medrese sisteminin üst

derecelerinden olan ellili medreselerden önce hariç medreselerinde, eğer bir terfi daha alırsa da daha sonra ise dâhil medreselerinde vazife yapardı. Dâhil medreselerinin en üst sayılan bölümü ise tetimme medreseleri olarak da geçen Musıla-ı Sahn bölümüydü. Bir sonraki ve en üst müderrislik makamı ise müderrisin üst düzey kabiliyetine bağlı olarak çıkabileceği bölüm bugün ki tanım ile ifade edebileceğimiz profesörlük makamı olan Sahn-ı Seman medreseleri hocalığıydı (Uzunçarşılı, 1988: 65-66). XVI. Yüzyılın ortasına kadar Ayasofya ve Eyüp medreseleri de Sahn-ı Seman medreseleri ayarında sayıldığı için müderrisleri de makam olarak aynı konumdaydı. Bu tarihten sonra ise Eyüp medresesi Sahn-ı Seman ile at başı denilebilecek düzeyde eşit veya zaman zaman altında kabul edilmişse de Ayasofya medresesi bu dönemden itibaren Sahn-ı Seman dan daha yüksek kabul edilmiştir. Aslında Eyüp Medreselerinin alt, üst veya eşit kabul edilmesi de dönem dönem görev alan müderrislerin yetkinliği ile ilgilidir (Uzunçarşılı, 1988: 67). Ayrıca şehzade müderrisleri de Sahn-ı Seman müderrisleri arasından seçilirdi ve bu bağlamda şehzade müderrisliği Sahn-ı Semanın bir üst derecesi kabul edilebileceği gibi aynı düzeyde de kabul edilebilir (A.g.e.:67).

Süleymaniye medreseleri yapıldıktan sonra bu medreseler en üst düzey medrese olarak kabul edilmiş ve Sahn-ı Seman medreseleri bunun bir altında yer almıştır. Buna bağlı olarak da artık Sahn-ı Seman medreseleri, müderrisler için Süleymaniye medreselerine bir geçiş makamı ve konum yükseltmek anlamı ifade etmekteydi. Altmışlı medreselerin müderrisleri de bir müddet daha Süleymaniye den konum olarak üst olmuşlarsa da bir zaman sonra altmışlılar da “Musıla” denilen çevrelerindeki medreselerle beraber, Süleymaniye’nin alt konumunda yer almışlardır. Artık seçkin şehirlere kadı ataması tercihleri Sahn-ı Seman müderrisleri arasından değil de Süleymaniye veya altmışlı medreselerin müderrisleri arasından yapılmaya başlanmıştır. Musıla-i Sahn-ı Seman, Sahn-ı Seman, Musıla-i Süleymaniye ve Süleymaniye medreselerinin müderrisleri ki; bu dört medrese grubunun müderrislerine müderrislerin en büyükleri anlamına gelen “Kibar-ı Müderrisin” denilirdi (Uzunçarşılı, 1988: 291).

Medrese mezunu olan kişi tercihinine göre mülazemet vazifesini medresede veya devletin kadılık kurumu şemsiyesi altında icra eyledikten sonra kadılık vazifesine; medrese sisteminin en alt tabakası olarak yirmili diye ifade edilen Haşiye-i Tecrid medresesinin müderrisi de tercihinine göre kadılık vazifesine atanabilmekteydi. Eğer bu kişi üst Sahn-ı Seman, Süleymaniye veya ihtisas medreseleri denilen altmışlı

medreselerde müderrislik yapmamışsa, “Mevleviyet” diye tabir olunan üst düzey şehirlerin kadısı olamazdı. İstanbul, Bursa ve Edirne gibi üç önemli ana merkezin kadısı olabilmek için Sahn, Süleymaniye veya ihtisas medreseleri olan Eyüp Sultan ve Ayasofya gibi üst düzey medreselerde müderrislik yapmak şarttı. Sonrasında ise Mısır, Kudüs, Şam ve Halep gibi eyalet merkezlerine kadı olarak atanabilirlerdi (Özyılmaz, 1993: 3).

Süleymaniye yapıncaya kadar Sahn-ı Seman kadı atamalarında da üst düzey medrese olsa da Süleymaniye yapıncaya kadar bu durum bir müddet Sahn ve Süleymaniye olarak devam etmişti. Ancak medrese yapılanmasını daha yukarı çeken bu medreseler Kanuni'nin ve zamanın devlet adamlarının yeni yapılmış olan bu medreselere karşı olan hassasiyeti zaman içinde Süleymaniye medreselerini hiyerarşide ön plana çıkartmıştı. Bu durum kadı atamalarında da kendini göstermiş ve mevleviyet şehirlerine atamalar Süleymaniye medreselerinden yapılmıştır. Medrese sistemi ortadan kalkıncaya kadar da bu uygulamanın devam ettiği ifade edilmektedir (Uzunçarşılı, 1988: 69). Ancak Osmanlı Devletinin kadılık sistemi içerisindeki uygulamalara baktığımız zaman da ülkenin seçkin şehirlerinin kadılık ve kazaskerlik makamlarına atanabilmek için Sahn-ı Seman veya Süleymaniye medreselerinde müderrislik yapmış olmak zorunluluğu mevcuttu (Özyılmaz, 1993: 3). Aynı şekilde bu üst düzey iki medresenin altında bulunan diğer medreselerin de konumlarında değişiklikler olmaktadır. Örneğin İstanbul dışındaki bir hariç medresesi de Sanh-ı Semanın dâhil medresesi olarak da konumlandırılabilirdi gibi, Bursa'daki bir kırklı medrese de hariç medresesi konumuna yükseltilmişti. Bu durum pek çok medrese için mevzubahis olmuştur (Uzunçarşılı, 1998: 72-73).

Bir müderris için müderrisliğe ilk başlangıçtan itibaren en üst düzey müderrislik mevkiine çıkabilme süreci normal şartlarda yirmi beş ila otuz yıla yakın bir dönemi almaktaydı (Yılmaz, 2005: 11). (Sonuç okul konumlarında bugün değişiklikler olabiliyor.) Bir münhal kadro için birden fazla talip olursa aralarında kazaskerler gözetiminde sınav yapıp bugün ki teze benzer şekilde bir konu hakkında bir risale yazdırma uygulaması da yapmak suretiyle hak eden müderris o makama atanırdı (Uzunçarşılı, 1988: 74).

Fatih Sultan Mehmed, ilmiye sınıfı ve medreselere dair yaptırdığı kanunnamede müderrislere hangi sıfatlarla sesleneceğini ve yazışmalarda kendilerine nasıl hitap edileceğini de belirleyen kişidir (Çelik, 2019: 75). Bu minvalde özellikle klasik

dönemde her şeyi sistematik bir şekilde belirgin paye ve ifadelerle uygulayan Osmanlı Devleti müderrislere hitaben yazışmalar ve hitaplarda da net tavırlar ortaya koymuştur. Bu vesile ile müderrislere hitap için, yazışmalarda her bir makamdaki müderrislik makamına farklı sıfat ve kavramlar kullanılırdı. Örneğin artık eğer uygun görülürse sahnı-seman veya daha sonra Süleymaniye müderrisliğinden sonra şeyhülislamlık makamında bulunmuşsa şeyhülislam için yazışmalarda kullanılan tanım “Devletlü, Semahatlü efendim hazretleri” gibi saygın ifadeler kullanılırdı (Kocaman, 2016: 9). Zira XVI. Yüzyıla kadar salt müderrislik üzerinden ulaşılan Şeyhulislamlık makamı hem payitaht olan İstanbul’un baş müftüsü hem de ulema kesiminin başı demektir. XV. Yüzyıldan sonra ise daha geniş idari tecrübeye de sahip olan Kazaskerlik vazifesi yapanlar arasından atanmaya başlamış olsalar da temelinde medrese ve müderrislik zaten bulunmaktadır. Şeyhulislamın, ulema kesiminin başı olduğuna dair kayıt ise Fatih Sultan Mehmed’in kanunnamesinde bizzat belirtilmekteydi. Medrese hocalığı üzerinden ulaşılan bir makam olarak Şeyhulislamlık, müderrisler için ulaşılabilecek en itibarlı makam olduğu söylenebilir. Kanuni dönemine kadar kazaskerlik makamı, Şeyhülislamdan üstün olsa da; Kanuni döneminden itibaren Ebussuud Efendi (1490/1574) ve İbn-i Kemal Paşazade (1469/1536) ile birlikte, Şeyhulislamlık makamı protokolde yükseltilmiştir. Böylece Şeyhulislamlar, medrese ve müderrislik üzerinden gelen makamsal kurguda kazaskerlik makamından üstün kabul edilerek, Sadrazamdan sonraki makamın sahibi olarak kabul edilmişlerdir (Taş, 2005: 3).

Medreseden mezun olduktan sonra icra edilen staj mahiyetindeki mülazımlık görevinin ardından tercihe göre kazanılan makamlardan olan kazaskerlik için kullanılan hitap ise “Semahatlü efendim hazretleri” şeklinde saygın bir ifadeydi. İstanbul kadılığında bulunan müderris için “Faziletlü efendim hazretleri” Mevleviyet denilen ve hariçteki yüksek makamda bulunan kadı eğer Mekke ve Medine yani Haremeyn-i şerifeyn kadısı ise kendisi için yazışmalar esnasında kullanılan sıfat “Faziletlü efendim” hazretleriydi. Haremeyn ve İstanbul haricinde olan Şam, Mısır, Kahire, Edirne ve Bursa olarak bilinen beş büyük beldenin kadısı için “Faziletlü efendi”, Bunların dışında kalan diğer kadılara “Meveddetlü efendi”, kadılığı tercih etmeyip de müderrisliğe devam eden müderrisler içinse “Mekremetlü efendi”, tanımı kullanılmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988: 295). Bu kavram ve hitaplardan da belirgindir ki Osmanlı Devletinde ve aynı paralelde Osmanlı padişahlarının davranış ve uygulamalarında ilim ehline ve bu manada âlimlere karşı o zamana kadar ki tüm

dönemlerden daha fazla saygı gösterilmiştir (Kocaman, 2016: 9).

2.8. Medreselerde idari ve kurumsal yapı

Medreseler kurumsal yapı itibariyle Osmanlı Devletine bir yandan din adamı yetiştirirken aynı zamanda da devlet kadrolarını da yetiştiren eğitim merkezleri olarak kurgulanmıştır. Bu bakımdan medreseler her ne kadar vakıflar tarafından bina edilen müesseseler olsalar da aslında her yönü ile devletin kontrolünde olan birer devlet kurumudur (Çelik, 2019: 143). Yapımı için izin alınan bir medresenin bina edilmesi ve medresenin giderlerini karşılayacak vakıf araçlarının tayini vakıf teşkilatı tarafından öncelikle hazırlanıyordu. Bütün gider kalemlerinin içine medresenin bina edilme süreci, içerik ve sosyal anlamda medresenin barındırabileceği ortalama öğrenci sayısı, lazım olan eğitimci ve hizmetli kadrosu devlete bildirilmek zorundaydı. Bütün bu temin edilecek olan kadronun iâşesi ve maaşı ile beraber öğrencilere de düzenli olarak akçe bazında burs verilmesi gerekiyordu. Bütün bu sebepler muvacehesinde hem medresenin işleyişi hem de medreseyi inşa eden vakıf devletin kadısı tarafından takibe tabi idi.

Kadı'nın, dolayısı ile devletin kontrolü dışına çıkmayan medreselerin her birinin idari işlerinin takibi ve iâşesinin temini ve muhasebatının takibi için bir mütevellî heyeti olurdu. Muhtemelen medreseyi inşa eden kişi, medresenin mütevellî başkanı olurdu. Bu durumda medreseyi kuran kişi iç program işleyişi hariç olmak üzere medresenin işleyişinde söz sahibi de olmaktaydı (Çelik, 2019: 67). Fakat özellikle kadı mahkemelerinde görev alan müderrisler medreselerin mütevellîlik vazifesinin içerisinde de yer alabiliyorlardı (Açık, 2019: 12). Medresenin ekonomik işleyişini kolaylaştırmak için oluşturulan bu vakıf, medrese çalışanlarının devlet tarafından belirlenmiş olan iâşesini temin eder; eğer eksik kalırsa, bunu da devlet tolere ederek tamamlardı. Ancak bu heyet medrese içerisindeki müderrislerin programlarına ve iç işleyişe müdahale etmeye muktedir olmayıp, sadece onların istek ve iâşelerini temin etmekle yükümlü idi. Medrese içi program Müderrisin sorumluluğundaydı. Örneğin ders programının takibi, dersin okutulması, derslerin müzakerelerinin müderris tarafından yaptırılıp, takrirlerinin alınması, öğrencilerin izinleri gibi hususlar müderrisin riyasetinde, yardımcı elemanlar tarafından yapılmaktaydı. Medrese kurumsal manada olduğu gibi ders sisteminin işlerliği bazında da bütüncül olarak kuruluşundan işleyişine kadar hukuka uygunluk konusunda kadı tarafından mütemadiyen denetlenmekteydi. Medrese de kaç çalışan olacağı, kaç tane ve hangi

özelliklere sahip müderris olacağı, devlet tarafından eğitimcilere verilen belirgin ücret ve öğrencilerin medrese haricinde hayatlarını idame ettirebilmek için bir nevi bugün ki burs konumunda olarak ödenecek olan miktar dâhil her şey kadı tarafından kayıt altına alınırdı (Çelik, 2019: 70). Bütün bunlarla birlikte medreselerde bir de eğitimin devam etmesini destekleyici mahiyette iç hizmetleri devam ettiren çalışanlar ve idari personel de mevcuttu fakat bu kimselerin kurumsal anlamda bir makam farklılıkları yoktu. Bunlar ihtiyaca göre medresenin iâşe, temizlik ve yemek gibi kurum içi sosyal düzen ve işleyişin devamlılığını sağlayan görevliler olup ücretleri de medresenin vakfi tarafından karşılandığı gibi aynı zamanda gün içerisinde yemeklerini de medresede çıkan yemeklerden yemektedirler. Bu kimseler için vefat gibi bir durum olursa da, kendi yerlerine öncelikli olarak onların ailelerinden biri tercih edilirdi ancak bu zorunlu bir durum olmayıp anlaşıldığı kadarıyla vefa gereği yapılan bir uygulamaydı. Aile içinde bu göreve uygun biri yoksa veya boşta kalan işe aileden olmayan daha kabiliyetli bir başkası varsa o tercih dileyebilirdi (Çelik, 2019: 110). Aynı zamanda medreselerde müderrislerin ve yardımcı ekibin çalışma performansını ve verimliliğini not alan ve adına “Noktacı” denilen bugünkü manada çalışanların puantaj hesaplamasını yapan bir görevli vardı. Bu kişi medresenin mütevellî heyetine karşı sorumluydu ve talebelerin medreseye devamlılığını ve müderrislerin ise derslere ve diğer çalışanların işlerine olan ihtimamını takip ederdi (A.g.e.: 114).

Medrese çalışanlarının medrese içindeki programa karışması mümkün olmadığı gibi idari ekip olan mütevellînin medresede söz hakkı olsa da, programa karışma olasılığı yoktu. Çünkü okunacak kitaplar ve dersler zaten kadı'nın gözetimindeydi yani devlet tarafından belirlenmekteydi. Fakat çok az da olsa eğer iç işleştiren sorumlu olan müderris veya yardımcılarının, medresenin banileri olan vakıf kurulu ile problemleri olursa ki, örneğin maaşların vaktinde ödenmemesi gibi, bu tür konular kadıya taşıyarak, sorunların yerel kadı tarafından çözülmesi sağlanırdı. Medreseler her ne kadar bir bâni tarafından ihdas edilse de toplum yararına tesis edilmiş kurumlar oldukları için aslında sahipleri yoktur ve eğer mevcut idari kurul yapması gereken sorumlulukları yerine getirmiyorsa, mevcut kurul görevden alınarak devlet tarafından yeni bir mütevellî heyeti göreve getirilebilirdi (Çelik. 2019: 72). Medrese mütevellîsi ortalama bir Daru'l-Hadis müderrisi kadar maaş almaktaydı ve bu sebeple görevleri oldukça ağırdı ve medrese vakfiyesinde belirtilen kurallara göre hareket etmek zorundaydı (A.g.e.: 111). Müderrisler ve medrese görevlileri maaşlarını mütevellî

heyetinden bizzat alırlardı ve ücretler İslami hassasiyetin de üzerine durması sebebiyle de tam vaktinde geciktirilmeden verilirdi (A.g.e.: 308). Zira müderris medresenin derecesine göre maaşa tabiydi. Fakat müderrisin gayreti ve alanındaki başarısı bunu ödüllendirmek adına fazlalaştırıldığı, hatta bazen iki katına, üç katına ve dört katına dahi çıktığı vakidir (Yılmaz, 2005: 12). Ancak medrese de eğer bir tamir tadilat varsa ve buna bağlı bir ekonomik sebeple mazeret gösterilerek ödemeyi geciktirmiş olursa, müderris ve diğer çalışanların maaşlarının geciktiği de az da olsa olabilmekteydi (Çelik, 2019: 308). Kendilerine takdim olunan bir berat ile vazifelerine başlayan ders ve iç hizmetlerin haricinde bulunmak suretiyle medresenin devamlılığını sağlamakla yükümlü bulunan müteveli heyeti de kadıların onayı ile bu vazifeyi icra etmeye başlarlardı (A.g.e.: 68). Çünkü medreselerin denetiminde baş sorumlu olan kişi kadı'ydı. Zaten kadıların da medrese geleneğinden yetişmiş olması ve bir çoğunun da eski müderris olmaları, medreselerin denetimini kolaylaştırıyor ve işleyişe hakim olmalarını sağlıyordu (Çelik, 2019: 68). Bütün bu işlemler mevcut medrese kurumunun bir tüzüğü olarak geçerliliğini korurdu. Devletin yetkin elemanı olan kadı tarafından kayıtlara işlenen bütün bu uygulamaların dayanak noktasının ise Kuran ve Sünnet gibi değişmez kaynaklar olduğu ifade edilmektedir (Çelik, 2019:70). Osmanlı medreselerinde müderrisler için takip edilen yöntemin Nizamiye medreselerinin kuruluşu ve ihdası sürecinde kurumsallaşan müderrislik sistemi ile örtüştüğü ve o dönem uygulamaların mükerrer hali olduğunu söylenebilir (Yılmaz, 2005: 11).

Müteveli heyeti medrese kurumunun devamlılığını sağlamakla mesul olup genel manada müderrisin ders işleyişine ve programına karışmazdı fakat eğer medresenin programına veya müderrisin uygulamalarına karışacağı gibi bir durum olursa da müderris bunu derhal kadıya taşıyarak problem mahkemeye taşınabilirdi. Mesela Bursa Lalapaşa Medresesinde 1558 yılında, müderrislik yapan hoca, öğrencilere verilen yevmiyenin yetersiz olduğunu ve artırılması gerektiğini müteveli heyetine iletmiş ancak müteveli ekibi hem ekonomik sebepleri hem de medrese vakfiyesinde öğrenci yevmiyelerinin yükseltilmesine dair bir şart olmadığını öne sürerek buna pek yanaşmayarak mevcut yevmiyenin devamını istemişlerdir. Buna mukabil olarak da müderris durumu kadıya taşıyarak mütevelliden şikâyetçi olmuş ve kadı müderrisi haklı bularak öğrencilerin yevmiyelerine zam yapmıştır (Çelik, 2019: 111). Aynı dönem içerisinde öğrencilerin aldığı yevmiye oranı bir ila beş akçe arasındadır (A.g.e.: 112).

Medreselerde kurumsal anlamda çalışanlardan olan ve kâtip denilen kişi medresenin yazı işlerini yürüten bir nevi sekreterlik vazifesi yapmaktaydı Adına “Câbi” denilen görevli ise genel manada medreseye aktarılan vakıf gelirlerini toplayan kişiydi. Aynı zamanda temizlik gibi iç hizmetlerin yürütmesi için “Ferraş”, güvenlik ve giriş çıkış kontrolü için de bu manada “Bevvab ve Kennas” denilen görevliler istihdam edilmekteydi. Buna mukabil medresenin büyüklüğüne göre aşçı, eczacı, ekmekçi gibi vazifeliler de olabilirdi (A.g.e.: 115-116).

Medreselerin müteveli heyeti olma konusu erkek yöneticilerin yaptığı bir görev olsa da muhtelif yerlerdeki medreselerdeki kadın mütevellileri gördükçe, kadınların da bu vazifeyi icra edebildiğine şahit olmaktayız. Bu manada örneğin Bursa’daki Es’adiye medresesinin mütevellilik görevini Safiye Hatun isimli bir kadının yedi sene boyunca yürütmüştür. Aynı zamanda yine Bursa’daki Bayezid Paşa Medresesinin vakıf mütevelliliği görevini isminin kayıtlara sadece “Hanım” olarak geçmesi sebebiyle Hanım b. Mehmed namıyla maruf olan bir kadının yürüttüğü ve yine Bursa’da tutulan kayıtlara göre İvaz Paşa Medresesinin vakfındaki altmış beş kişilik müteveli heyetinden dördünü kadın olduğu ifade edilmektedir (Çelik, 2019:113). Ufak yapıdaki medreselerde eğer müteveli heyeti yoksa bu görevi de bazen müderrislerin yaptığı vakidir (A.g.e.: 296).

Medresenin vakfı, müderrislerin maaşlarının yanında, mutfak ihtiyaçlarının da bir kısmını karşılayan aynı ödeneklerde sağlamaktaydı. Ayrıca medrese vakfı ve medrese çalışanları için bugünkü tanımlama ile lojman denilebilen meşruta binaları ihdas edilmekteydi ve bu evler vakıf görevlileri ve medrese çalışanları için olduğu gibi eğitimciler için de kullanılabilmekteydi. Vakfı çalışanları ve medresenin eğitimci kadrosu meşrutalarda ücretsiz olarak ikamet edebildikleri gibi, medrese görevlilerinin ücretlerinin yanında yakacak giderleri de medresenin vakfı tarafından karşılanmaktaydı. Hatta müderrislerin bir yerde görevini tamamlamasıyla beraber ara atama bekleme dönemlerinde mağduriyet yaşamamaları için kendilerine arpalık denilen bir alan tahsis edilerek hayatlarını idamelerine imkân tanındığı gibi sağlık giderleri için de vakıflar tarafından ödeme olanağı sağlanmıştır (A.g.e.:131). (Personelini asla mağdur etmiyor, bir nevi sigorta) Öyle ki bu konuda devletin kurucusu olan Osman Gazi ve ikinci padişah olan Orhan Gaziden itibaren ilk evvela fakih de denilen müderrislere tahsis olunmuş olan pek çok çiftlik, köy, vakıfla ilgili kayıtlar bariz bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Benzer şekilde Fatih Sultan Mehmed

döneminde de müderrislere tahsis olunduğu bilinen pek çok vakfın olduğu bilinmektedir (İhsanoğlu, 2021: 137). Aynı zamanda medreselerde ömür boyu çalışma imkânı olmadığı için adına tekâüd de denilen emeklilik durumu mevzubahis olduğunda, devlet içindeki kuvvetli vakıf kültürünün tezahürü olarak artık medreselerde görev yapma durumu olmayan müderrislere, vakıflar tarafından “tekaüt akçesi” denilen bir emeklilik maaşı bağlanarak hayatlarını idame etmeleri sağlanarak mağdur edilmezlerdi. Aynı şekilde bölgenin imkânlarına göre artık görev yapamayan müderrislere hayatlarını idame edebilmeleri ve kimseye muhtaç olmamaları için arpalık tahsis edilirdi (Çelik, 2019: 291). Amasya’da müderrislik yapan Mehmet Çelebi isimli zata, başka bir vakfa ait olan köyün mahsulünden tam on sekiz bin akçe imkân sağlanmıştır. Benzer minvalde Amasya’da Abdüllatif Efendi isimli müderris örneğinde gösterileceği gibi, Uygur isimli bir köyün mahsulünün işletilmesi kendisinin tasarrufuna verilmiştir (Açık, 2019: 13).

2.9. Medreselerin öğrenci kabul şartları

Osmanlı Devletinde camilerin yanında aynı zamanda genel olarak Kur-an alfabesinin ve temel dini bilgiler de verilen sıbyan mektepleri de bulunmaktaydı. Bu sıbyan mekteplerine 5-8 yaş arası kız ve erkek çocukları kabul edilmekte ve bir eğitim sürecine tabi olmaktaydılar. Öyle ki buralarda temel matematik, toplumsal ahlaki kurallar ve düşünüldüğünde Kuran ilmi için gerekliliği kabul edilen Arapça dil bilgisinin sarf ve nahiv ilmi de öğretilmekteydi. Sıbyan okullarında dört yıllık bir periyodu kapsayan bu eğitim çalışmaları daha küçük yaşta öğrenci için altyapısal olarak medrese eğitimine için ciddi bir hazırlık aşaması olmaktaydı (Çelik, 2019: 169). Dört yıllık bu eğitimin akabinde asgari olarak 12 yaşında iken isteyen erkek öğrenciler kadılık ve müderrislik yolunu kendilerine açabilmek için “Temessük” denilen o zamana kadar okuduğu dersleri, okuduğu kitapları ve ders aldığı hoca ya da hocalarını gösteren kağıdı göstermek suretiyle medrese sisteminin en alt tabakasında bulunan ve okunan kitabın ismine nispetle “Haşiye-i Tecrid” olarak tanımlanan henüz ibtida seviyesine başlamak için başvurabilirdi (A.g.e.: 170).

Osmanlı döneminde medreseye başvuracak bir çocuk için yaş olarak, aslında sadece asgari sıbyan mektebinden mezuniyeti önemsenmiş olup öğrencinin ergenlik çağına gelip olgunluk dönemine erişen bir yapıya sahip olması önemsenmekteydi. Kanuni döneminde (1520/1566) ise medresede okunabilecek yaş aralığı da bir karara bağlanmıştır. Örneğin Süleymaniye medreselerinde okuyabilecek bir öğrencinin 14 ila

30 yaş arası geniş bir yaş grubunda olması gerektiğine dair sınırlandırma getirilmiştir. Bu durum bütün medreseler için geçerli olup olmadığı belli değildir zira medreseyi vakfeden kişinin vakfiyede belirttiği şartlar bu hususta daha fazla öne çıkmaktadır. Ancak yaş sınırlandırılması hem medreselerde yığılabilecek kalabalığı hem de haksız rekabeti ortadan kaldırmayı amaçladığı düşünülmektedir. Belirlenen şartları taşıyan ve bir üst medreseye geçmeye hak kazanan öğrenci kendi düzeyindeki medreseye devam edebilmekteydi (A.g.e.: 171).

2.10. Klasik dönem medreselerinde eğitim usulü

Sünnî anlayışa sahip diğer İslâm devletlerinde ilmini ikmal etmiş olan her âlim gibi, Osmanlı ilmiye sınıfı da, onların ki ile birbirine çok benzer olan bir eğitim-öğretim sisteminden geçmiştir. Buna bağı olarak da diğer İslam devletlerindeki ulema ile benzer kaynaklardan ilim talim etmişlerdir. Bu sebeple, Türkistan'da eğitim almış bir ilim ehli ile Horasan'da ilim öğrenmiş bir ilim ehli arasında bir fark olmadığı gibi, ilmini İstanbul'da talim etmiş olan bir âlimin de onlardan farkı yoktu. Nihayetinde Osmanlı Devletinin merkezine coğrafi olarak uzak sayılabilecek İslam topraklarından olan Mısır'da, Suriye'de veyahut Irak'ta yetişmiş olan bir İslam âliminin dini anlamdaki doğru yanlış anlayışı ile Anadolu'daki bir âlimin doğru yanlış anlayışı arasında fazla bir fark görülmemekteydi. Bu da genel anlamda İslami eğitim kurumlarının müşterek kaynaklarda birleşebilmesi, ilim talimi hususunda temel alınan ve fikri olarak beslenen kaynakların aynı veyahut benzer oluşundan kaynaklanmaktaydı. Osmanlı medreselerinde okunan ders kitaplarını veya Osmanlı ulema sınıfının üzerinde çalışarak öğrettiği, şerh yazdığı ve talim ettiği bütün eserler, Osmanlı Devletinin sınırları dışında bulunan Mâverâünnehir, Horasan, Mısır, Irak ve Suriye gibi Sünnî İslam anlayışının, İslam dininin ilk dönemlerinde yayıldığı ve yerleştiği coğrafyalarda IX. ve XV. asırlar arasında kaleme alınmışlardı. Bu sayede bu bölgeler birer İslami kültür havzasına dönüşmüş ve böylelikle aynı ortak değerlerde birleşmesi hasebiyle aynı kitaplar Osmanlı medreselerinin de ders kitapları olmuştur. Aynı zamanda Osmanlı'nın ilim taliminde örneklediği bu bölgeler, aynı dönemde de ilmiyle ön plana çıkmış olan pek çok âlimin bulunduğu ve ilim öğrenimine aynı şekilde devam edildiği bir süreci de kapsıyordu. Bu sebeple ki isimleri sayılan bu ilim havzaları, Osmanlı devleti kurulduktan sonra da Osmanlı devletinde ilim tahsil etmek isteyenlerin ilim öğrenmek için gittikleri merkezlerdi. Bu bölgelere ilim için gidilmesi XVI. asrın başlarına kadar devam etmiş, bu dönemden

sonra Anadolu’da ilim tahsil etmek isteyenler de, Rumeli’deki ilim talipleri gibi İstanbul’a yönelmiştir. Yani Osmanlı medreselerindeki müfredata dair okutulan dersler ve genel işleyişin kendi coğrafyası dışında kalan diğer İslam devletlerindeki program ve işleyişten pek farklı olmadıkları açıktır (Unan, 2005: 9). Çünkü İnanç anlamındaki birlik sebebiyle Osmanlı devletinin eğitim anlayışına dair benimsemiş olduğu sistem, İslam coğrafyasının geleneksel sistematik yapısı ile örtüşüyordu. Yani aniden ihdas edilmiş bir sistem olmayıp, başarı da aslında bu birikim üzerine inşa edilmesine borçluydu (İpşirli, 2008: 5).

Padişahlar medreselerin fiziksel kalitesinin yanında talebelerin kaliteli bir şekilde yetişerek ideal insan ve geleceğin müderrisleri olabilecekleri altyapının sağlanabilmesi için azami gayret sarf ederlerdi. Bunu temin edebilmek ve sürekliliği sağlayabilmek için de kanunnameler ve hattı-hümayunlar hazırlanmasını sağlardı. Çünkü Osmanlı hükümdarları, medrese kurumlarını, dinin öğretildiği, yüceltildiği ve İslam’ın hükümlerinin eğitim-öğretim yolu ile devamının sağlandığı çok mühim eğitim müesseseleri olarak görmekteydi. Bu sebeple de hem müderrislerin hem de öğrencilerin gayretini teşvik ederlerdi. Örneğin bu meyanda hazırlanmış olan Talebe-i Ulûm kanunnamesinin başında Fatih Sultan Mehmet, emir ve nehiy salahiyetinin Allah’ın lütuf ve ikramı olarak sultanda bulunduğunu ifade ettikten sonra, “*Dinin yüceltilmesi, şer’i hükümlerin sağlamaştırılması için ilimlerin ve fazilet sahiplerinin yüceltilmesi konusunda dakika bile boşa geçirilmemelidir*” şeklinde belirtmiştir. (Beyazıt, 2014: 7). Bu da Fatih Sultan Mehmed’in, İslam dininin yüceltilmesi ve devamının sağlanmasının çalışmanın gerekliliğine ve ulemaya tazim edilmesinin lüzumunu vurgulamaya dikkat çektiğine işaret etmektedir. Hükümdarın bu uğraş ve gayreti, ilim ehlinin, ilmi alanda çalışmalarına ağırlık vermeleri, ihtisas sahalarında ustalaşarak, hem aklî hem de naklî ilimlerde derinlemesine bilgi sahibi olabilmelerini ve devletin her yerinde ders verebilecek ve toplumun ihtiyaç duyabileceği sahalarda fetva verebilecek yetkinlik seviyesine ulaşmalarını amaçlıyordu. Aynı zamanda da bu söylediklerinin, ulemanın ahlakına ve sosyal yaşamında da hayat bularak, hoca sınıfının, kendi talebelerine ve topluma örnek bir kimliğe sahip olmalarını da murat etmekteydi. Sultanın temas ettiği hususlar ile, yine talim edilmiş olan ilimlerin İslam dinine ve şer-i şerife uygun bir şekilde ulema sınıfında hayat bulmasını ve samimi olarak ibadet boyutuna da aktarılmasını amaçladığı da işaret edilmektedir (A.g.e.: 7). Ayrıca Kanuni döneminde, 1538 yılında çıkartılan kanuna göre, müderrislerin öğrenci

keskin zekâlı dahi olsa, asla dersleri tamamlamadan üst seviyeye çıkmamasının ve ancak okunması gereken dersleri okuyarak üst sınıfa çıkartılması gerektiği net bir şekilde belirtilmiştir. Buna göre karışıklığı önlemek amacıyla öğrenci üst sınıfa geçerken hangi kitaptan nereye kadar okuduğu elindeki belgede belirtilmekteydi (Beyazıt. 2014: 20).

Medreselerde temel manada öğrenim özellikleri Hanefi fıkhı ve Maturidi akaidi üzere inşa edilmişti. Bu sebeple medreselerin açıldığı yerlerde sonradan Müslüman olup medresede ders gören öğrenciler de aynı anlayış üzere eğitilerek amelde Hanefi, itikadi konularda ise Maturidi ekolünü sosyal hayatta tatbik ederlerdi. Aynı durum Türkçenin öğrenilmesi için de geçerliydi zira medreselerde dersler Türkçe olarak yapılmaktaydı. Aynı zamanda haliyle medreselerden mezun olanlar müderrislik yanında kadılık mesleği icra etmeyi de tercih edebildiklerinden Osmanlı mahkemelerinde de zaten resmi dil olarak Türkçe kullanıldığı için medreseler Türk diline de hizmet ederek Türkçenin yaygınlaşmasına da büyük katkı sağlıyordu (İhsanoğlu, 2019: 163).

Osmanlı medreselerinde ilim öğretim süreci ve ilmin taliminde Kuran-ı Kerime ve Hz. Muhammed (S.a.v.)'in Sünnet-i Seniyyesine uygun olmasına azami düzeyde dikkat edilmekte ve bu prensiplerin takibine de hassasiyet gösterilmekteydi. Aynı zamanda Fatih kanunnamesinde padişah bizzat medreselerde okutulacak kitaplara dikkat çekmiştir. Kanuni döneminde Ebussuud Efendinin, 1538 yılında yayınladığı kanunnamede ise medrese hocalarının ve talebelerinin İslam dininin kurallarına ve toplumsal manada kabul görmüş değer yargılarına dikkat etmeleri istenmiştir. Öğrencilerin bu hassasiyetlerle yetiştirilmesi gerektiği ve kendilerinde bulunmaması gereken olumsuz davranışların tespit edilerek, kendilerine açıklanmak ve ikaz edilmek suretiyle, olumsuz davranışların tekrar vuku bulmamasının gerekliliği tembihlenmiştir (Beyazıt, 2014: 7). Kanunnamede ısrarla vurgulanan bir husus ise, konulmuş olan bu kurallara uymak konusunda te'dip edilmek şeklinde sert ikaz ifadelerine yer verilmiş olmasıdır. (A.g.e.: 7). Osmanlı genel kabule göre doğru olduğuna inanılan geleneğin devamına önem veren bir yapıya sahipti. Bu meyanda Toynbee Osmanlı Devletinin genel işleyiş yapısını anlatırken, devlet kurumlarındaki işleyişin sağlam olmasına dikkat çeker. Bu durumun Osmanlı eğitim mantığının da devletin kuruluş döneminden itibaren var olduğunu ve çok sistematik bir şekilde işlediğine dikkat çekmiş olması, konunun izahına dair önemli bir husustur. Toynbee bu anlamda yaptığı tespitlere bağlı olarak Osmanlı eğitim anlayışının temel özelliklerini şu şekilde sıraya koyar: “A)

Dakiklik ve sürekli denetleme. B) Aralıksız seçim ve her evrede özelleşme. C) Adayların en güçlü uyarılarla teşvik edilmesi” (Toynbee, 1978: 35-36). Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre Osmanlı Devletinde kadim olana karşı bir bağlılık vardı. Aynı zamanda bu bağlılığın yanında eğitimde denetleyicilerin ve uyarıcı unsurların önemli olduğu gibi belirlenmiş olan kurallara uymanın gerekliliğini tespit eder. Kadim olarak addedilen geleneğe uymayanlara ise, sistemin devamından taviz vermemek ve işleyişin bozulmasına yol açmamak için müeyyide uygulanacağı ve ceza ile muhatap olacakları mesajı, devletin diğer pek çok kurumunda olduğu gibi eğitim anlayışında da sağlam temeller üzerine inşa edildiğine dikkat çeker. Bu vesile ile Osmanlının gelenekçi yapısının medrese eğitiminde de devam ettiği net olarak tespit edilmektedir (Beyazıt, 2014: 12). Kanununun, Ebussuud Efendiye hazırlattığı kanunnamede, kadim olana bağlılık hususuna ışık tutmaktadır. Bu kanunnamede, medresede okutulacak kitapların isimlerinin zikredilmeyişi ve geçmiş dönemlerden itibaren medrese kademelerinde okunmakta olduğu kitapların aynı şekilde okutulmasına devam edilmesi icap ettiği ifade edilmektedir. Bu durum aynı zamanda Osmanlı medreselerinde okunmakta olan kitaplar hususunda geçmişten beri var olan ve yerleşmiş bir geleneğin olduğunu da ortaya koymaktadır (A.g.e.: 9).

Kanuni (1520-1566) devrine ait olabileceği gibi 1575’de çıktığı tespit edilmek suretiyle II. Selim (1566-1574)’e de atfolunan kanunnameye göre:

- 1- Bir kitap tam olarak okunmadan başka bir kitaba geçilmemeli,
- 2- Hangi kitap ve buna bağlı kitapların ne kadar zaman içerisinde okunduğuna dair öğrencinin elinde belge olması,
- 3- Talebelerin sadece ilim öğrenmekle meşgul olması,
- 4- Her öğrenciye gereği kadar vakit ayrılması,
- 5- Öğrencilerin yeterli düzeyde çalışması,
- 6- Müderris yardımcısı olan danışmendler, iyi niyetli ve merhametli olduğu için suiistimal edilmemeli ve öğrenci dersi iyi öğrenmesi ve derse devamının temin edilmesi için gerekli görülen cezaların da uygulanması,
- 7- Müderrisler medrese talebelerini uyarmalı ve gerektiğinde şiddet ve tehdit dahi göstererek disiplini temin ederek öğrencileri iyi çalıştırmalılar,
- 8- Özet okutmakla asla yetinilmemeli, kitabın kendisi okutulmalı,
- 9- Çalışmayan, başarılı olmayan öğrenciye ödül verilmemeli, bireysel oda verilmişse geri alınmalı,

- 10- Derse devam etmeyen öğrencileri medresede tutarak sistemin bozulmasına zemin hazırlanmaması ve bu tür öğrencilerin uyarılması ve eğer düzensizlikte ısrarcı iseler acilen kurumdan uzaklaştırılmaları,
- 11- Geçerli bir mazereti olmayan öğrencini kesinlikle derse katılması gerektiği,
- 12- Zeki olduğu iddia edilerek bazı sınıfları talim etmeden ve bazı kitapları okumadan üst sınıflara geçme işinin suiistimale açık olduğu ve bunun suiistimal edilerek adam kayırarak sınıf atlatmaya sebep olduğu bu sebeple bu uygulamanın kaldırılması ve asla bir kitap ya da seviye okunmadan üst kademeye geçilmemesi gerektiği,
- 13- Üst düzey bir bürokratin yakınına yer açmak için her hangi bir odadaki öğrencinin gönderilip, onun yerine iltimaslı bir öğrencinin asla alınmaması gerektiği,
- 14- Bu uygulamalar ile Devlet-i ali Osman'daki fazilet sahibi ilim erbabı çoğalsın ve ilmin şerefi de korunmuş olsun.

Müdürlüklerden ve medrese talebelerinden istenenler alt alta maddeler halinde sıralanarak bu emirlerin müdürlükler tarafından saklanması gerektiği ve uymayan müdürlüklerin ise azledileceğine dair kanun yayınlanmıştır (Atay, 1981: 11).

Sıralanan maddeleri ele aldığımızda aslında medreselerin baştan beri tıpkı Peygamberimiz dönemindeki Ashab-ı Suffe gibi öğrenci merkezli olduğu ve sağlıklı olan bu sistemin korunmaya çalışıldığı aşıkardır. Ancak öğrencilerin madden desteklenmesi gibi konuların ön plana çıkması gibi hususlar sebebiyle bu durum Osmanlı döneminde daha fazla kendini göstermiştir (Çelik, 2019: 143).

2.11. Klasik dönemde medreselerin müfredatı

Osmanlı medreselerinde Sünni eğitim metodu temel ilke kabul edilmiş ve medrese eğitim mantalitesi kendini bu ekolün koruyucusu gibi gören Osmanlı devletinin resmi mezhebi olan amelde Hanefi, itikadi konularda ise Maturidi mezhebinin yaklaşımları üzerine inşa edilmişti. Medreseler de bu anlayışın sıkı bir şekilde takip edildiği ve öğretim ve uygulamanın bu anlayış üzerine devam etmiştir (Çelik, 2019: 46).

Osmanlı'nın devlet yapısı eğitimde kaliteyi öncelikle eğitimci kalitesinde gözetmekteydi. Zira kurulan ilk medreseden itibaren medreselerde hocalık yapan kadroların devrin bilgisi ile ön plana çıkan önemli kişileri olduğu zahirdir. Örneğin ilk kurulan medreseye baktığımız dahi Orhan gazinin Davud-i Kayseri, Alaaddin Esved

ve Taceddin-i Kürdi gibi bilgisi ile öne çıkan kişilerine hocalık yaptırarak dersler verdirtmiş olması, bu kaliteye baştan beri önem verildiği ve Osmanlı medrese geleneğinin temellerini sağlam bir şekilde oluşturmaya çalıştığını gösterir (İhsanoğlu, 2019: 112).

Elbetteki İslam coğrafyasının birikimini ve Selçukludan intikal eden ilmi mirası iyi değerlendiren Osmanlı devleti, pek çok alanda olduğu gibi medrese geleneğinde de iyi değerlendirmiş ve devlet yapısı içerisinde bu geleneksel yapıyı koruyarak üzerine inşa etmişti. Bu bağlamda geçmişten intikal eden büyük ulemanın ekollerinin de korunmasını sağlanmıştır. Örneğin Orhan Gazi'nin kurduğu ilk medrese olan İznik medresesine atadığı Davud-i Kayseri, İslam akaidine dair ortaya koyduğu yaklaşımlarla ön plana çıkan ve Sünnî akîdenin toplumda yer bulmasına büyük katkısı olan Selçuklu dönemi âlimi olan Fahreddin-i Râzî'nin (d.1150/ö.1210) ekolünü takip etmiştir. Öyle ki Fahreddin-i Razi, Hadis, Tefsir, Akâid, Mantık, Tıp, Matematik, Edebiyat gibi pek çok vahye dayalı ve akli ilim sahalarında ön plana çıkarak bir ekole dönüşmüş olan büyük bir âlimdi. Aynı şekilde yine Selçuklu dönemi âlimlerinden olan ve İslam toplumlarında Huccet-ül İslam sıfatı ile ön plana çıkmış olup, münkir yapıya sahip olan Felsefe ekollerine karşı etkili bir performans ortaya koyarak Sünnî akide için mücadele veren İmam-ı Gazzali de (d.1058/ö.1111) Osmanlı medrese eğitimini etkileyen ulemadandır. Başta bahsi geçen bu iki ilmi önder, Osmanlı ulemasının takip ettiği çizginin sahiplerindedir. Öyle ki bu çizgi Osmanlı medrese geleneğinde hep var olup, aynı şekilde yine İznik medresesinin XIV. Yüzyıl baş müderrislerinden olan Alaaddin Esved'in de aynı ekolü takip ettiği belirgindir. Fatih dönemi ulemasını teşkil eden Molla Yeğan (ö.1461) ve onun öğrencisi de olan Hızır Bey (d.1407/ö.1459) ve ahfadları Râzî ekolünü geliştirilerek yaygınlaşmasına katkı sağlamıştır. Aynı zamanda XV. Yüzyılda Râzî ekolünün takibini sağlayan yegâne unsurlardan birinin de Molla Fenâri (d.1350/ö.1531) olmuştur. Yine İslam ulemasını öncekiler anlamına gelen "Mütekaddimun" ve sonrakiler anlamında "Müteahhirun" olarak ikiye ayrılarak tanımlanmasına vesile olacak şekilde bir ekol âlim olan "Allâme Taftazâni" sıfatı ile maruf Sâdettin Efendi (ö. 1390) de aynı ekolün devamı niteliğinde Osmanlı medreselerinde pek çok eseri ders olarak okutulmuştur. Aynı şekilde Osmanlı medreselerinde kitapları tercih edilerek yüzlerce yıl okutulan seyyid ve şerif olduğu ifade edilen büyük âlim Cürcani (ö. 1413) de bu ekolün temsilcisi olarak Osmanlı da kabul görmüştür. Sonrasında öne çıkan Muslıhiddin Efendi (ö. 1488), Yavuz Sultan

Selim Han ve Kanununun ilk dönemlerinde ise İbn-i Kemal de denilen, Kemal Paşazade (d.1469/ö.1536) bu ekolün önderleri olmuşlardır. Aslında bu ekol Hanefi-Maturidi ekolün kendisi olarak Sünni yapıyı temsil ediyordu ve Osmanlı devletinin bunu korumayı amaçladığı kesin olarak söylenebilir (Kocaman, 2016: 13).

Osmanlı Devleti, engin anlayışı ile egemenliği altında yaşayan gayrimüslim toplulukların da kendi inanç öğretilerine uygun bir eğitim mantalitesi oluşturmalarına karışmadığı gibi; İslami gelenekte derslerin işlenişleri ve okutulan kitaplar konusunda Sünni İslami yapının bir parçası olan Mısır, Kudüs, Şam ve Kuzey Afrika gibi bölgelerde de medrese geleneğinin o bölgelerin kendi uygulamaları üzerine devam etmelerine de olanak sağlamıştır (Çelik, 2019: 47). Üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı topraklarında İstanbul, Bursa ve Edirne merkezi anlamda ana omurgayı oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti örneğin Arap coğrafyasını topraklarına kattığında orada karşılaştığı ve daha önce de hem kısmen haberdar olduğu hem de o bölgelerden gelen âlimler vasıtasıyla ilmi faaliyetlerini bildiği bu coğrafyadaki eğitim faaliyetlerine müdahil olmadığı gibi aksine desteklemiştir. Aynı zamanda Osmanlı teb'ası olmalarına rağmen daha önce devam edegelen bir kültürleri olduğu için onları geleneksel yapılarında oluşturmuş oldukları ilmi tedrisat usullerinde de özgür bırakmıştır. Osmanlı Devleti, sonradan Osmanlı topraklarına katılmış olan güneyde Şam ve Bağdat; Kuzey Afrika'da ise başta Kahire olmak üzere, Cezayir ve dahi Tunus örneğinde olduğu gibi İslam coğrafyasının öne çıkmış kurumlarının eğitim anlayışına müdahale etmemiştir. Bu manada mesela Tunus'daki Zeytuniye medresesi gibi farklı eğitim kurumlarının geleneksel eğitim anlayışlarına devamına imkân tanımıştır (İpşirli, 2008: 12).

Osmanlı, medreselerde farklı bir mantalite üzerine eğitim anlayışı oluşturma amacı içinde olmayıp, geleneksel İslami eğitim anlayışına bağlı kalarak bu anlayışı geliştirmeye çalışmıştır. Örneğin Osmanlı medreselerinde okutulan dersler, coğrafi ve kültürel olarak hiçbir bağı olmadığı fakat aynı dönemde yine Sünni olup Hanefi mezhebine mensup olan Müslümanların yönetiminde olan Hindistan'daki medreselerde okutulan derslerle dahi benzerlik arz etmekteydi. (İhsanoğlu; 2019, 27) Bu anlamda eğitim ve öğretimin Osmanlı medreselerinde tam olarak hangi şekilde yapıldığına dair bilgi sınırı olduğu gibi okutulan kitapların da Osmanlı örfi kanunu muvacehesinde adet-i kadime denilen eski usule itibar edilerek, geçmişten beri var olan sistemin takip edildiği görülmektedir. Bu konuda Sultan Süleyman'ın çıkardığı

kanunnameye göre de zaten geçmişten beri var olan gelenek üzere muteber kitapların tedrisine devam edilmesi ve bu kitaplar nasıl okutulmuş ise o şekilde okutulması gerektiği, mealindeki ifadesi, konuyu anlayabilmekte önemlidir (Unan, 2005: 24).

Medreselerde hâkim olan kitap yapısı ve oluşturulan ders olgusu daha çok Osmanlı devletinin fıkhi anlamda resmi mezhebi sayılan Hanefî mezhebine uygun olanlardandı. Çünkü Osmanlı devletinin ve toplumunun genel olarak benimsediği İslami mezhep anlayışı fıkhi konularda Hanefilik olduğu gibi itikat konularında yine Hanefî mezhebinin önderi olan İmam-ı Azam geleneği üzere olan Maturidilik anlayışydı. Haliyle Osmanlı medreselerinde de Sünni-Hanefî gelenek üzere olan kitapların yoğun olarak okutulması olağan bir durumdu (Kocaman,2016: 7). Ancak Osmanlı devleti, devletin idari ve yargısal yapısını Sünni anlayış üzerine inşa etmesinin yanında aynı zamanda faydalı olduğuna kanaat getirdiği ulemeden, örneğin Zemahşeri (d.1074/ö.1144) gibi Sünni akideye sahip olmayan bir âlimin metinlerinin de okutulmasına müsaade etmiştir (Çelik, 2019: 47).

Osmanlı medreselerinde yapılan derslere bağlı olarak tedris edilen kitapların okutulmasındaki temel amaç bütüncül olarak Müslüman toplumun ve o toplum bireylerinin gerek dini gerekse dünyası ile ilgili alanlarda bilgi sahibi olmasıydı. Yani dini ve dünyevi anlamda müspet, ahlaklı ve faydalı insan yapısı oluşturmayı amaçlanmaktaydı (İhsanoğlu, 2019: 118). Bu sebeple de medreselerde genel anlamda özellikle İslam'ın temel dinamiği olarak vahiy kaynaklı olan ilimler meyanında birbirine bağlı seyreden Tefsir, Hadis ve Fıkıh alanları ve bunların altyapısını oluşturabilecek nitelikte olan Arapça gramer dil bilgisi öğretilmekteydi. Yine aynı minvalde Mantık ilmi, Hikmet ilmi ile müsemma olan Felsefe, İlmi-Kelam, o dönem Hesap ilmi olarak isimlendirilen Matematik ve günümüzde Astronomi anlamına gelen Heyet ilmi tedris edilmekteydi. Tıp eğitimi almak, Hadis ilminde ihtisaslaşmak, Kuran-ı Kerimi bütün veçheleri ile okumak ve bu ilme derinlemesine vakıf olmak anlamına gelen Kıraat ilmi ise klasik medrese eğitiminin üzerindeki ihtisaslaşma alanları sayılmaktaydı. Bu ilimler içerisinde Hadis, Kıraat ve Tıp eğitimi için özel medreseler kurulsada üst düzey Matematik ve Fen sahasında eğitim görmek daha çok medrese dışı özel eğitime tabi olabilmekteydi (Zengin, 2019: 2-3). Bu meyanda Fatih Sultan Mehmed Han döneminde ve onun nezaretinde hazırlanmış olan Talebe-i Ulûm Kanunnamesinde geçen kurallara göre okunacak kitaplar bizzat Fatih tarafından ve onun nezaretindeki heyet tarafından belirlenmiştir. Zira Kanunname-i Talebe-i Ulûm

veya diğerk bir isimlendirme ile Kanun-ı Örfiyye-i Osmaniyye adıyla maruf olan belgede, Şerh-i Adüd, Hidaye, Telvih, Miftah, Tevali şerhi, Metali şerhi, Mutavvel, Tecrid şerhi, Şemsiye şerhi, İsfahani eserlerinin okunacağı ve medreselerin hangi konularında talim edilecekleri dahi yazılmakta olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki bir medrese mezununun mülazım olarak vazife istemek için sultanın kapısına geldiğinde bu kitapları talim etmiş olarak, neler okuduğunu ortaya koyan ve icazetname denilen müderris mektubu ile birlikte gelmelerini kanuna kendisi yazdırmıştır (Hızlı, 2008: 5).

Osmanlı Devletinin klasik dönem medreselerinde tedris ve talim edilen dersler ve bu derslere ait kitapların hangi sıralamaya göre okutulduğu tespit edilebilmiş olsa da, bu sıralama ve tertibin hangi tarihten itibaren başladığı veya hangi sisteme bağlı kalınmak suretiyle okutulduğu belli değildir (Tak ve Aydın, 2019: 6). Ancak belirgin olan şudur ki medrese kurumlarında ağırlıklı olarak İslami ilimler olan Tefsir, Hadis, Fıkıh, Usul-ü Fıkıh, Kelam ve bunların temel altyapısını oluşturduğu için Arapça gibi dersler okutulmuş, fakat müspet ilimler olarak da ifade edilen Matematik, Astronomi ve Fizik dersleri de anlatılmaktaydı. Öyle ki bunlara ana omurganın yan parçaları anlamına gelen “Cüziyyat” adı verilmekteydi. Ancak yukarıdaki başlıklar altında da temas ettiğimiz gibi özellikle Tanrının varlığını akıl yolu ile inkârı amaçlandığı ifade edilen Felsefe olmak üzere bazı medreselerin vâkıfları, bu gibi derslerin okunmasını yasakladığı gibi, topluma dini açıdan faydalı adam yetiştirmek ve İslami hizmeti gözetmek ve sevap amacıyla kurduğu medrese de İslami altyapısı olmayan derslerin okutulmamasını özellikle istememişlerdir (Erman, ?; 5). Bunlarla birlikte Belağat ismiyle müsemma olan Edebiyat, İslam’ı yaşam alnına aktarması ve uygulaması anlamına gelen “Füru-u Fıkıh” alanını da öğrenmesi gerekirdi (İhsanoğlu; 2019, 119).

Medrese derslerinde okunan kitapların, öğrencinin seviyesine göre kademe kademe belirli bir sıralamaya göre okutulduğu ifade edilmektedir. Geleneğe bağlı kalınarak ve öğrencinin ilmi anlamda dersleri anlayarak devam edebilmesi için seviye seviye kitap hiyerarşisine önem verildiğı medrese derslerinin en alt seviyesinde Kelam ilmiyle alakalı olarak Hâşiyeye-i Tecrîd adlı kitabın okutulmaktaydı. Öyle ki bu kitap, medresenin ismine de müsemma olmuştu. İkinci seviyede ise Arap edebiyatıyla ilgili olarak Belâgat ilmi tedris edilmekteydi ve bu illim sahasına dair talim edilen eser Miftah kitabıydı. Bu kuruma ise miftah medresesi denilmişti. Medreselerde okunan kitaplar çok önemsenmekteydi zira yaygın anlayış üzere, medreseler kendi bünyesinde talim edilen kitaplara göre isimlendirilmişti (Hızlı, 2008: 4). Osmanlının en büyük

medreselerini kurduğu ifade edilen, Daru’ş-Şifa, Daru’t-Tıbb ve mühendislik ilimlerinin okutulduğu Hendesehane gibi yeni bölümleri açan Kanuni de, kendinden önce medreselerde okutulan ders kitapları ile ilgili fark oluşturacak değişikliklere gitmeyip klasik olarak daha önce okutulmakta olan kitapların devamına özen gösterilmesini emretmiştir (İhsanoğlu, 2019: 33).

Medreselerde okutulan derslerin müfredatı, aslında temelden itibaren medresede hocalık yapan müderrislerin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu manada akademik olarak geleneksel işleyiş ve vakfiyede belirtilen kurallara bağlılık takip edilmekle beraber Selçuklu medrese geleneğinden tevarüs eden anlayışa bağlı kalınacağı hesaba katılmış ve öylece de uygulanmıştır (A.g.e.: 112). Topkapı sarayı arşivinde bulunan, medrese program ve içerikleri ile ilgili olduğu ifade edilen “Sultanın müfredat programı” başlıklı tek sayfalık belgenin bir bölümünde padişahın, müderrislere verilmesini ve medreselerde okutulmasını istediği kitaplar listesinde on ki adet tefsir kitabı, on iki tane hadis kitabı, beş tanesi fıkıh usulü, yedi kitap fıkıhın furu bölümleri denilen halkın sosyal hayatını İslam dini mucibince kolayca dizayn etmesini sağlamayı amaçlayan ve furu-ı fıkıh denilen alan ile ilgili, üç kitap ise lügatle yani dil bilgisi ile ilgili olmak üzere toplam otuz beş kitabın isimlerinin yazılı olduğu tespit edilmiştir (A.g.e.: 35).

Medreselerde okutulan derslerin ana omurgasını oluşturan alan Fıkıh ilmidir. Zira toplumun İslam’ı iyi anlaması ve uygulamasına olanak sağlamak konusunda yardımcı olmayı ve dinin doğru anlaşılmasına imkân tanımayı amaçlamak medreselerin genel kuruluş amacı olarak kabul edilmektedir (Çelik, 2019: 382). Osmanlı medreselerinde okutulan ders ve müfredatın detayları ve kitaplar isim isim devlet tarafından belirlenmeyip, daha çok öğrenilmesi gereken alan ile ilgili kitapların okutulma gerekliliğine işaret vardır (İhsanoğlu, 2019: 39). Ancak bu konuda ön plana çıkan husus geleneksel anlamda okutulmakta olan ve bir üst medreseye geçişte sınavı yapılan ilmî alanlar belli olduğu için, kanun ve kuralla şu alanda illa da bu kitaplar okutulacak diye yazılı kural konulmadığıdır (A.g.e.: 53).

Geleneksel akademik anlayışa bağlı kalmakla beraber, örneği birkaç medresenin vakfiyesinde görülmekle birlikte felsefi ilimlerin okutulmasının istenmediği veya sadece tek ders temelli ders işleyişi üzerine eğitim verilmesinin istendiği bazı medreselerin vakfiyelerinde belirtilmiştir. Örneğin Umur Bey (ö.1434) Bergama’da kurmuş olduğu medrese de bu medresenin asıl amacı tefsir ve fıkıh ilminin okutulması olup, felsefe okutulmamasını istemiştir. Aynı şekilde ve aynı döneme denk gelen 1435

senesi Edirne'ye bağı Bergama Medresesinde yine vakfiye sahipleri medresenin dini ilimler ve özellikle hadis ilminin okutulmasına tahsis edildiğini ve kesinlikle felsefi ilimlerin okutulmasını istemediklerini belirtmişlerdir. Bunun sebebi Felsefede vahyin yerine akli ikame etmeyi amaçlayan antik Yunan anlayışının varlığının ön plana çıktığının düşünülmesiydi. Buna mukabil olarak da medreselerde vahye alternatif gibi sunulan ve akli ön plana aldığı düşünölen Felsefe ilmi yerine, İlm-i Kelamın okutulmasına ağırlık verilmiştir (İhsanoğlu, 2019: 113-114). Yine II. Bayezid'ın Bursa'da kurduğı medreselerden biri olan Yıldırım medresesinde de İslami ilimler ve onun altyapısını oluşturduğunu ifade edebileceğimiz Ulüm-u Arabiyye gibi dini ilimlerden haricinin okutulmamasını istemesi de bu manada toplumsal ihtiyaç ve vakfedenin manevi anlamda önemsedığı hususlara örnek olarak gösterilebilir (Furat, 2003: 8).

Osmanlı Devletinin, medreseler, müderrisler ve medrese talebeleri ile ilgili çıkardığı kanunnameler göz önüne alındığında temel amacın ideal bir öğretici ve talebe yapısının ortaya konulmasının amaçlandığı ve bu konuda çalışıldığı görölmektedir. Fakat elbette beşeri kurumlar olarak medreselerde de aksamalar ve hataların yaşandığı da vakidir (Beyazıt, 2014: 22). Aslında bu hususta Osmanlı medrese sisteminin genel manada din ilimleri öğrenen ve toplumun din anlamındaki ihtiyacını gidermek ve bu manada devletin kadılık vazifesi yolunda bir eğitim mekanizması da olan medreselerden fıkıh üzerine ihtisaslaştırmayı amaçladığı söylenebilir. Bu süreçte de dini ilimler ve buna bağı fıkıh öğrenimi esnasında akıl yürütme yolu ile Helenistik mantalite üzerine inşa edilmiş olarak yaratıcıyı ve inanç anlayışını reddeden felsefe kabul görmeyip, ret olunmuştur (İhsanoğlu, 2019: 155).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ilmiye sahasında yapılmış olan yeni düzenlemelerle, “Dâhil” olarak isimlendirilen seviyeden sonra medreselerin üst düzey eğitimi iki kola ayrılmıştır. “*Birincisi Sahn-ı Seman medreselerinde hukuki ilahiyat ve edebiyat dallarında yapılan öğretim, ikincisi ise Süleymaniye medreselerinde riyaziyat denilen matematik ve tıp sahalarında yapılan eğitimidir*” (Hızlı, 2008: 4). Daru'l-Hadis ise altmışlı en üst düzey ihtisas medresesi olarak bunların üzerinde yer almaktaydı. (A.g.e.:4)

Medreselerde okutulan kitaplarla ilgili Fatih'in medrese kanunundaki metinlerinden ortaya çıktığı üzere bir medrese öğrencisi için üç aşamalı bir öğrenim görmekteydi. Öğrencilik sürecinin birinci evresinde Arap dilinin kelime yapısını ve gramerini

kavrayabilmesi için sarf ve nahiv dersleri okunmalıydı. Bunun yanı sıra aynı seviyede Kur'an ilmi ile birebir ilgili olduğu için İslam edebiyatı olarak da ifade edilebilecek alanlardan olan Arap edebiyatının Me'ânî, Bedî' ve Beyan ilimlerini talim etmeliydi. Bu seviyede astronomik alana hitap eden Heyet ilmi ve bugün ki mühendislik bilgisi karşılığı anlamına gelen Hendese dersleri talim edilmekteydi. Bu dersleri okuyan öğrenci, "Danişmend" sıfatı ile ikinci seviye medreselerde okumaya hak kazanır ve müderrislerin yanında da yardımcılık yapma imkânı edinebilirdi. Danişmend sıfatı almış olan talebe, öğrenim sürecinin bu seviyesinde Hâşiye-i Tecrîd medreselerinin her hangi birinde ders okumaya başlayarak bir yıl süreyle bu seviyede tedrisat yapardı. Bu süreyi başarı ile tamamlarsa tedrisatının üçüncü seviyesi olan ve aşağıdan yukarıya doğru Miftah, Kırklı, Hariç, Dâhil ve Sahn-ı Seman olarak tanımlanan medreselerde öğrenim sürecini tamamlardı. Bu seviyelerde öğrenci her medresede üçer ders almış olurdu. Bu dersler usul, fûru, Tefsir, Kelam, İslam-Arap edebiyatının önemli bir parçası olduğunu ifade ettiğimiz Meânî ve ya diğer ilimlerden de olabilirdi. İlim alanlarındaki bu sıralama uygulamasının ise Yıldırım Bayezid Han'dan (s.1389-1402) itibaren mevcut olduğu düşünülmektedir (Tak & Aydın, 2019: 6).

Sahn-ı Seman medreselerinin ders kitapları arasında fıkıh ilmine dair Burhaneddin ebu'l-Hasan el-Merğirani'nin (1414-1446) yazmış olduğu Hanefi fikhına ait olan "Hidâye" isimli kitap bulunmaktaydı. Fıkıh usulüne dair Adûd şerhi ve Telvîh; Hadis ilmine dair ise İslam kaynaklarınca Kur'an-ı Kerimden sonra en sağlam kaynak olarak kabul edilen Buhârî-i Şerif okutulmaktaydı. Tefsir alanında ise Zemahşerî'nin (1075-1143) kaleme yazdığı el-Keşşâf tefsiriyle birlikte, Selçuklu bakiyesi İran'da Sünni ulemanın büyüklerinden ve Şafii mezhebi âlimlerinden olan Kadı Beydavi olarak bilinen Abdullah b. Ömer el-Beydavi'nin (ö.1286) eseri olan Beydavî tefsirinin okutulduğu anlaşılmaktadır. Sahn-ı Seman medreselerinde klasik olarak okutulduğu tespit edilen bu kitapların haricinde müderrislerin bizzat kendilerinin de seçtikleri farklı kitapları da tedris ettirdikleri söylenebilir. Tetimme medreselerinde ise mantık ilmine ait "Şemsiye" kitabının şerhi olan "Şerh-i Şemsiye" ve yine İranlı Sünni gelenekten gelen Şemseddin el-İsfahânî'nin (1276-1349) Naziru'l-Ayn isimli kitabının okunduğu öngörülmektedir (Tak & Aydın, 2019: 6). Aynı dönemde aritmetik de denilen Matematik, Geometri, Cebir ve Fizik ilimlerinin de dâhil olmak üzere astronomi ilimlerinin de Osmanlı medreselerinde okutulduğu belirgindir (İhsanoğlu, 2019: 154).

Medreselerin kuruluş ve işleyişi temel ve genel manada İslami ilimler olması münasebetiyle medreselerde Arapçaya çok ağırlık verilmekteydi. Çünkü Kur'an'ı, Hadisleri ve selefte Arap dili ile yazılmış tefsir, hadis, fıkıh anlamında usul ve furu kitaplarını anlayabilmek için Arapçaya derinlemesine hâkim olmak gerekliydi. Bunun için de Osmanlı medreselerinde temelde Sarf ve Nahiv ilimleri olarak ifade edilen Arap grameri çok iyi öğretilmekteydi. Buna Arap edebiyatına dair Belağat ilmi ile beraber sözlük ilmi olarak ifade edilen Lügat sahasının üst düzeyde talim edilmesi de dâhildi. Örneğin bu manada Arapçanın grameri olan Sarf ilmi adına ortalama 15 farklı kitap okutulmaktaydı. Arapça kelimelerin i'rab-hareke yapısını inceleyen Nahiv ilmi alanında ise 22 civarında kitap okutulduğu tespit edilmiştir. Arap edebiyatına dair 12 kitabın talim edildiği ve Lügat alanında ise 6 adet lügat kitabının tahlili mevzubahisti (Can,2010: 4).

Medresede okutulan derslerin ağırlığı ve buna göre düzenlenmiş olan kitap listesi ise okutucu müderrislerin rütbelere göre düzenlenmekteydi. Medreselerde okutulacak kitaplarla ilgili sadece kendisinde bilgi bulunan Talebe-i Ulum Kanunnamesinin kurallarına göre en kıdemli hocalar anlamına gelen şüyûh-u müderrisîn, fıkıh ilmine dair Şerh-i Adüd ve el-Hidâye kitaplarını, Tefsir ilmiyle ilgili ise Keşşâf tefsirini ve kendileri tercih ederek seçmiş oldukları başka kitapları da okutabilmekteydiler. Onlardan bir alt kıdemde bulunan orta seviye müderrisler ise Fıkıh alanında Telvih kitabına kadar okutabilirlerdi (Beyazıt, 2014: 14). *“En alt seviyedeki müderrisler ise Herh(i Tevâli (kelam), Herh(i Metâlî (mantık), Mutavvel (belagat) ve Ha2iye(i Tecrid'i (kelam) okutulmalıdır. Tetimmelerde de bir mantık kitabı olan Herh(i Hemsîye ile ba2layıp bir kelam kitabı olan İsfehani'nin eserine değin var olan kitaplar okutulmalıdır.62 Öğrencilerden özellikle kadı olmak isteyenlere “Mutavvelat” ve “Muhtasarat” eskiden olduğu üzere öğretilmeli ve belletilmelidir”* şeklinde talimatta bulunulduğu görülmektedir (A.g.e.:14)

Medreseler için zirve dönem olarak kabul edilen Fatih Sultan Mehmed döneminde önce Eyüp Sultan Medreselerinin, akabinde de Sahn-ı Seman medreselerinin yapımı ve padişahın medreselere dair ortaya koyduğu prensipler muvacehesinde, medreselerin iç işleyişi de olumlu manada büyük bir değişim göstermiştir. Özellikle de müderrislerin hem nakli yani dini ilimlere hem de akli denilen felsefe, mantık ve matematik gibi ilim alanlarına vakıf olmasının gerekliliğinin vakfiyede belirtilmiştir. Bununla beraber, muid denilen müderris asistanlarının da bu manada daha kabiliyetli kimselerden seçilmeleri ve derslerde tenkidi de ön plana çıkartan ders işleme

metodunun geliştirilmiş olması aynı zamanda medrese öğrencilerinin daha iyi olmasına ve medreselerdeki kalitenin artmasına katkı sağlamıştır. (İhsanoğlu; 2019, 116

Bütün bunların muvacehesinde klasik dönem medreselerinde genelde aşağıdaki grafiklerde verildiği surette dersler okutulduğu tespit edilmiştir ancak bunların haricinde yapmış olduğumuz tespitlere bağlı olarak grafiklerden sonra vereceğimiz bilgilere göre müspet medreselerde müspet dersler olarak ifade edilen fenni derslerin de verildiği bilgilerine ulaşılmış olmaktadır.

Tablo 2.2: Yirmili Medreseler (Haşiye-i tecrit Medreseleri)

İlim alanı	Okutulan kitap	Kitabın müellifi
Belağat	Mutavvel	Sadeddin Teftezani (ö.1389)
Kelam	Haşiye-i Tecrid	Seyyid Cürcani (ö.1413)
Fıkıh	Şerh-i Feraiz	Seyyid Şerif Cürcani

(Atay, 1981: 13).

Tablo 2.3: Otuzlu Medreseler (Miftah Medreseleri)

İlim alanı	Okutulan kitap	Kitabın müellifi
Belağat (Edebiyat)	Şerh-i Miftah	Sadeddin Teftezani
Kelam (Akaid)	Haşiye-i Tecrit	Sadeddin Teftezani
Fıkıh (Hukuk)	Tenkih ve Tavdih	Ubeydullah b. Mesud (ö.1346)

(Baltacı, 2019: 96).

Tablo 2.4: Kırklı Medreseler (Telvih Medreseleri)

İlim alanı	Okutulan kitap	Kitabın müellifi
Belağat (Edebiyat)	Miftah-ul Ulum	Seyyid Şerif el-Cürcani
Meani (Edebiyat)	Şerh-i Miftah	Seyyid Şerif el-Cürcani
Kelam (Akaid)	Şerh-i Mevakif	Seyyid Şerif el-Cürcani
Fıkıh (Hukuk)	Sadru'ş-Şeria	Ubeydullah b. Mesud
Hadis	Mesabih	Hüseyin Beğavi (ö.1122)

(A.g.e.: 96).

Bunlardan sonra üst kademe olarak Ellili Medreseler gelmekteydi. Onlar da Dâhil, Hariç ve Sahn-ı Seman medreseleri olarak üçe ayrılmaktaydı. (A.g.e.: 96).

Tablo 2.5: Hâric Medreseleri

İlim alanı	Okutulan kitap	Kitabın müellifi
Fıkıh (Hukuk)	El-Hidaye	Burhaneddin Merğirani (ö.1197)
Kelam (Akaid)	Şerh-i Mevakıf	Seyyid Şerif Cürcani
Hadis	Mesabih	Hüseyin Beğavi

(Atay, 1981: 14).

Tablo 2.6: Dâhil Medreseleri

İlim alanı	Okutulan kitap	Kitabın müellifi
Fıkıh (Hukuk)	El-Hidaye	Burhaneddin Merğirani
Usul-i Fıkıh	Telvih	Sadeddin Teftezani
Hadis	Buhari	Muhammed Buhari (ö.869)
Tefsir	Keşşaf tefsiri	Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri (ö.1143)
	Beydavi tefsiri	Nasıruddin Abdullah b. Ömer el-Beydavi (ö.1286)

(Baltacı, 2019: 96).

Tablo 2.7: Sahn-ı Seman Medreseleri

İlim alanı	Okutulan kitap	Kitabın müellifi
Fıkıh	El-Hidaye	Burhaneddin Merğirani
Usul-i Fıkıh	Telvih, Şerh-i Adüd	Sadeddin Teftazani Müneccimbaşı Ahmed dede
Akaid	Şerh-i Akaidi Neseviyye, Şerh-i Akaidi Adüdiyye, Devvani	Ömer Nesevi (ö.1142) Adüdidin el-İ'ci (ö.1355) Celaleddin ed-Devvani (ö.1502)
Hadis	El-Buhari (Tamamı bitirilir)	Muhammed el-Buhari
Tefsir	Keşşaf tefsiri (Haşiyeleri ile beraber)	Zemahşeri Abdullah b. Ömer el-Beydavi (ö.1319)

(Baltacı, 2019: 96).

Tablo 2.8: Altmış Medreseler

İlim alanı	Okutulan kitap	Kitabın müellifi
Fıkıh	Hidaye şerh-i Feraiz	Seyyid Şerif Cürcani
Usul-i Fıkıh	Telvih	Sadeddin Teftezani
Kelam	Şerh-i Mevakıf	Seyyid Şerif Cürcani
Tefsir	Keşşaf	Zemahşeri
Hadis	El-Buhari	Muhammed el-Buhari

(Baltacı, 2019: 96).

Osmanlı klasik döneminde, medreselerde okutulan eserlerden biri de Celaleyn tefsiriydi. Tefsiri yazmaya başlayan Celaleddin Mahalli (ö.1459), tefsiri bitiren kişi ise Celaleddin es-Süyuti (d.1445/ö.1505) olduğu için adına iki Celal'in arası anlamına gelen Celaleyn tefsiri denilen tefsir kitabı da üst düzey Osmanlı medreselerinin tefsir dersi kitaplarından biri olarak sayılmaktadır (Hızlı, 2008: 11). Yine Kur'an-ı Kerimin Kıraati ve Tecvit ilmi adına bir ekol olmuş olan İbn-i Cezeri (ö.1429) 'nin Kitabı'n-Neşr isimli eseri okunmaktaydı. Ayrıca yine aynı ilim sahasında Endülüs ulemasından olan Şatıbi namı ile maruf İmam Şatıbi (ö.1194)'nin Şatıbiyye olarak bilinen Kaside-i Lamiye, Hırz'ul Emani ve Vechu'l Tahani isimli üç eseri okunmaktaydı. Aynı şekilde tecvid adına Halveti şeyhi olan Ali Efendi veya Abdürrahim Karabaşı (ö.1498)' e ait olan Karabaş tecvidi ve Nahiv alimi olan İmam Birgivi'nin kıraat ilmine dair olan Dürr-i Yetim kitabı da kıraat öğreniminde talim edilmekteydi (A.g.e.: 11).

Kuran-ı Kerimin başlı başına Arap dili üzere olmakla beraber pek çok ilim sahasını derinlemesine ilgilendirmesi, Hadis, Tefsir, Kelam ve Fıkıh alanındaki pek çok ilmin Arapça metinlerle olması Osmanlı devletinin özellikle Arapça gramerine fazlası ile hassasiyet göstermesine yol açmıştır. Bu da Arapça alanında pek çok eserin okutularak bu sahanın çok ileri düzeyde talim edilmesine imkân tanımıştır. Örneğin Arapçaya dair okutulduğu belirtilen eserlerin haricinde İznikli âlim Vahyizâde Muhammed Efendi, Arap dilindeki edatları daha detaylı inceleyen ve çok daha derinlemesine öğrenilmesini sağlayan Arapça metinlerin harekelenmesini ve doğru okunmasını sağlayan kuralları belirten "Kavaidü'ül i'rab" isimli eseri ile beraber yine aynı minvalde bir kitabı da medreselerde okutulmaktaydı. Yine aynı alanda İbn Hişam adıyla da maruf olan

Abdullah b. Yusuf'un (ö.1360) el-Muğni'l-Lebib isimli eseri ve talim edilmekteydi. İbn. Melek olarak bilinen Muhammed b. Abdullah (ö.1273)'e ait olan Elfiyye isimli kitap da bunlardan biriydi. (Hızlı, 2008: 12).

Hadis alanına İmam Muhammed b. İsmail el-Buhari'ye ait olan Camiu's-Sahih namıyla da maruf, Buhari isimli hadis kitabını ders kitabı olarak kullanmakla beraber, Müslim isimli hadis kitabı da okunmaktaydı. Bu iki kitapla beraber Kütüb-ü Sitte olarak bilinen altı temel hadis kitabının geri kalan dört tanesi de medreselerin başucu kitabıydı ve talim de yer almaktaydı. Aynı şekilde Sağâni (ö.1253)'nin Meşârik isimli eseri, İzzeddin er-Rumi (ö.1398)'nin Meşârik-ı Envar isimli hadis kitabına yazdığı Mebarık-ı Ezhar ve Kadı İyaz (ö.1150)'ın Şifa-ı Şerifi de medreselerin ders kitaplarından sayılmaktadır (A.g.e.: 13).

Şüphesiz Müslüman toplumun sosyal ilişkilerini ve hukukunu düzenleyen Fıkıh alanında ve Fıkhi hükümlerin elde edilmesini temin etme ve fetvaları çıkarma yollarını öğreten Usul-i Fıkıh alanında da şemada okunduğu tespit edilen eserlerden daha başka eserler de fazladan okunmaktaydı. Aynı durum inanç konularının içeren Akaid ve adına hikmet denilen Felsefe alanında da mevcuttu ve yazılanların dışında pek çok eser Osmanlı medreselerinin başucu kitabı olarak o yüzyıllarda talim edilmekteydi (A.g.e.: 13-14).

Osmanlı medreselerinde okutulan ve elbette buna mukabil olarak öğrencilerin okuduğu dersler klasik dönemden itibaren seyir ile XIX. Yüzyıla kadar ciddi bir değişikliğe uğramadan bu minval üzerine geldiği söylenebilir (Hızlı, 2008: 9). XVI. Yüzyılda yaşamış olan Taşköprülüzade'nin, aldığı ifade edilen ders kaynaklarına bakıldığında ise klasik dönemde de müspet ilimler adına derslerin işlendiğini ve yukarıda zikredilen derslerden başka derslerin de okutulduğu gerçeğine rastlanılmaktadır. Taşköprülüzade olarak bilinen ve Osmanlı âlimlerinden olan İsamuddin Ahmed Efendi, Osmanlı ulemasını anlattığı kitabında, hem kendisinin okuduğu kitap ve ilim alanlarından hem de bahsi geçen ulemadan bahsederken talim ettikleri ilimleri konu edindiği çalışmadan yola çıkılarak, ortalama bir Osmanlı medrese öğrencisinin bu ilimleri okuduğu düşünülmektedir. Ortalama olarak Taşköprülüzade'nin okuduğunu ifade ederek notlarına ve kayıtlarına aldığı kitaplarla klasik bir Osmanlı medresesinde okutulduğu rivayet edilen dersler birbiri ile de örtüşmekte olduğu görülmektedir (A.g.e.: 7).

Tablo 2.9: Taşköprülüzade (v.1561) ‘nin Medresede aldığı dersler

Okutulan İlim alanı	Okutulan kitap	Kitabın müellifi
Sarf (Arapça dil bilgisi)	Emsile, Bina, Maksud, İzzi, Merah, Haruniye	Yazarları bilinmemekle beraber Emsile Hz. Ali (v.661)’ye, Maksud ise İmam Azam Ebu Hanife (v.850)’ye nispet edilir İbrahim b. Abdülvehhab ez-Zincani (v.1257) Ahmed b. Ali b. Mesud (v.1317) Ahmed b. Ali (v.?)
Nahiv (Arapça gramer bilgisi)	Avamil, Kafiye Kafiye şerhleri (Örneğin Molla Cami)	İmam Birgivi (v.1573) İbn-i Hacib (v.1248) Molla Cami (v.1492) (Hızlı, 2008, 12)
Mantık	İsagoci Hüsameddin el-Kafi şerhi Şerh-i Şemsiye Seyyid Şerif Haşiyesi, Şerh-ul Metali	Ömer el-Ebheri (v.1265) Kutbeddin Razi (v.1365) Kutbeddin Razi Seyyid Şerif Cürcani Seyyid Şerif Cürcani
Akaid	Şerh-i Akaid	Sadeddin Teftezani
Hikmet (Felsefe)	Şerh-i Hidaye-i Hikmet	Mevlanazâde (v.XV. Yüzyıl)
Adab (Hikmet-Felsefe)	Şerh-i Adabı Bahs	Mesud er-Rumi eş-Şirvani (v.1499) (Apaydın, 2023)
Kelam	Şerh-i Tevali Havaşi-i Şerh-i Tecrid Şerh-i Mevakıf	El-İsfahani Seyyid Şerif Cürcani Seyyid Şerif Cürcani
Belağat (Edebiyat)	Şerh-i Miftah	Seyyid Şerif Cürcani
Tefsir	El-Keşşaf	Ez-Zemahşeri
Hadis	El-Buhari Eş-Şifa	Muhammed el- Buhari Kadı İyaz
Hilaf	(Eser belirsiz)	

Cedel	(Eser belirsiz)	
Hey'et (Astronomi dersi)	Şerh-i mülahas fi'l- Hey'e Er-Risale fi Senti'l-Kıble El-Fethiyye fi'l-Hey'e	Kadızzade Rumi Mirim Çelebi Ali Kuşçu Ali Kuşçu
Hendese (Geometri)	(Eser belirsiz)	
Hisab (Matematik)	Şerh-i Tencis fi'l-Hisab	Alaaddin Ali el-Fenari (ö.1497)

(Baltacı, 2019: 96).

Belirtilen şemada da bariz olduğu üzere dini ilimlere dair kitaplara oldukça ağırlık verilmekle birlikte, müspet ilimler adına daha fazla kitap olduğu ortaya çıkmaktadır (Baltacı, 2021: 87-89). Aynı zamanda bir alt medrese konumunda gözükken medrese ile üst medrese konumunda olan medrese de birbirinin aynısı gibi gözükken kitapların okutulduğu gözükse de, bu husus bir alt medresede bir kitabın belirli bir bahsine kadar okutulduğu, o bölümden sonrasının ise bir üst medrese de okutulmakta olduğu anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 1988: 52).

Osmanlı medreselerinde en önemli hususlardan biri Hanefi fikhının öğretilmesiydi (A.g.e.: 29). (Sonuç bu aynı zamanda) Buna dair Anadolu Selçuklu devleti şeyhülislamı olan el-Merğirani'nin (ö.1197) hanefi fikhı hakkında telif etmiş olduğu Hidaye isimli kitaptı. Ayrıca özellikle hocası Nasıruddin et-Tusi (d.1201/ö.1274) Şi'a olmasına rağmen kendisi Sünni akaidine sahip olan ve hem seyyid hem de şerif olan Cürcani'nin (d.1340/ö.1413) Fatih döneminden itibaren bizzat sultanın emri ile kitapları ağırlıktadır. Aynı zamanda kelam ilmine cedel yani muhakeme fikir münakaşası ilminin öğrenimi de önemsendiği dikkat çekmektedir (A.g.e.: 36).

2.12. Medreselerde günlük program ve ders işleme metodu

Medreselerinin iç programlarını inceleyebilmek için bu manada bu müesseselerin iç işleyiş programlarına dair elimizde bir belge ya da senet yoktur. Bu konudaki en önemli kaynaklar medreselerin vakıf senetleridir fakat medreselerin vakıf senetlerinde de iç program işleyişine dair çok fazla detay bulunmamaktadır. Bu sebeple medreselerin iç işleyişinde yer alan müfredat temelli ders program içerikleri hakkında çok detaylı bilgi verebilmek mümkün gözükmemektedir (İhsanoğlu, 2019: 32).

Medresenin içindeki programın detayları, derslerin işleniş tarzı ve program içerikleri daha çok müderrislerin uygulamalarına tabi idi. Bu hususta zaten her medresenin mütevellî heyeti olması ve medreselerin beldenin kadısı tarafından daimî denetime tabi tutulması hasebiyle müderrisin kontrol dışı ve işi ihmal edici program ve uygulamalar geliştirmesi mümkün de değildi (A.g.e.: 32). Ancak Fatih Sultan Mehmed Sahn-ı Semanî yaptırdığı zaman medresenin bizzat iç programı ile de alakadar olmuş ve devrin ileri gelen âlimleri ile ders programlarını da yaparak, okunacak olan ilim alanlarının isimlerini yazdırdığı gibi gelenekte var olsalar dahi bazı kitapların isimlerini bizzat söyleyerek okunmasını istemiştir (Kayadibi, 2003: 12).

Medreselerin temel manada ders işleme metodunun içerisinde yer tutan önemli unsurlardan biri ezber mantalitesine sahip bir altyapıya sahip olduğudur. Fakat bu durum yadırganacak bir şey değildi. Çünkü yazı malzemelerinin sınırlılığı ve özellikle dini bilgilerde adına takrirden denilen ezbere ağırlık verilmiş olması dini bilginin zihne yerleşmesine ve öğrenilenin kaybolmamasına yol açıyordu. Bu uygulama da daha çok Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Kuran ve Hadisleri ezberletme metodu bakımından öğretim uygulamalarına uygun düşmekte ve aynı zamanda medrese ekolünün köken olarak Hz. Peygamberin uygulamaları ile uyumluluk sağladığı anlamına geldiği de ortaya konulabilir (Çelik, 2019: 329). Bu yöntem sadece Osmanlı medreselerinde değil, İslam coğrafyasındaki diğer medreselerin de yaygın öğretim metoduydu. Öğretici olan müderrisin ders anlatımının ve dersi tekrar ettiren müzakerenin akabinde ders öğrenimi takrir denilen ezber yöntemine dayalı olduğu ve aynı zamanda müderrisin ders anlatımı esnasında ve tekrar sürecinde dersle ilgili notlar almak anlamına gelen imladan meydana gelmekteydi. Osmanlı medreselerinde de klasik olarak İslami geleneğe ve daha önceki atalarından kendilerine miras kalan bu uygulama devam etmekteydi (Çelik, 2019: 30). Talebeler derse gelmeden önce ve dersi işledikten sonra toplamda sekiz saate yakın zaman dilimini derse hazırlık, sonrasında ise dersi tekrar ve takrir etmeye harcayarak derse ön hazırlık yapmak suretiyle konu hakkında bilgi sahibi olurdu. Aynı zamanda da hocanın dersi işleyişinden sonraki tekrar ve takrir çalışması ile anlatılanı ve öğrendiğini pekiştirmiş olurdu (İhsanoğlu, 2019: 118)

Medresede ders, Kur'an-ı Kerim okunması akabinde ise Peygamberimize salavat getirmek suretiyle başlardı (Çelik, 2021: 349). Ancak medrese geleneğinin bu klasik yönteminde medrese vakfiyesine göre ufak farklılıklar olabilmekteydi. Örneğin

vakfiyede belirtildiği üzere her ders öncesinde bir hadis-i şerif okuyup onu anlatmak suretiyle başlamak veya medreseye katkısı olanların ruhlarına hediye etmek üzere ders harici zamanlarda cüz okumak gibi genel klasiğe aykırı olmayan fakat birbirinden farklı uygulamalarda mevcuttu (A.g.e.: 30). Bunun ardından müderris dersi işlemeye ve anlatmaya başlardı. Yazılması gereken yerleri yazdırır, öğrenciler ise merak ettiklerini sorar veya müderris öğrencilere sorular yöneltirdi. Bu karşılıklı soru cevap uygulaması müderrisin öğrenciler hakkında ölçme ve değerlendirme yapabilmesine de olanak sağlamış olurdu (A.g.e.: 350).

Ders öncesinde çalışmış olan öğrenci hoca ile ders işlemek için geldiklerinde derse hazır olarak, öğrencileri görebilmek ve ortama hâkim olabilmek için öğrencilere göre daha yüksekçe bir kürsü de oturmakta olan müderrisin önünde halka modelinde oturmuş olurlardı. Müderristen sonra dersin tekrarı ve takriri ile ilgilenecek olan yardımcı öğretici rolündeki müderris ise müderrisin sağ tarafında oturarak dersi dinlerlerdi. Aynı zamanda dersi takip etmek isteyen imtiyaz gösterilmiş misafir varsa o da yine hocanın sağ tarafında oturarak dinlerlerdi (Can, 2020: 5-6).

Müderris dersi anlattıktan sonra her talebeye tek tek fikirlerini sorarak öğrencilerin ders hakkındaki fikirlerini ve değerlendirmelerini dinlerdi. Akabinde de ders konusunu hoca ve talebe olarak hep birlikte en ince ayrıntısına kadar beraberce tartışmak, mütalaa etmek ve değerlendirmek suretiyle dersi bitirirlerdi (İhsanoğlu, 2019: 118). Müderris ders metnini okurken talebeler de önlerindeki metinden dersi takip ederdi ve genel anlamdaki işleyişe göre müderris konuyu ana hatları ile ifade eder, derinlemesine inceleme yapar, konu hakkında muhtelif ulemanın yaklaşımları ve birbiri ile ihtilaflarının naklederek bunlara açıklama getirirdi. Öyle ki bu hususta şaz diye ifade edilen kılûkal denilebilecek istisnai yaklaşımları da söyler ve konuya dair anlatılar yapardı (Can, 2010: 5). Bu süreçte müderris, talebelere sorular yönelterek onların interaktif olarak derse katılımlarını sağlardı. Öğrencinin merak ettiği veya kavrayamadığı hususların tespitini yaparak konuyu talebeler ile birlikte irdeleyerek bütün öğrenciler tarafından öğrenilmesini ve akılda kalıcılığını sağlamaya çalışırdı (A.g.e.:9). Soru sorma konusunda öğrenciler de çekinmez ve öğrenciler gerek derse hazırlanırken gerekse dersin işlenişi esnasında konuya dair akıllarına gelen hususlarda müderrisi yoğun bir soru sorma durumuna maruz bırakabilirlerdi (A.g.e.: 10). Talebeler soru sormak için dersin akışına göre münasip zaman ve ortamı gözetir, hocasının sözünü kesmez, başka bir arkadaşı soru sorarken müdahil olarak araya

girmeyerek ortamın bozulmasına olanak sağlamazdı. Yani ders ortamı bütün bu sosyal iletişime rağmen edep çerçevesi dâhilinde işlerliğini sürdürürdü. Talebeler eğer derste sormadıkları soruları varsa, ders haricinde müderrisin müsait anını bulduklarında da soru sorabilirlerdi. Bütün bu sebeplerle müderrisin de çok donanımlı olması ve kanunname-i Talebe-i Ulûmda da geçtiği üzere derslere oldukça iyi hazırlanmaları gerekmektedir (Can, 2010: 10).

Ders işlenirken dikkat edilen hususlardan biri de imla denilen müderrisin anlattığı dersin not alınmasıydı. Bu özellikle müderrisin kitabın metnini anlatırken değindiği hususlar, akılda kalamayacak olan kelimelerin anlamları, kitapta olanlarla yetinmeyip konu ile bağlantılı olan ilgili kitaplardan nakiller ve konuya dair açıklamaları kapsamaktaydı. Bunu öğrencinin not tutması olarak ifade etmek de mümkündür fakat öğrenci daha sonra ilgili saha da yazabileceği kitaplarda bu bilgileri kullanarak kitabını zenginleştirmek için iyi bir altyapı oluşturmuş da olurdu. Öyle ki bazı öğrenciler okunmakta olan derse dair müderrisin ağzından dökülen her şeyi not alırlardı. Bu durum öğrencinin yazdıklarını, müderrisin kontrol etmesine kadar giderdi (A.g.e.: 8). Öyle ki müderris, talebenin neler yazdığına dair kontrol yaparak geri dönüş alır ve öğrencilerin yazdıklarını tashih ederek düzeltmesini düşündüğü bölümleri tekrar söyleyerek düzeltirirdi. Bazı müderrisler yazılan bilgilerin kendinden nakledildiğine ve bu bilgileri başkalarına da aktarabileceğine dair dair onay mahiyetinde izin verdiğini belirten icazet dahi oluşturabilirdi (A.g.e.: 9). Bazen müderris okuttuğu konuya dair farklı fikirler öne süren öğrencileri dinler onları konuya dair derste tartıştırdı ve arada hakemlik yaparak mevzuya dair kendi yaklaşımlarını ve doğru olan tezi ortaya koyardı. Cedel ilminin de çerçevesinde yer aldığı üzere öyle ki bu kendi fikrini söyleme ve farklı düşünme durumlarında zaman zaman öğrenci, hocasından farklı bir fikri savunabilir ve bunu edep çerçevesinde dile getirerek savunurdu. Müderrisler bu durumdan rahatsız olmaz aksine bu durum doğruya ulaşmak için bir metot olarak kabul edilmekteydi (Can, 2010: 11).

Müderris dersi okuttuktan-anlattıktan sonra muid denilen danışmed kadrosundan olan kabiliyetli görevliler, işlenen dersi öğrencilere müzakere ettirerek tekrar ederdi. (Çelik, 330) Medrese eğitim metoduna göre Müderrisin dersi okutmasından sonra muidler tarafından ders müzakere ettirilerek tekrarı yaptırıldığı bu süreç, öğrenci için dersi kavrama ve muhakeme süreci olmaktadır. Aynı zamanda dersle ilgili gerekli notlar alınır, imla edilir ve ezberlenirdi. Ders hakkında yazmak, not almak, defter tutarak yazmak suretiyle olduğu gibi, kitap üzerinde uygun bir şekilde not almak da

mümkündü. Şekil ve modeller çizilmesine ihtiyaç duyulan görsel ve yazılı ders aletlerinden ihtiyaç olduğu durumlarda bunlarda kullanılmaktaydı (A.g.e.: 349). Aynı zamanda öğrencilerin yetkin olanları, örneğin sahn-ı seman medreselerindeki başarılı öğrenciler, alt sınıf öğrencilerine dersler konusunda yardımcı olmaları münasebetiyle, bu durum onlar için de bu bir staj mahiyetinde olup, müderrislik öncesi yetkinlik kazanmalarına da katkı sağlamaktaydı (İshanoğlu, 2019: 117).

Muidler, Müderrisin sorumluluğu ve önderliğinde, talebelerin ahlaki gelişimleri gibi disiplinell davranışlarıyla da alakadar olarak bu konuda onlarla ilgilenirlerdi. Dersi tekrar etmek görevi için bazı durumlarda ihtiyaca göre fayda veren anlamına gelen ve adına “Müfid” denilen, öğrencilerin kabiliyetlilerinden seçilmiş kişiler de kullanılabilirdi (Çelik, 2019: 330). Müzakere ve münazara yaptıran bu kişilerde aranan özelliklerden biri de okunan ders ile alakalı olan farklı alanlara da vâkıf olmasıydı. Yani dersin etrafında şekil bulan konulara hâkim olmalıydı (İhsanoğlu, 2019: 117).

Klasik dönem Osmanlı medreselerinin ders usulünde ön plana çıkan ve birbirini tamamlayan iki önemli husus vardı. Birincisi tedaris denilen ders okutma faaliyeti; diğeri ise müzakere denilen dersin tekrar edilmesiyle beraber takrir olarak ifade edilmekte olan dersin ezberlenmesiydi. Bu zaten gelenekte var olan bir öğretim ve öğrenim metodu olup Kanuni döneminde resmi manada üzerine durularak bütün medreselerde işlerliğinin korunması ve yaygınlaştırılmasına dikkat edilmiştir (İhsanoğlu, 2019: 117). Ezber yönteminin ön plana çıkması, bunun kuru bir kavrayış olmayıp, derslere dair tanım, kavram ve gramerlerin ezberlenmesinin yanında müderrisin okuttuğu konunun çok yönlü olarak öğrenilmiş ve kavranmış olmasıdır (Can, 2010: 6). Ayrıca medreselerde ezber uygulamasının ön plana çıkmasını eleştiri konusu yapan modern dönemin bazı eğitimcilerine, ezberin önemine dair birkaç hususu ifade etmekte fayda vardır. Örneğin Coomaswamy, İngilizlerin Amerika’yı işgalinde kıtanın yerlilerine yazı yazmayı öğretmeye çalıştıklarında, yerliler insanın hatırlayarak konuşmak yerine yazmayı neden tercih edip etmediğini eleştirerek, bilgiyi hafızada tutmak için ezberlemenin önemine vurgu yaptıklarına dikkat çeker. Aynı yazar bu konuda büyük bilge Platon’un, harflerin kullanımının bulunmasını insanın ezber kabiliyetine darbe vuracağını iddia ederek eleştirdiğini ve temiz bir hafızanın ezber kabiliyetinin güçlü olduğuna ve bilgiyi zihinde daha sağlam bir şekilde tutacağına atıf yapar (Coomaswamy, 2016: 35). Yine medreselerdeki ders kitaplarının Arapça olması ve bu konuda gramerin öneminin ön plana çıkması, ilmî

târif ve tanımlamaların kitaplarda bolca yer alması da ezbere ağırlık verilmesini gerekli kılmaktaydı. Üstelik gramer öğrenimi konusu tamamen ezberle ilgiliydi ve bu sebeple ezber medresenin olmazsa olmazı durumundaydı. Hatta bu hususta İbn-i Haldun'un dil öğreniminin sürekli tekrar etmeye dayalı olduğunu ve tekrarın ise ancak ezber yapmakla edinilebileceği tezini de ileri sürmektedir (Can, 2010: 6).

İkinci husus, muidin müzakere yaptırıp dersi tartıştığı için “Cedel ilmi” denilen tartışmanın usul ve edebine vakıf olan bir yapıya sahip olmalıydı (Çelik, 2019: 350). Medreseden mezun olan talebe-i ulûmun, Cedel ilmini medresede öğrenmesi sadece medreseye yeni başlayan öğrenciler için olmayıp, daha çok ilk seviyeyi geçip, derslerde ilerledikten sonra öğretilen bir alandı. Cedel ilmini talebelere öğretmekteki amaçların en önemlisi ise konu hakkında bilgi edindiği düşünülen talebenin veya müderris adayı olan muidin, konuyu başkalarına karşı savunabilecek kabiliyetlerini geliştirmek içindi (Can, 2010: 11). Aynı zamanda muid müzakereyi idare edebilecek tecrübede olmalıydı. Zira Taşköprülüzadenin de ifadesi ile “*Bir saat münazara, bir ay ders mütalaasından daha iyidir*” tespitini yaparak, münazara birbirini kırmadan, muhatabını küçük görmeden, utandırmadan ve üstün gelme amacı taşımadan doğruya ulaşmayı amaçlayarak yapılmalıdır (Çelik, 2019: 350-351). Öğrenciler muid nezaretinde yaptıkları dersin tekrar edilme sürecinde, dersin işlenmesi esnasında müderrise soramadıkları soruları veya aynı bağlamda daha sonra akıllarına gelen soruları muide sorma fırsatı bulabiliyorlardı. Özellikle bu anlamda müzakere denilen dersin muid tarafından tekrar anlatım zamanının varlığı, medrese eğitiminde apayrı bir önem arz etmekteydi (Can, 2010: 7).

Ders anlatımında en önemli görülen hususlardan biri müderrisin işinin ehli, liyakatli ve aynı zamanda da sosyal hayatında da ilimle meşgul olan kendini işine adayan bir kişi olması ilim öğreticilik açısından çok önem verilen bir husustu. Aynı zamanda müderrisin derslere düzenli devamı ve müderrislik vazifesinin gereklerini olması gerektiği gibi yerine getirmesi de icap etmekteydi. Öyle ki devlet tarafından verişen harici başka bir vazifenin de müderrisi ders okutmaktan alıkoymaması gerekiyordu. Hatta 2. Bayezid'in (s.1481-1512) İstanbul'da yaptırdığı medresenin müderrislik görevi dönemin şeyhülislamına verilmiş olmasına rağmen onun devlet görevleri sebebiyle zaman zaman ders anlatma vazisini aksatmasına sebep olduğu ve bunun da program akışı içerisinde sorun oluşturduğu bu sebeple de müderrislikten el çektilirdiği dikkat çeken bir husustur (Çelik, 2019: 331).

Derse katılım zorunluydu. Her hangi bir mazerete bağılı özür beyanı olmadıkça öğrenci mutlaka derse katılırdı. Medreselerde bulunan “Noktacı” kadrosu öğrencilerin ve hatta müderrislerin ve medrese görevlilerinin iş başı süreçlerini ve işlerine devamlılığının takibi ile görevliydi. Diğer taraftan derslerde müderrisler ve öğreticiler tarafından yoklama takibi yapılmakta ve bu durum noktacı ile paylaşılmakta olduğu anlaşılmaktadır. Derse katılım konusu aynı zamanda dini ve ahlaki bir konu olarak dikkat çekmekteydi ve üzerine hassasiyetle durulmaktaydı. Eğer mazeretsiz olarak katılım devam ederse öğrenciye yaptırım uygulanarak medreseden uzaklaştırma cezası verilirdi (A.g.e.: 344). Şu net bir durumdu ki Fatih döneminde çıkartıldığında genel anlamda ittifak edilen Kanunname-i Talebe-i Ulûma göre, öğrenci, medrese geleneğinde var olan belirlenmiş alandaki kitapları okumasının yanında, okuduğu dersi tam olarak öğrenmeliydi ve asla ders tam olarak ikmal edilmeden bir üst gruba çıkmamalıydı. Sistem buna göre işliyordu (Beyazıt, 2014: 16). Eğitim sürecini ikmal edemeyen ve eğitim için belirlenmiş olan zamanda bunu ihmal eden öğrenciler için, Selçuklu döneminde beş yıllık bir zaman belirlenmiş olup, bu dönemde başarılı olamayan öğrenciler, medreseden uzaklaştırılmaktaydı. Osmanlı medreseleri de eğitim anlayışını Selçuklulardan tevarüs ettiği düşünüldüğünde, başarılı olamayan öğrenciler için aynı uygulamanın yapıldığı tahmin edilmektedir (Çelik, 2019: 364).

Medreselerde okutulan derslerin nasıl bir program ve sıralama üzerine takip edildiği tam olarak bilinmiyor ancak genel olarak medreseler kurulduğundan beri İslam âleminin medrese eğitim metodunun her yerde aynı olduğu veya birbirine çok benzediği için gelenek takip edilmiştir. Hatta günlük programların yanında izin günleri bile birbirinin benzeriydi (Uzunçarşılı, 1998: 49). Günlük program ile ilgili elimizde çok fazla veri olmamasına rağmen, Fatih Sultan Mehmed döneminde medreselerde gün içindeki ders programı da bir sistem olarak belirlenmiştir. Bu programa göre sabah ders başlangıcı kahvaltıdan sonra başlayıp öğlene kadar devam etmekteydi (Çelik, 2019: 356). Medreselerde günlük ders okuma-işleme saati ortalama beş saat olduğu varsayılmaktaydı. Bu zaman diliminde müderris tek ders işleyebildiği gibi, belirli aralıklara bölerek farklı dersler de anlatabilmekteydi. Ortalama birer saatlik ders dilimlerine bölerek aralarda teneffüs yapılmaktaydı ve beş saatlik ders anlatım süreci oluşturulmaktaydı (A.g.e.: 358). Aynı zamanda her nerede ise her medresede öğrencilerin ders kitapları ve yardımcı ders kitaplarının ve not

tuttukları defterlerinin haricince muhtelif kitaplardan müteşekkil olan kütüphaneler vardı (İpşirli, 2008: 16). Öğlenden sonra talebeler, bu kütüphanelerde derse devam etmekteydi. Bu süreçte dersin tekrarı, müzakeresi, ezberi gibi sabah işlenen ana dersin takrir edilmesi ve bir sonraki gün okunacak dersin ön hazırlığının yapılması gibi eylemlere yönelikti (Çelik, 2019: 356-357).

Salı günlerindeki tatilde öğrenciler kitap, defter ve kalem gibi ihtiyaçlarını temin etmekteydi. Aynı zamanda ders içerisinde de öğrencilerin bu tür ihtiyaçları gözetilerek, ders aralarındaki teneffüslerde de o günün şatlarında kamış ve mürekkep gibi ders malzelerinin tazelenmesi ve temin edilmesi gibi konular için teneffüsler verilmekteydi. Medreselerde XV. Yüzyılda günlük olarak dört ders, XVI. Yüzyılda ise Kanuni'nin ihdas ettiği Süleymaniye'de beş ders yapılmasını şart koştüğünün belirgin olmasına da dayalı olarak beş ders yapıldığı tespit edilmiştir (Baltacı, 2021: 128).

Derslerde geleneğe tabi olunarak masa kullanılmamaktaydı ve yere oturulup diz çökmek suretiyle dersler okunurdu. Mekteplerde öğrenciler üzerine oturabilmek için şilte tarzı minderler getirmekte oldukları biliyoruz ancak medreselerde böyle bir malzemenin varlığına dair bir kanıt tespit edilmemiş. Fakat öğrenciler yerde oturmaları itibariyle şilte tarzı minderlerin bulunabilme ihtimali de mevcuttur. Oturma düzeni ise derslerinde daha başarılı olan öğrencilerin eski geleneğe göre Osmanlı medreselerinde de müderrise yakın oturduğu veya başarıyı teşvik mahiyetinde kısa dönemsel olarak başarı sıralamasına göre zaman zaman öğrencilerin oturma sıralamasında düzenleme yapıldığı düşünülmektedir (Çelik, 2019: 340).

Ders disiplinine uymayan öğrencilere sözlü uyarıların yanında disiplin cezaları verildiği aynı zamanda yapılan eylemin ya da uyarının çokluğuna göre bursunun kesilmesi, başka medreseye gönderme çözümü veya medreseden kovulma gibi cezalar verilmekteydi. Aynı zamanda ise fazladan ödül hak ettiği düşünülen öğrencilerin ise burslarının artırılması, birkaç kişinin kullandığı odalardan bireysel odayı kullanma hakkı, müfidlik, muidlik ve müderris yardımcılığı gibi görevlerle taltif ve onure edildiği vakidir. Ancak bu tür uygulamalar 16. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren yetersiz kalmıştır (Çelik, 2019: 332).

Özyılmaz, medreselerde tedris faaliyetlerinin Arapça olarak yapıldığını iddia etmektedir (Özyılmaz, 1993: 6) Ancak bu durum genel tespitlere aykırı olup Anadolu haricindeki medreselerde bile dersler Türkçe anlatımla işlenmekteydi. Ancak

medrese eğitimi temel olarak Kuran-ı Kerim, Tefsir, Hadis ve Fıkıh gibi İslami eğitim metodolojisi üzerine inşa edildiği ve İslam dininin, temel olarak dilinin Arapça olması münasebetiyle medreselerde Arap dilinin grameri oldukça iyi düzeyde öğretilmekteydi. Bu sebeple de Arapça, medrese eğitiminde önemli bir yer tutmaktaydı. Fatih ve Süleymaniye gibi üst düzey medreselere girebilmek için ilmi yetkinlik kazanabilmeye hazırlık anlamında Arapçanın iyi düzeyde öğrenilmesi şartı vardı ancak bu medreselerin de eğitim dili Türkçeydi (Çelik, 2019: 337).

2.13. Klasik dönem medreselerinde öğrenci sayıları

Klasik dönem medrese odaları genelde küçük boyutlu ve ortalama 10-12 metrekareden müteşekkil odalar olması, talip olanlar arasından seçerek istidatlı öğrenci alınması ve bu öğrencilerin de yatılı kalması hasebiyle belirli sayıda öğrenciye hitap edebilecek yapıdaydı. Örneğin İznik'teki Orhaniye medresesi ortalama 20 öğrenciye hitap edebilecek bir yapıya sahipti. Yine Bursa'daki İvaz Paşa medresesi medresenin lavabo, tuvalet, çamaşırhane, hamam, eyvan, görevli odaları, kiler, yemekhane gibi kullanım ihtiyaçlarına yönelik odaları dışa çıktıktan sonra on beş tane odanın öğrencilerin barınmasına tahsis edildiğini bilmekteyiz (Çelik, 2019: 93). Bu manada medresedeki Arapça ismi ile hücre denilen odaların sayısının da önemi vardı. Zira öğrenciler yatılıydı ve hücrelerin kullanım imkân ve şartlarına göre genelde bir öğrenci kalabilmekteydi (Beyazıt, 2014: 18). Örneğin Bursa Muradiye medresesinde 14 öğrenci odası, Sultaniye Medresesinde 13 öğrenci odası, Bayezid Paşa medresesinde ise 11 öğrenci odası vardı. Medrese odalarının sayılarının tespitine dayalı olarak, genelde planlamaya ve odaların büyüklüğüne göre her odada bir öğrencinin kaldığı varsayıldığında klasik bir medresede öğrenci sayısının yüzlerle ifade edilen rakamlar olduğu söylenemez (Çelik, 2019: 178). Mesela yine Fatih Sultan Mehmed'in Eyüp Sultan Sementinde yaptırdığı, 1459 yılında tamamlanmış olan üst düzey medrese de, sadece 16 odadan müteşekkildi. Öyle ki bu medresenin hücre de denilen oda sayısınınca birer öğrenci veya duruma göre en fazla bir odaya iki ya da odanın genişliğine göre en fazla üç öğrenci yerleştirebilecek şekilde seçkin öğrencileri alabilirdi (İpşirli, (?): 1). Bunun sebeplerinden biri olarak, medreselerde öğrencilerin kullanabileceği ortamın şartları ve hizmet verilebilecek öğrenci sayısı aşıldığı takdirde eğitimin ve öğrencilere verilen hizmetin aksayabileceği gösterilebilir (Beyazıt, 2014: 18). Bu durum Osmanlı öncesi medreseler için de geçerliydi. Örneğin Anadolu Selçuklu devleti devlet adamlarından Mübarizeddin Gazi, Amasya'da

kurduğu medresede bir müderris ve yardımcı eğitimci mahiyetindeki iki adet muid dâhilinde sadece 12 tane fikhli öğrencisinin eğitim görmesini istediğini, medrese vakfiyesinde belirtmiş ve bu sayı aşılmamaya çalışılmıştır (İhsanoğlu 2019: 152). Örneğin Yıldırım Bayezid'in Bursa'da yaptırdığı Yıldırım Medresesi vakfiyesinde şer'i ilim olarak ifade edilen İslami ilimler ve bunların altyapısı olarak nitelendirilen Arb ilimler ile beraber Mzan ilminin okutulması ifade edildikten sonra medresede en fazla 20 tane öğrencinin okutulması gerektiği vasiyet edilmiştir (Furat, 2003: 28). Hatta bu konuda 1598 yılına çıkartılmış kanunname uyarınca medreselerde oda sayısından fazla ğrenci alınmamasına dikkat çekilerek, ders veren müderrisler ikaz edilmiştir (Beyazıt, 2014: 21). Medreselerin sayısının fazla olmasına bağlı olarak klasik dönemin sonuna gelindiği 1600'lerin başlarında Osmanlı devleti yönetiminde olan Rumeli topraklarındaki medreselerde medrese başı ortalama yirmi, yirmi beş ğrenci adediyle yedi bin üç yüz civarında bir ğrenci sayısının bulunduğu düşünülmektedir (zergin, 1974: 8). Ancak bazı zamanlarda medrese binası büyük olsa bile talebe sayılarının büyük çaplı medreselerde dahi 20 kişinin altında kaldığı da tespit edilmiştir (Baltacı, 2021: 128). Örneğin taşra denilebilecek durumda olan Adana şehrinde, medreselerdeki ğrenci odası sayısı hesabınca Adana medreselerindeki ğrenci sayısı medrese başına ortalama 10 kişi olarak tespit edildiği ifade edilmektedir (elik, 2019: 178).

Osmanlı medrese sisteminde kurallar çok net olması hasebiyle, vakfiyeye riayet ve medresenin hitap edebileceği ğrenci adedinin belirliliği gibi konularla alakalı olarak ğrenci sayısının netliğinin de, üzerinde durulan hususlardan biri olduğu ortadadır. Zira medresenin iaşesini temin eden vakfin ekonomik durumu, medresenin barındırabileceği öğrenciye uygun fiziki şartların mevcudiyeti ve aynı zamanda medresede diğer işlerin yapılmasından sorumlu olarak çalışanların yanında hem müderris ve yardımcılara hem de bunlarla birlikte öğrencilere de ödenen aylık maaşın da ekonomik anlamda önem arz ettiği yadsınamaz. Aynı zamanda başlı başına belirtilmesi gerek bir diğer husus ise, mevzubahis olan medreseye kaç ğrenci alınabileceği vakıfta geçen belirgin kurallara bağlı olduğu için, bu hükümlerin aksine hareket edebilmek de mümkün değildi (elik, 2019: 86). Öğrenci kalabalığının medresenin büyüklüğüne, müderris sayısına, medresenin kaldırılabilmesi kapasiteye ve buna bağlı çeşitli şartlara müsteniden oluştuğu belirgindir. Bu durum Sahn-ı Seman medreselerinde musıla denilen alt medreseleri ile beraber en az altı yüz kişiden aşağı

düşmeyen öğrenci sayısından da anlaşılabilir. Çünkü burası diğer medreselerden de gelen seçkin öğrencilerin oluşturduğu ve eğitimci sayısı olarak on bir adet üst düzey müderrisin, bugün ki doçent tanımlamasına muhatap olan orta düzey denilebilecek sekiz müderrisin ve asistan olarak ifade edilebilen yüz yirmi tane de muid'in görev yaptığı bir medreseydi (Kayadibi, 2003: 16).

2.14. Medreselerde haftalık ve yıllık izinler

Medreseler her ne kadar merkezi bir idari maslahat ile yönetilmeyip, vakfın tercihlerine münasip bir yapı hüviyetinde gibi ihdas edilmiş olsalar da sistematik anlamda ciddi bir şekilde merkezi sisteme tabiydiler (Çelik 2019: 369). Haftalık ders ve tatil günlerini medreseyi vakfeden kişi ya da kişiler vakfiyesinde belirleyebilme salahiyetine sahip olsalar da, Osmanlı medreselerinde haftalık ders günü, genel anlamda Selçuklulardan da tevarüs ettiği gibi uygulanmaktaydı. Bu da ilk zamanlar Cumartesi, Pazar, Pazartesi, Çarşamba, Perşembe günleri olmak üzere beş gün olarak devam edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Salı ve Cuma günleri ise tatil günleridir. Cuma günleri zaten dini bir bayram günü olarak resmi tatil günü konumundadır. Daha sonra Osmanlı döneminde Molla Fenari'nin (d.1350/ö.1430) müderrislik yaptığı dönemde, kabul gören teklifi ve uygulaması ile medreselerde tatil günlerine pazartesi günü de eklenerek ders günü dört gün, tatil günü ise üç gün olarak uygulanmaya başlanmıştır. Molla Fenari'nin dönemin ulaşım ve iletişim şartları göz önüne alındığında Pazartesi gününü de tatil yapmasına dair uygulamasının, öğrencilerin ihtiyaçlarının temininde sadece Salı gününün yetmeyeceğini, düşünmesinden ileri geldiği varsayılmıştır. Bu yöntemle talebelerin iki gün üst üste izin yapmak suretiyle sosyal ve eğitim anlamındaki ihtiyaçlarını daha rahat bir şekilde giderebilecekleri düşünülmüştür (Çelik. 2019: 355).

Ramazan bayramı, Kurban bayramı ve kandil günlerinde medrese tatil edilmekteydi. Bunların haricinde ise Ramazan ayının tamamında medrese talebeleri, adına cerre çıkmak denilen ve bir mesleki uygulama olarak öğrendiklerinin tatbiki, konuların uygulanması ve toplumsal ilişkilerde tecrübe edinebilmeleri amacıyla köy gibi taşra yerlere gönderildikleri ve bu sebeple medreselerde Ramazan ayında eğitime ara verildiği bilinmektedir. Anlatılan tatil günlerinin haricinde ise eğitime devam edilmiştir (Çelik, 2019: 255). Ancak yıllık eğitime ara verildiği dönem ise Ramazan ayından önceki Recep ve Şaban aylarıydı ki bu iki ay yıllık tatil olarak kabul görmekte ve öğrenciler bu dönemi ailelerinin yanında geçirmekteydi. Ramazan ayında ise tatil

öncesi öğrendiklerinin stajı mahiyetinde olan taşra görevi icra ederek tecrübe kazanıyorlardı (Çelik, 2019: 356).

Medreselerin yukarıdaki paragrafta anlatılan klasik tatil günlerinin aksine örneğin 2. Murad döneminde, Bursa'daki Yıldırım Bayezid medresesinde olduğu gibi Cuma günleri hariç haftanın altı günü ders işlenen medreselerde vardı (A.g.e.: 357). Medreselerdeki genel kabul gören tatil günlerine dair yukarıdaki uygulamalar medreseler için zirve dönem olan ve medreselerin tamamıyla sistemleştirildiği Fatih döneminde ve ondan sonra da devam etmiştir (A.g.e.:356). Tatillerden maksat öğrencilerin kendilerini yenilemeleri, değerlendirmeleri ve aynı zamanda akabinde bir staj yapabilme imkanı yakalayabilmek olduğu düşünülmektedir (A.g.e.:369).

2.15. Medrese öğrencilerinin mezuniyet sonrası

Medreseleri Osmanlı Devletinin klasik dönemi içerisinde, umumi medrese ve mesleki medrese olarak ayırabilmek mümkündür. Umumi medreselerde okuyan öğrenciler müderrislik, müftülük, kadılık gibi vazifeler yapabildiği gibi aynı zamanda devletin çeşitli alanlarında çalışabilecek meslek erbabı olarak da yetişmiş olurlar ve devlet bürokrasideki adam ihtiyacını medreselerden mezun olanlardan temin etmiş olurdu (Baltacı, 2021: 83). Mesleki medreseler olan Daru'l-Kurra, Daru'l-Hadis ve Tıp eğitiminin verildiği Daru't-Tıb'dan mezun olan talebeler ise ihtisas gördükleri bu alanlarda vazife alırlardı (A.g.e.: 80). Mesela Daru'l- Kurra medreselerinde Kıraat ilmi almış bir müderris müderrisliğinin yanında camilerde hatiplik yapmaktaydı. Daru'l-Hadisten mezun olanlar ise camilerde vaizlik vazifesi görebilir ve tekkelerde şeyhlik yaparak ders verebilirdi. Daru't-Tıb'dan mezun olanlar ise Daru's-Şifalarda tabiplik yapabilmekteydi. Genel bir medreseden mezun olan öğrenci ise başka medreselerde müderrislik yaparak ders verebildiği gibi, aynı zamanda müftülük de yapabilmekteydi. Müderrisler yaptıkları vazifelere bağlı olarak görev yaptığı yerlerden maaşlarını almaktaydılar (Baltacı, 2021: 81). Aynı zamanda her hangi bir cami veya mescitte de belli alanı ya da odayı medrese formatında kullanmak için müderris istihdam edilebilmekteydi. Bu da imkanı olan küçük ölçekli vakıflar için hem eğitim imkanı oluşturma hem de bir müderrise daha çalışabilme imkanı oluşturuyordu (A.g.e.:108). Özellikle taşrada bulunan alt düzey medreselerde okuyup da üst kademe medreselere devam etmemiş ya da okuma fırsatı bulunmamış olan talebeler, yaşadıkları taşra beldelerinde mektep hocalığı ve devletin taşra kadrolarında kâtiplik gibi vazifeler icra etmiş olma ihtimalleri de mevcuttur (Çelik, 2019: 67).

Medreseden mezun olduktan sonra beratını yani icazetini alan kişilerse medreselerde ders vereye yetkinlik kazanmış olan bir müderris olurdu. Ancak bunun için, medreselerin alt seviyedeki bölümlerinden her hangi birini bitirmek yeterli olmayıp bütüncül bir eğitimle mezuniyet şartı gerektiriyordu. Örneğin dâhil ve hâriç medreselerini bitiren bir öğrenci medrese sisteminin en üst seviyesi olan Sahn-ı Seman veya Süleymaniye medreselerinden her hangi birinden mezun olduktan sonra müderrislik unvanına hak kazanabilirdi. Bu unvanı aldıktan sonra ise eğer medresede ders vermek istiyor ise, Anadolu veya Rumeli kazaskerlerinden birine müracaat ederek kaydını yaptırarak mülazemet vazifesini yapardı. Akabinde de müstakil anlamda medrese de ders verebilmek için çağırılmak ve vazife verilmek için beklerdi. Eğer bu bekleme süresinden sonra çağırılırsa, medrese sisteminin en alt tabakası olan adı aslında haşiye-i tecrit medresesi olan fakat 20 akçe yevmiye ile başladığı için adına yirmili medreseler denilen kurumlarda müderrislik yapmaya başlamış olurdu (Baltacı, 2021: 108). Bu durumda tabi ki müderrislik yapmak isteyen kişilerin medresede staj yapması, kadılık yapmak isteyenlerin ise bir kadı'nın yanında mülazımlık yapmış olması şarttı (A.g.e.: 117). (Sonuç: Buradan da anlıyoruz ki medreselere 20'li 30'lu gibi isimlerin müsemma edilmesinin sebebi alınan ücretlerden sebeptir.) Staj görevi gören ve müderris olmaya hazırlayıcı bir tecrübe mahiyetinde olan mülazemet vazifesini yapan medrese görevlileri ise 10 akçe yevmiye almaktaydı (A.g.e.: 116).

Standart işleyişte ilk olarak yirmili medrese de başlayan müderris, normal şartlar altında üçer yıl eğitim vererek terfi edebildiği medrese hocalığı sisteminde ki yıl sayısı zaman zaman değişiklik gösterse de, sırayla otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı medreselerde müderrislik yapmaya hak kazanmaktaydı. Bu medreselerin üzerinde ise Edirne'de Selimiye, İstanbul'da Sahn-ı Seman ve Süleymaniye ve III. Murad döneminde Medine'de ihdas edilen III. Mehmed Medresesi vardı ki, bu medreseler müderrislerin yükselebileceği en yüksek müderrislik mertebesi olarak kabul edilmekteydi (A.g.e..108). Ancak İstanbul'un fethi ile birlikte Sahn-ı Seman medreseleri en üst düzey kabul edilmekte ve bir müderrisin çıkabileceği en üst müderrislik mevkiydi. Şehzade hocaları da bu medreselerden seçilirdi. Ayasofya ve Eyüp Medreselerinde de müderrislik yapan müderrisler Sahn-ı Seman medreselerinin de üzerinde sayılmaktaydı. Zira ihtisas okulu olan Eyüp medresesi zaman zaman hocalarının kalitesine göre Sahn-ı Semandan aşağı veya eşit konumda olmuştur. Ancak yine bir ihtisas medresesi olan Ayasofya medreseleri klasik dönemde her zaman Sahn-ı

Semandan daha üst düzey bir medrese olarak kabul edilmiştir. Onun için bir müderris için yirmili medreselerde başlayan müderrislik derecesi, sonra otuzlu, sonra kırklı, sonra hâriç ve dâhil bölümleri olan ellili, akabinde ise hedef Sahn medreseleriydi (Uzunçarşılı, 1988: 66). Öyle ki Sahn-ı Seman müderrisleri törenlerde sancakbeylerinin önünde yer almaktaydı (A.g.e.: 67). Fakat Ayasofya ve onunla birlikte Eyüp Medreseleri de bir müderris için zirve denilen müderrislik vazife alanları içerisindeydi (A.g.e.: 66). Bu iki medrese ile ilgili yapılabilecek son tespit, her ne kadar Eyüp medresesi zaman zaman ellilik medrese konumunda sayılsa da, hem Ayasofya hem de Eyüp medreselerinin her ikisi de müderrislerin 60 akçe aldıkları medreselerdi (A.g.e.: 67).

Osmanlı dönemi kadılar da müderris olma hakkını elde etmiş olanlardan atanmaktaydı. İcazetini alıp mezun olan medrese talebesi, ister müderrislik yapmak istediği bölgeye adını yazdırarak sırasını beklerdi. Ancak müderrislik yapmak istemiyorsa bu sefer de kadılık vazifesine atanmak için yine bu vazifeye talip olduğu beyanında adını yazdırarak bekleyebilirdi. Kadılık yapmak isteyen kişi eğer müderrislikte tecrübeli ise de hizmet ettiği yıla ve medrese müderrisliği mevkisine göre bir kazanın, sancağın veya eyaletin kadısı olurdu (Uzunçarşılı, 1998:97). Ancak pek çok sınavı geçmesine rağmen müderrislik veya kadılık vazifesinde istihdam edilebileceği kadrolarda yer bulunamadığı dönemlerde olmuştur. Zira bunun sebebi medreselere olan rağbet ve buna bağlı olarak gelişen mezun olanların sayısındaki artıştır. Bu durumda kazaskere yani devlet temsilcilerine yapılan şikâyetler zaman zaman karşılık bularak düzenlemeler yapılmış ancak bu iş bulamama durumu beklentiye bağlı sıkıntılara da yol açmıştır. (Çelik; 76)

Sahn-ı Seman müderrisleri, Fatih Sultan Mehmed'in ihdas ettiği medrese kanunnamesinin sağladığı imkâna bağlı olarak, istediği takdirde beş yüz akçe yevmiye ile Osmanlı kadılıklarından birine tayin olunabilirdi Tabi ki bu da makamın münhal olması veya bir önceki kadı'nın vazifeden azli ya da terfisi ile mümkün olabilirdi. Sahn-ı Seman'ın bir alt derecesi olan ve elli akçe yevmiye alan Hariç ve Dâhil müderrisleri de istedikleri takdirde üç yüz akçe yevmiye ile Fatih Kanunnamesi mucibince nişancılık veya defterdarlık görevine tayin olunabilirlerdi (Uzunçarşılı, 1988: 67).

Yirmi akçeli bir müderris yani medrese sisteminin en alt düzeyi denilebilecek Haşiye-i Tecrid müderrisi eğer kadılık vazifesi almak isterse kırk beş akçe ile kadılık görevi

alabilirdi. Bu durumda bütün medreseler için geçerli olmayıp İstanbul, Edirne ve Bursa gibi kadim Osmanlı şehirleri için geçerliydi. Zira bu üç şehir “içel” yani iç-il olarak sayılmaktaydı (Kanunname-i âli Osman, Özcan: 6). Sahn-ı Seman müderrisleri eğer isterlerse beş yüz akçe maaşla kadılık vazifesine geçebilirlerdi. Bu makama mevleviyet denilirdi ki bu kadılıkta en yüksek maaş seviyesi olup, bunlara taht kadılıkları denilmekteydi (Kanunname-i âli Osman, Özcan: 6). Öyle ki bu makamın üzerinde kazasker vardı ve Fatih kanunnamesine göre teşrifat da denilen resmi törenlerde beylerbeyi ile defterdarın hemen altında yer alırlardı ve eğer askeri hizmete geçmek isterlerse de Beylerbeyi makamına yükselirlerdi (Uzunçarşılı, 1998: 98). Tabii ki bu makamlar münhal kadro olması ve ihtiyaca göre sırası gelen talibin atamasının gerçekleşmesi ile olmaktadır. Süleymaniye medreseleri yapıldıktan sonra medrese sistemi içinde değişiklikler meydana getirilerek, en üst düzey medrese olarak Süleymaniye medreseleri kabul edilince Sahn-ı Seman müderrisliğinden sonra, Süleymaniye veya Altmışlı medreselere geçiş yapılmaya başlandı. Bu diğer medreselerin üstünde olma durumu Süleymaniye medreselerinin “Musıla-ı Süleymaniye” denen yan medreseleri için de aynen işleyen bir durumdu. Yani Kanuni döneminde kadar Sahn-ı Seman için geçerli olan sistem artık Süleymaniye medreseleri etrafında şekillenmeye başlamıştı ve Süleymaniye müderrisi Şam, Halep, Bağdat gibi şehirlerin kadılıklarına geçiş tercih edilebildiği gibi İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerin de kadılığına tayin olunabilirdi. Bir zaman sonra Süleymaniye medreseleri altmışlı medreselerinde üzerine çıkarılmış ve bu durum medreseler ortadan kalkıncaya kadar devam etmiştir. Kanuni dönemi ortaları yani 1500’lerin ikinci yarısından itibaren müderrislerin tayini padişah tarafından yapılırken, bu dönemden itibaren alt düzey medreselerin ki kazasker, üst düzey medreselerin müderris tayini ise Şeyhülislam ile Sadrazam arasındaki sürece bağlı olarak şeyhülislamın, sadrazama arzı etrafında şekil bulmuştur (Uzunçarşılı, 1998: 68-69).

Fatih Sultan Mehmed, medreseleri, özellikle Sahn-ı Seman’ın müderrislerini ve öğrencilerini dönem şartlarına oranla oldukça iyi takip etmekteydi. Örneğin padişah, zaman zaman medreselere gidip anlatılan dersleri dinlemeye çalıştığı gibi, müderrislerin de medreseye ve derslere olan istidadını da kontrol ederdi. Aynı zamanda fıkıh alanında eğitim gören istidadlı talebelerin listelerini tutarak muhafaza eder ve buna göre kabiliyetli olan bu insanları devletin içerisinde münhal ve ihtiyaç olan hocalık ve kadılık alanlarında değerlendirirdi (A.g.e.:78).

Bizzat padişahlar tarafından yaptırılmış olan altmışlı medreselerin müderrisleri istedikleri takdirde Mekke, Bağdat, Halep ve Şam gibi şehirlere veya üç taht şehriden biri olan Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarından biri münhal bulunması takdirinde atanabilirlerdi. Müderrislerden kadılık vazifesine geçmiş olanlar isterse üç yüz akçe maaşı olan mal defterdarlığına da geçebilirdi. İstanbul'daki seçkin medreselerin hocalarından bazıları bu şehirlerde kadılık yapmak istemeleri sebebiyle, mahreç mevleviyeti denilen Kudüs, Halep, İzmir, Selanik, Sofya, Trabzon, Üsküdar, Girit gibi zamanla on şehir olan bölgelerin kadılığı münhal olması durumunda, bu şehirlerin kadılık vazifesi Süleymaniye'nin Darul-hadis müderrislerine teklif edilirdi. Eğer onlardan biri kabul etmezse Süleymaniye'nin diğer dört müderrisine, o da etmezse, aşağı doğru diğer üç müderrise teklif olunurdu. Bu durum son yüzyıla yani medreselerin ortadan kalkmasına kadar devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1998: 111). Özellikle Süleymaniye medresesi hocalarından, adına mevleviyet denilen beş yüz akçeli üst düzey Mısır, Şam ve Edirne gibi, Osmanlının önde gelen şehirlerine kadı ataması yapılırdı (A.g.e.: 166). Bu şehirlerden azledilmiş olan kadılara Haremeyn-i Şerife'nin Mekke ve Medine şehirlerinin kadılıkları verilirdi. Mekke ve Medine şehirlerinden alınmış kadılar da İstanbul kadılığı, İstanbul kadılığından alınmış kadıya da Anadolu kazaskerliği, Anadolu kazaskerliğinden alınan müderrise de Rumeli kazaskerliği görevi verilirdi (A.g.e.:113). Müderrislere dair kadılık vazifesindeki benzer uygulamalar, kademe kademe ve konumuna göre diğer şehirler için de geçerliydi (A.g.e.: 116).

Devletin işleyişini ve bekasını ve toplumun huzurunu esas alan Osmanlı bürokratik sistemi içerisinde yer alan kadılık, kazaskerlik ve sonrasında beylerbeylik makamlarına tayin edilirdi. Bu manada bürokrasinin ana merkezinde yer alan müderrisler bu makamlarda suiistimal durumunda bulunur veya halktan şikayet gelirse gerekli tahkikatlar yapılır ve eğer suçlu bulunurlarsa ceza uygulanmaktan beri durulmaz hatta suçun ağırlığına göre ölümle de cezalandırılabilirlerdi (A.g.e.: 116).

2.16. Klasik dönem medreselerinde bozulma emareleri

İslam tarihinden beri akıp gelen üst düzey İslami eğitim kurumları Karahanlılarla birlikte medrese ismi ile müsemma olmuş, Nizamiye medreseleri ile kompleks bir yapı vaziyetine dönüşmüş olan medreseler, Osmanlı Devletinin II. Padişahı Orhan Gazi ile,

Osmanlı devlet yapısının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Akabinde yeni medreselerin kuruluşu, gelişimi ve yayılımı için büyük çaba sarf edilmiştir. İslami eğitim altyapılı; fakat nihayetinde beşeri müesseseler olmaları ve muhatabı insan olması münasebetiyle süregelen zaman içerisinde olumsuz durumlardan ve sistemsel yapının bozulmasından bu kurumlar da nasibini almıştır. Bu bağlamda medrese sistemindeki bozulma, klasik dönemin son yarım yüzyılına girilmesi ile kendini göstermeye başlamıştır. Belki de Osmanlı devlet sistemindeki bozulma ve duraksamanın da başlangıcı medreselerde ki klasik anlayışın bozulmasının akabinde ortaya çıkmaya başladığı da söylenebilir. Orhan Gaziden beri devam eden Osmanlı medrese sistemi ile ilgili kendi iç bünyesinde kuruluş, gelişim ve zirve kabul edilen dönemlerle birlikte ortaya çıkan ilmi alandaki aydınlık yapı XVI. Yüzyıl sonu itibariyle bozulma eğilimine girmiştir. Üstelik bu olumsuz dönüşümü ortadan kaldırmak için yenilikler ve sıkı takipler ortaya konulmaya çalışılmışsa da, eskinin mahiyeti yakalanamadığı gibi hedeflenen olumlu değişim de bir türlü yakalanamamıştır (İpşirli, (?): 8).

Medreselerdeki bozulmanın temel unsurunun mülazemet sisteminin bozulması olarak kabul edilmektedir. Ancak Atay'ın naklettiğine göre Kanuniden daha önceki süreçte II. Bayezid zamanında da müderris tayinlerinde bir kısım torpil ve iltimasın olduğuna dair iddialar bulunsa da buna dair somut bir kanıt yoktur (Atay, 1981: 8). Bu konuda kapıyı aralayan unsurun Kanuninin, şairler sultanı olarak addedilen Bâki'yi, müderrislik yolunda bir ihtisas dönemi olan mülazemet vazifesini icra etmeden müderris olarak ataması gösterilmiştir. Ancak bu münferit uygulama olumsuz bir örnek olsa da medreselerdeki olumsuz dönüşümün başlı başına bununla başladığı iddia edilemez. Fakat Kanuni'nin Osmanlı'nın altın çağı olarak bilinen döneminde çok sevdiği şair Baki'yi bu şekilde müderris olarak ataması akabinde de Baki'nin zaman içerisinde Rumeli kazaskerliğine kadar yükselecek serüvene sahip bir kadı olması, tarihçiler tarafından medrese sisteminin bozulma başlangıcına dair mihenk taşı olarak sayılmaktadır. Büyük bir şair olarak kabul edilen Baki'ye karşı olan takınılan tepki durumu, onun başarısız bir müderris ya da kadı olduğunu göstermez ancak kendisi ile alakalı olan bu uygulamanın müderrislik sistemindeki iç işleyişe olumsuz örnek teşkil ettiği söylenebilir (Çelik, 2019: 76). Buna bağlı olarak medreselerin bozulma sürecini başlatan etkenlerin başında devletin başka yanlış uygulamalarının geldiğini söylemek mümkün olmaktadır (Özyılmaz, 1993: 3). Buna dair özellikle Kanuni Sultan Süleyman'ın hocalarından olan Hayrettin Efendinin (ö.1543) bizzat kendisinin emek

vererek çıkarttırmak için uğraştığı ve başardığı Hocazadeler Kanununa bağlı gelişen olumsuz husustur. Bu kanun başlangıçta her ne kadar ilmi çalışmaların, bu geleneği devam ettiren aileler üzerinden yürütülmesini temin etmek düşüncesiyle, ilmi ve ilmiye sınıfını korumayı amaçladığı düşünülmektedir. Ancak bu kanun ilmi sahanın belirli zümreler elinde kalması ve aynı aileler arasında gezmesine sebebiyet vermiştir. Örneğin sırf babası, dedesi müderris olduğu için veya aynı manada neseben ulema soyundan olduğu için, müderrislik vazifesine atanılmaya başlanılmasına sebebiyet vererek, beşik ulemâlığı diye geçen hususun altyapısını oluşturmuştur. Böylece bu kanun zamanla içeriği ve kapsadığı alan genişletilmek suretiyle hocalık müessesinin suiistimaline yol açmıştır (Unan, 2005: 18). Aynı manada yine III. Murat döneminde (s.1574/1595) ilmi gelenekten geldikleri düşüncesiyle, Molla Fenari'nin (d.1350/ö.1430) torunlarına iltimas geçilmek kaydıyla bir nevi torpil yapılarak kırklı olarak addedilen medreselere müderris olarak atanmaları da olumsuz örnekler arasında sayılabilir. Aslında haksız atamaları ve liyakat sürecini baltalayıcı unsurları engellemek için yine Kanuni dönemine denk gelen süreçte mülazemet kanunu çıkartılmıştı. Bu anlamda mülazemet sisteminin zaten var olduğunun bilindiği ve Kanuni döneminde kuvvetlendirilip çok daha sıkı takibe tabi tutulmak suretiyle kanunlaştırıldığını da söylemek mümkündür. Fakat bütün uğraşlara rağmen düzenli medrese eğitimi almadan iltimas ve kayırma ile müderrislik payesi alınması, medrese sistemindeki bozulmanın ilk örnekleri olarak sayılabilir (Çelik, 2019: 77). Çünkü Ebussuud Efendiyi (ö.1574) mülazemet kanununu çıkarmaya iten husus, kendi tespitiyle medreseden sonra kadılığı tercih eden kazaskerlerin boş işlerle meşgul oldukları ve işlerini düzgün yapmadıklarını ifade ederek, haksız kazanç elde ettiklerini ve yiyip içtiklerinin haram olduğunu iddia etmesidir. Ebussuud Efendi müderrislerin de bu durumdan beri olmadığını ifade eder (Yılmaz, 2005: 11). Şeyhulislam Ebussuud Efendinin medrese ve buna bağlı olarak kadılık sisteminde meydana gelen aksaklığı ve başıboşluğu gidermek amacıyla oluşturduğu mülazemet kanununa göre sistem yeniden düzenlenerek kuvvetleniyordu. Buna göre medreseden mezun olan talebe bir müderrisin yanında en az iki yıl yardımcılık yani bir nevi müderrislik stajı olan muidlik vazifesini yerine getirerek mülazım defterine kaydedilmek gerekiyordu. Fakat müderrisliğe ve bu yol üzerinden devlet bürokrasisinin en itibarlı konumlarında yer alan kadılık vazifesine akabinde de kazaskerlik ve beylerbeyliğe giden yol bu mülazemet stajını gerçekleştirmekten geçmekteydi. Bu sebeple özellikle itibarlı kişilerin çocukları ve devlet içerisinde adamları olanlar mülazemet vazifesini

yapmadan müderris veya bu yol üzerinden kadı olarak tayin edilmek istiyordu Unan, 2005: 16). Medrese öğrencilerinin de buna yönelik isteği olduğu için önce padişahlar örneğin tahta çıkışı, şehzadenin sünnet töreni ya da her hangi bir zaferden sonra bir sevinç vesilesi olarak staj yapmadan bazı kişileri mülazım kaydettirebiliyordu. Daha sonra ise bunun alanı genişletilerek Şeyhulislamın ve daha sonra kazaskerlerin de belirledikleri kişilere staj mahiyetinde olan mülazımlık vazifesini yapmadan mülazımlık beratı vermeleri de bu kurumun suiistimal edilmesinde rol oynamıştır (A.g.e.: 16-17).

Devlet içinde medrese kurumları, aynı minvalde müderrisler ve bu kurumlarda eğitim gören talebeler devlet tarafından dert edilmiş, önemsenmiş ve bu kurumların gelişimi için olduğu kadar yüzyıllar içinde geçen zaman zarfında meydana gelen bozulma sürecini ortadan kaldırmak için de kanunnameler çıkartılmıştır. Başta padişahlar olmak üzere ortaya konan gayret ve bu minvalde çıkartılan kanunnameler düşünüldüğünde devletin üst düzey idarecilerinin asli amacının devlete, millete faydalı ideal bir öğretici ve talebe yapısının ortaya konulmasının hedeflendiği ve bu anlamda uğraş verildiği gözükmektedir. Şu da bir gerçek ki medreseler de diğer beşeri müesseseler gibi tabii olarak insan idaresinde olan müesseseler olup, buralardaki idare ve eğitim mekanizması da insan fitratının bir tezahürüdür. İnsan olgusuna bağlı olarak da bu müesses kurumlarda da bir kısım aksamalar neticesinde hataların ortaya çıkmıştır. Bu hatalar neticesinde de devam eden süreçle birlikte bu durum önü alınamaz bir sürece evrilerek, genel bir bozulmanın meydana geldiği yadsınamaz bir vakadır (Beyazıt, 2014: 22).

Bozulma sürecine dair atamaların torpille yapılması da olumsuz durumun devamına katkı sağlamıştır. Aynı zamanda klasik dönemin sonları sayılan 1592 den itibaren müderrislerin medreselerde ders okutma zorunluluğunun kaldırılması da bu itibarlı mesleğin artık devlet içinde yer tutabilmek için belli süreçlerden geçme zorunluluğunu da ortadan kaldırmıştır. Bu sayede de liyakati bilfiil elde edememiş tecrübesiz devlet görevlilerinin bulunduğu konumlardan, daha üst düzey makamlara gelmelerinin yolu da açılmıştır. Çünkü müderrislik payesi almış olan bir medrese eğitimcisi bu yöntem sebebiyle artık ders okutarak belli aşamaları kat etmese de, makamı yükseltilebilmekteydi. Medreselerdeki başıboşluğu ve bozulmayı fark eden Sultan III. Murad Han ıslahatlar yapmaya çalışmıştır (Uzunçarşılı, 1988: 272). Bu çalışması sebebiyle kanun yapmak suretiyle medreselerde ıslahat hareketlerini başlatan ilk

kişinin Sultan III. Murad (s.1575-1595) olduğu da söylenebilir. Hatta Murad hanın medreselerin ıslahı konusuna dair üç defa ferman yayınlandığı rivayet edilmektedir (Atay, 1981: 7). Ondan sonra gelen padişahlar da konu ile ilgilenmiş fakat bozulmuş olan bu sistemi düzeltmeye muvaffak olabildikleri söylenmez. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra ve III. Murad'dan önce padişah olan II. Selim'in de (s.1566-1575) medreselerin ıslahı ile ilgilendiği hatta 1575 yılında yapılan kanunnamenin onun döneminde ve medreselerin ıslahı ile ilgili olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda bu kanunnamenin II. Selim hanın babası olan Kanuniye atfolunduğu gibi, Kanununun ölümünün hemen akabinde yapıldığı tespit edilmekle daha çok II. Selim'e ait olduğu da düşünülmektedir (Atay, 1981: 4). Ancak II. Selim'in bu konuda ısrarcı olduğu ve 1577'de medreselerin ıslahı hususunda bir hümayunname daha çıkararak derslerin düzgün okunması, sıralamanın takibi, müderrislerin derslere devamının önemi, kurallara uyulmasının gerekliliği, uymayanların cezalandırılması gibi hususlara dikkat çektiği tespit edilmiştir (Atay, 1984: 7). Örneğin III. Mehmed Han (s.1595-1603) 'da genel anlayışa göre artık klasik dönemin sonu olan saltanatı zamanında bu durumu kısmen düzeltse de var olan torpil mekanizması ve devletin belli makamlarında yer alan kişilerin kendi adamlarını kayırmaları sebebiyle bu sürecin işlerliği tam olarak mümkün olmadı (Uzunçarşılı, 1988: 272). Üzerine durulan hususlar belliydi ve özellikle II. Murad Han döneminde 1577 yılında medreselerin ıslahına dair ortaya konan kanundan yola çıkarak medreselerin ıslahı için özellikle aşağıdaki dört maddenin istenildiği görülmektedir:

- 1-Öğrencinin eğitim için belirlenmiş olan seneleri tam olarak eğitimle meşgul olarak geçirmesi,
- 2-Derslere girmesi gereken müderrislerin dersleri aksatmaması,
- 3-Medreselerde okunması gereken belirlenmiş kitapların tam olarak okutulması,
- 4-Öğrencinin dersleri iyi öğrenmeden mezun olamaması, icazet verilmemesiydi (Atay, 1981: 4).

Medreselerin bozulan işlevini düzeltme çalışmaları hep var olmuştur. Ancak somut anlamda temel olarak medreselerin bütün ihtişam ve düzenle devam ederken XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren yavaş yavaş duraksama başlamasında temel nokta olarak bir hüsnüniyet yattığı söylenebilir. Öyle ki bu hüsnüniyet daha sonraki iltimas, kayırma ve hak etmeyene paye verilmesi gibi durumları ve bunlara bağlı olarak

bozulmayı ortaya çıkartabilecek bir eylemdi (İpşirli, 2008: 9).

Kanuninin, Baki'ye olan iltiması ve II. Murad döneminde Molla Fenari'nin torunlarına, bu aileden olmaları sebebiyle tanınan taltif, başka aileler ve devletin üst kademelerinde vazifeli olanların da iltimas teklifi ile gelmelerine yol açmıştır. Bu durumlar, türlü tedbirlerle engellenmeye çalışılsa da artık bir ya da iki kere kırılan kapı sebebiyle önü alınamaz bir başlangıca sebebiyet vermiştir. Öyle ki sonraki süreçte başka öne çıkan ulema soyundan gelen ailelerin de bu tekliflerle gelmeye başlamışlardır. Böylece Molla Fenari ailesine tanınan bu iltimas diğer ilmiye ailelerine yayıldığı gibi, geriye dönük olarak telafi edilemeyecek düzeyde bir kırılmaya yol açtığı söylenebilir. Bu durumda XVI. Yüzyıl sonu itibariyle artık on, on beş tane aile ilmiye sınıfında ön plana çıkmaya başlayarak bu alanda ailesel anlamda tekelleşmeye başladığı görülmektedir. Böylece medreseler yani ilmiye teşkilatı da bu ailelerin uhdesine ve kontrolüne girmiştir. Haliyle bu kırılma da bozulmanın başlangıcını oluşturmuştur. Bu durum aynı zamanda hak edenin hak ettiği makama gelebilmesinin de yolunu tıkamış da olmaktaydı. Nihayetinde Anadolu'dan veya devletin başka topraklarından ilmi ile amil olduğu gibi bilgisi ile rüşuh etmiş kişiler var fakat bürokrasideki bu torpil ve iltimas sebebiyle onlar da hak ettikleri makamlara gelememekteydiler. Örneğin âlim fakat devlet makamlarında tanıdığı olmayan fakir bir genç hiçbir zaman devletin üst bürokratik makamlarına kendine yer bulmuş olan birinin mesela bir kazaskerin yeğeninin ya da oğlunun geldiği makama gelememekteydi. Bu da yetenekli insanların kenarda kalması ve iş başında olmamasına aksine ise hak etmeyenlerin makamları ve kürsüleri işgal etmesine yol açan bir tehlikeye dönüşmekteydi. Bu durum aynı zamanda devlet içinde yakını olmayan yetenekleri kimselerin de eğitim anlamında hevesinin kırılmasına ve medresede üst düzey eğitim alma isteğini de kırmaktaydı. Hatta bu konuda halkın padişaha arzuhallerinde şikâyetçi oldukları ve ulema çocuklarından hak edenler olduğu gibi hak etmeyenlerin de ailelerin iltiması ve devletteki güçleri sebebiyle üst makamları çabucak elde ettikleri ve halktan hak edenlerin bu makamlara gelmesinin oldukça zor olduğuna dair şikâyet ettikleri vakidir. Bu sebeple de bu süreçten sonra tahta çıkan Osmanlı padişahları ulema ve buna bağlı olarak devlet içindeki bürokraside yer alan kişilere tanınan iltimasın azaltılması için uğraşsalar da bunu ortadan kaldıramıyorlar. Padişahların da özellikle III. Selim'e kadar bu konuda sıkı tedbirler almak suretiyle bu iltimas durumunu tam olarak ortadan kaldırılabilmesi için uğraştıkları söylenemese de;

haksızlık edilmemesine ve adil makam dağılımına vurgu yaptıkları ve çabaladıkları vakidir (İpşirli, 2008: 9).

Müdrislerdeki bozulma, haliyle öğrencinin yetişmesine de etki eden bir durum olmaması düşünülemez. Örneğin dönem ulemasından ve Kühü-l Ahbar'ın müellifi olan Mustafa Âli, müdrislerdeki bozulmayı ve bunun yansımaları eleştirerek hayıflanır ve vaziyetin genel ahvalini şöyle anlatır “*Müdris vardır ki, ayda bir kere medreseye varmaz. Nice varsun ki? Tahsili ulûma kabil danışmend zümresi bulunmaz. Bulunsa dahî kendüsü ders virüp ifade-i ulûm itmeğe kâdir olmaz*” (Beyazıt, 2014: 23). Öyle ki Mustafa Âli'ye ne zaman âlim sınıfında meydana gelen bozulmanın sebebi sorulsa, torpilin varlığından ve ulema sınıfının evladına gösterilen iltimastan yakınmakta olduğu belirgindir. Bunu sebebi de ilmiye sınıfının çocuklarının, öyle pek bir gayret göstermeden hatta kitapla haşır neşir olmadan yüksek makamlara geldiğinden bahseder. Bu payelere çabucak ve pek zahmetsiz ulaşabildiklerinden de ellerine bir daha kitap almadıklarını ifade eder. Tabii bu durumun yanında yöneticiler olan beylerin ve ağaların çevresinde olan, bu sebeple de onlardan kendi çocuklarına aracı olmasını bekleyenler de vardı. Kendilerine yapılan ricaların bir kısmını kıramayan hatta bu manada rüşvet dahi alabilen bazı beyler ve ağaların aracılığı ile devlet bürokrasına giden yolun başlangıcı olan mülazım yani müdris namzeti olunmaktaydı (Beyazıt, 2014: 23).

III. Mehmed (s.1595-1603) döneminde, 1598 yılında çıkartılan kanunnameye göre medrese hocaları olan müdrislerin devlet tarafından ikaz edilip dikkatlerinin çekilerek, uymaları istenilen konulardan biri de danışment yani üst düzey sayılabilecek talebe seçip okutma süreçleridir. Bu uyarının sebebi de, okutacak öğrenci bulamama kaygısı ile ya da buna bağlı sebeplerle başarısız gözükmeye, vazifeden azledilme ve çalışmama durumunun oluşması korkusuyla bazı müdrislerin medreseye niteliksiz öğrenci kaydedip okutmalarıdır. Çünkü bu olumsuz durumun zekâ problemi ve buna bağlı olarak da ilim anlamında yeterli düzeyde olmayan kişilerin ilmiye grubuna dâhil olmasına yol açtığı belirtilerek, bunun da ilmi çalışmalar anlamında sıkıntı getirebileceğine dikkat çekilmiş ve bu tür eylemlerden uzak durulması gerektiği ifade edilmiştir. Öğrencisiz kalmaktan daha kötüsünün niteliksiz öğrenci olduğuna hatta hiç öğrenci olmamasının niteliksiz öğrenci yetiştirmekten daha iyi olduğuna, ilmin ve ulemanın kıymeti açısından dikkat çekebilmek için “*İmdi müdrise danışmendsizlik ayıp değildir. Belki ayıp olan cahil danışmend tutmaktır*” (A.g.e.: 21). Denilmek

suretiyle, öğrencisiz kalmanın ayıp olmadığını ama niteliksiz ve kifayetsiz öğrenci yetiştirmenin daha problemleri bir durumu ortaya çıkartabileceğine dikkat çekilmiştir. Yine aynı muvacehe de eğitim için belirlenen zamandan daha kısa bir zamanda eğitimini tamamlayıp mülazımlık görevini alma isteğinin olduğu, derslere daimi olarak katılmayanların varlığı, talebelerin okumaları gereken kitapları tam olarak ikmal etmedikleri ve hatta yeterli düzeyde okumadıklarına dikkat çekilmiştir. Bu alanlara eksikliği bulunan talebeler öyle ki eğitim aldığı müderrise bağlılıkları, bazılarının ise hocalarına rüşvet vermeleri gibi torpil barındıran davranışlarla müderrislikte dolayısı ile de bu yolla devlet bürokrasisinde yer tutmaya çalıştıkları vurgulanarak dikkat edilmesi istenilmiştir. Tespiti yapılan ve dikkat edilmesi istenilen eksiklikler birer vaka olarak varlığı aşikâr olan ve medrese ve dolayısı ile eğitim ve devlet bürokrasisinde bozulmayı getiren bir durumdu (Beyazıt, 2014: 21). Konuya dair eleştirileri yine Gelibolu'lu Mustafa Âli, Hırz'ül-Müluk isimli eserinde, talebelerin yeterli düzeyde eğitim görmediklerinden dolayısı ile niteliksiz yetiştiklerinden de bahseder. Ekonomik durumunun kuvvetine göre, bu gücünü kullanarak veya devlet içerisindeki tanıdıkları vasıtasıyla medreseden üç dört yıl gibi kısa bir zaman içerisinde ve dersleri de tam olarak ikmal etmeyip, yeterli düzeyde okumadan mezun olup, müderrislik makamını veya kadılıkla başlayan alt tabakadaki devlet kademelerinde memuriyet elde etmekte olduklarını anlatır. Hatta Mustafa Âli'nin aynı dönemin Sahn-ı Seman medreselerini de eleştirdiği ve zirve medreselerde dahi aynı dönemin sonlarında bu medreselerde dahi hak ederek bu vazifeye gelen müderrislerin üç beş tane ile sınırlı olduğunu ve Sahn müderrislerinin de artık torpile tabi olarak burada bulunma yetkinliğine sahip olmadıklarını söyler. Tabi ki bu niteliksiz yetişme de ilmi bakımdan yetersiz, haliyle ahlaki erdemlerden de bihaber bir müderrislik ve kadılıkla başlayan ve yukarı doğru çıkan bir memuriyet yapısını ortaya çıkardığına dair eleştirilerde bulunur (A.g.e.: 21). Bahsi geçen durumlar, haliyle medrese içi disiplinin de bozulmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin medrese ders programı, kurum içi disiplin ve ders uygulamalarını yerine getirmeyen talebeler için uygulanmakta olan sözlü ikaz, bursun kesilmesi ve ya başka medreseye gönderme ya da uzaklaştırma, kovulma gibi disiplini sağlayan cezalar da bu sefer tam olarak uygulanamamaya başlanmıştır. Aynı şekilde başarıya bağlı ödüllendirmenin getirdiği bursun artırılması, ortak kullanım odalarından tek kişilik odaya geçiş ödülü de uygulanamamıştır. Bunun gibi medrese içerisinde kendilerine vazife verilebilecek düzeye gelerek, medresede dersi okutan müderrisin yardımcılığı olan müfid veya muidlik gibi vazifelerin de tam olarak ve adil bir şekilde

uygulanabilmesi de mümkün olmamıştır (Çelik, 2019: 332).

Müslümanlar arasında var olan ilmi çalışmaların ananevi bir anlayışa dayandığı ve nesilden nesile aktarılan bir üslup ile akıp geldiği, devam ettiği ve yükseldiğine dikkat çeken İpşirli, bu sebepler ışığında ilmin geleneksiz olamayacağını iddia eder. Hatta II. Murad Hanın Molla Fenari'nin torunlarına mülazemet almaksızın müderrislik imkânı sağlanarak imtiyaz tanınmasını bu geleneğe bağlayarak, bu yöntemle ilmi anlamda kaliteyi yükseltmeyi amaçladığını ifade eder. Buna kanıt olarak da Osmanlı öncesi medeniyetlerde de ilmin daha çok aile yolu ile intikal ettiğini bunun da sebebinin daha çok aile üzerinden miras kalıp çocuk ve torunlara intikal etmiş olan ilmi birikimin ve bu ilmi birikimi ihtiva eden kitapların bu çocuklarda bulunduğu önemine dikkat çeker. Haliyle bu aile yapısının uğraştığı alan itibariyle devam edegelen çoluk çocuğunun da muhatap oldukları bu ilmi gelenek ve birikim sayesinde ilmi gelişim ve aydınlanmalarına etkili olduğunu söyler. Örneğin ilim ile hemhal olmuş âlim bir babanın ya da amca gibi yakın akrabasının evlerinde ilmi toplantılar yapılmasının, aile içindeki çocukların ve diğer aile fertlerinin de gelişimine katkı sağladığını iddia eder. Aynı zamanda bu vesilelere bağlı olarak aile yolu ile değerli kitaplar ve kütüphanelerin de aile fertlerine kaldığını ve bunun da ilmi gelişime katkı sağladığını savunur. Bu çerçevede de yetişen evlat da babası veya dedesi gibi ailesinin içerisinde bulunduğu ilmi çalışmalarla iştigal ediyor ve bu da ilmin, bilginin gelişmesine daha fazla katkı sağlamış olduğunu söyler. Aslında Osmanlı Devletinde resmi bir kurala bağlı olmasa bile geleneksel anlayışa göre görüp uygulama mantalitesine bağlı olarak mesleki bir yapı olduğu ve bu aile içi geleneğe bağlı olarak da ilmin de diğer meslekler gibi birinden diğerine intikal eden de bir anlayışa sahip olduğunu ifade eder. Sanat ve askeri kabiliyetin gelişimin haricinde özellikle kitap ihtiyacından ve ilmin daha çok hangi havzada işlendiyse orada geliştiği düşünüldüğünden dolayı da bu durumun belki de en çok ilmiye alanında kendisini gösterdiğini ve aslında buna en çokta ilmi sahada ihtiyaç duyulduğunu da söyler. Aynı zamanda insanları ilim alanında ilerlemeye çeken etkenlerden birinin de ilmin, ilmiye alanının ve buna bağlı olarak da âlimin yani müderrisliğin saygın bir mesleki alan olmasıdır. Üstelik devletin verdiği maaşın haricinde aynı zamanda yine devletin koyduğu vergiden muaf oldukları gibi ceza gerektiren hatalarda dahi ilme duyulan saygı, itibar ve ihtiyaçtan dolayı daha hafif bir şekilde de ceza almaları da mevzubahisti. İşte bunların tamamı insanları maddi anlamda olduğu kadar itibari

anlamda da ilmiye sahasında bir kişi olmayı cazip kılmaktaydı (İpşirli, (?), 18). Bu hususla ilgili örnek teşkil edecek mahiyette, klasik dönem içerisinde Osmanlı Devletinin ve buna bağlı olarak medrese eğitim sisteminin güçlü ve aksamadan devam ettiği bilinen Yavuz Sultan Selim dönemine dair ulema sınıfının aile yapısının araştırıldığını; ve dönemin büyük sayılabilecek elli tane ulemasının yarısına tekabül edecek olan yirmi beş âlimin, yirmi iki tanesinin babaları ve dedeleri gibi ilmiye ailelerinden gelmekte olduğu, örneğini ileri sürer. Yirmi beş âlimden sadece üç tanesinin ise aile geleneğinde ulemâlık olmadığı ve bunun da genele göre çok az bir sayı olduğu görülmüştür. Aynı şekilde İlmiye salnameleri ve Osmanlı sicillerinde de, klasik dönemin başından itibaren, XVIII. Yüzyılın ortalarına kadar şeyhülislamlık yapmış Osmanlı âlimlerinden tespit edilen yetmiş iki şeyhülislamdan kırk dokuz tanesinin geçmiş ailesinin ilmi durumları tespit edilmiştir. Bu kırk dokuz şeyhülislamın da yüzde seksen gibi üst düzey bir rakama ulaşacak şekilde, asgari kırk bir tanesinin ilimle iştigal eden ulema aile geleneğinden geldikleri, babalarının ve dedelerinin âlim kişiler olduğu tespit edilmiştir (Altuntaş, 2012: 12). Aile ve aileye bağlı olarak gelişen birçok sebebe bağlı olarak aile mühim bir etken olarak dikkat çekiyor. Ancak bunun olumsuz tarafı ise bu minvalde bazı ailelere pozitif manada ayrımcılık yapılması problem oluşturuyor. Çünkü bir müddet sonra bu durum suiistimal edilerek ortaya beşik ulemâlığı diye bir şey çıkarmıştır. Bu düşünceye bağlı olarak da babası kazasker veya bunun gibi ulema alanından olan bir devlet görevlisinin bir erkek çocuğu dünyaya geldiğinde doğduğu gibi ruûs denilen görev yazısı hazırlanmakta ve çocuğu geleceği de bu sayede teminat altına alınmaktaydı. Beşik uleması olarak tanımlanması ise muhtemelen bu görev müsadere yazısının beşiğine asılmasından dolayıydı. Bunun gibi uygulamalar müderrislik mesleğini ve medrese kurumlarını çürümeye ve tükenmeye doğru götürmekteydi. İpşirli bu anlamda Enderun mektebinde okuyanların yetkinlik ve nitelik bakımından daha şanslı olduklarını söyler. Çünkü Enderun mektebi mensupları, medrese mezunları gibi her hangi bir bürokratin yakını olmadığı için torpil ve iltimas gibi durumların mevzubahis olmadığı ve eğitim gören talibin görevlerine hakkaniyet ve kabiliyet unsuru ile geldiği gerçeği gözden kaçırılmamalıdır. Ancak ilerleyen süreçte medreselerdeki bu iltimas ve kayırmaya bağlı bozulma Enderun'a da sirayet etmiştir. Fakat Enderun yapı olarak daha küçük ve kontrolü çok daha mümkün olması hasebiyle bu iltimas ve himaye gibi olumsuz uygulamalar medreseler gibi çok fazla olmayıp bazen hiç yok, bazen de yok denecek kadar az seviyede seyrettiği söylenebilir (İpşirli, 2008: 18). Tespiti yapılan bütün bu

sebeplere bağlı olarak XVI. Yüzyılın sonlarına yakın medrese sisteminde meydana gelen ve devam eden bu bozulma başlangıcı ile birlikte artarak devam eden olumsuz durum, devletin sosyal yapısını, ekonomik işleyişini ve askeri sahadaki başarısını da olumsuz olarak etkilemiştir. Çünkü eğitimdeki bu disiplinsiz ve verimsiz yapıyla birlikte ortaya çıkan zayıflama toplumun da kültürel yapısını bozduğu gibi devlet yapısını da zayıflatmıştır (Zengin, 2008: 3).

Medreselerde ulema arasında da bir yarış ve buna bağlı olarak bir mücadelenin olduğu da söylenebilmektedir. Örneğin Fatih Sultan Mehmed'in ülkenin ilmi ile öne çıkan ulemasını huzuruna alıp, ilmi gelişimi teşvik etmek niyeti ile bu kişileri münazara yaptırıp tartıştırmaktaydı. Hatta buna bağlı olarak ilmi münakaşalarda bulunmalarını temin etmesi, ilim ve fikirleri ile öne çıkararak galip geleni ilan ve ödüllendirmesi ilk etapta ulema arasında teşvik mahiyetinde iyi olmuştur. Ancak ilerleyen süreçte bu durum âlimlerin sadece birbiri ile yarışa girmesine değil; haset ve kıskançlık gibi sonuçlara yol açarak ulema arasında bozgunculuğun ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Öyle ki ulema arasındaki bu tartışma ve uzayan münakaşalara bağlı olarak gelişen olumsuz durumlar sebebi ile ölümle cezalandırılan âlimler dahi olmuştur. Ayrıca bu durumun da ulemanın kendi adamlarına ön vermesi, yol açması ve kendi kadrolarını oluşturmak gibi girişimlere sebep olması ve dolayısı ile medreselerde liyakat ve samimiyetin ortadan kalkmasında rol oynadığı düşünülebilir (Özyılmaz, 1993: 5). Belki bu durum bozulma değil ama medreselerde bıkkınlık ve yozlaşmaya örnek olabilecek uygulamalardan birinin de yenileşememe ve değişime ayak uyduramamak olarak yorumlamak da mümkündür. Zira Osmanlı medrese sisteminde özellikle Selçuklu devletinin sistemi olmak kaydıyla geçmiş İslam devletlerinin uygulamalarını medreselerde tatbik edilmekteydi. İslami bağlılık, yeterli görme ve gelenekselcilik mahiyetinde takip edilen sistem ve Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılan ve dönemin en iyisi olduğu bilinen program ve uygulamalar yerine zaman değiştikçe zamana ayak uydurmamak da medreselerin gelişimine olumsuz katkı sağlamış olabilir. Zira gelişen ve değişen şartlar ve zamana göre artık yeni kitaplar ve ders uygulamaları ihdas etmek yerine asırlar boyu okunan kitapları ya da uygulamaları sıkıca takip etmek ve aynı usulleri tatbik etmeye devam etmek de medreselerin bozulmadan ziyade gelişmemesinin sebeplerinden sayılabilir (A.g.e.: 7-8). Klasik dönemin artık sonları da sayılan XVI. Asrın ahirine kadar medreselerde Hikmet namı ile maruf olan ve okutulmaya devam edilen Felsefe ilmi kaldırılmak suretiyle,

toplumun daha çok ihtiyacı olduğu varsayılan fakat zaten medrese müfredatında ağırlıklı olarak var olan Fıkıh ve Usul-ü Fıkıh derslerinin zamanı genişletilmesi de gösterilebilir. Bu eleştiri Fıkıh ve Usul-ü fikhin okutulması ya da ayrılan vaktin çoğaltılmasına değildir. Fakat aynı yüzyıla girerken Avrupa’da Rönesans ile birlikte ortaya çıkan akli ilimlere ağırlık verme ve yenileşme hareketlerini ön plana alırken, aynı dönemde Osmanlı medreselerinin akli ilimler sayılan Felsefeyi arka planda bırakarak sadece nakli ilimlere ağırlık vermesi özellikle zamana ayak uyduramama ve yenileşememeye başka bir örnek olarak gösterilebilir. Ancak burada yazar Felsefe ilmi olmadan insan yapısında ya da eğitim minvalinde düşünme ve gelişememe eğiliminin bulunamayacağı hatta Felsefe yerine Osmanlı medreselerinde başka derslerin de düşünmeyi teşvik edecek mahiyette olduğunu fakat var olan olumlu durumu ortadan kaldırmanın olumsuzluğa yol açabileceğini ifade etmektedir (Özyılmaz. 1993: 10). Yapılan pek çok uygulamayı göz önüne aldığımızda XVI. Yüzyılın ikinci yarısına kadar sorunsuza yakın işleyen müderrislik mesleğinin, bu zamandan sonra aksamaya uğramasına ve medreselerde bozulma başlangıcının ortaya çıkmasına etki eden en büyük gediğin “Hocazadeler Kanunu” olduğunu söylemek mümkündür. (Yılmaz, 2005: 11).

Devlet içerisinde padişahların yanında, bürokraside de medreselerin ıslahını isteyenler ve bu konuda gayret gösterilmesini savunanlar vardı. Ancak bürokrasi içerisinde meydana gelen değişimler ve bürokraside etkin olan güç dengelerindeki farklılıklar olumsuzluklara itirazı ve karşı koymayı da engellemekteydi. Örneğin Koçi Bey de sistemin bozulduğunu ifade ederken istikrara dikkat çekmiş ve şeyhülislamın ve kazaskerlerin sık sık değişmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü bu durumun yerini sağlamlaştırmak ve bürokrasi ile arasını iyi tutmak isteyen şeyhülislamın ve kazaskerlerin devlet içerisinde meydana gelen torpil, hatır, adam kayırma vb. usulsüzlüklere göz yummasına sebebiyet verdiği dikkat çekiyordu (Atay, 1981: 13).

Osmanlı devletinde temel eğitim olan mekteplerin dışında üç ana unsur olarak var olan eğitim sisteminde yer alan medreseler ve buna topluma yönelik eğitim kurumlarını da katarak tekkelerin değişen ve gelişen zaman içerisinde ilk ve devam eden yüzyıllardaki kuruluş amaçlarından ve eylemlerinden çıkmışlardır. XVI. Yüzyılın sonlarına gelinen noktada müderris makamı ve kazaskerlik sadece bir ilmi alan payesi olmayıp, devlet içerisinde resmiyet kazanma ve bir makam elde etme derdine düşülmüş mekânlar olmuştur. Öyle ki bu sebeplere bağlı olarak medrese kurumları artık birer ilim irfan

meclisi olmaktan çıkıp fasit bir sisteme dönüşmüştür (Selimoğlu, 2015: 3-4).

Özellikle mülazemet sisteminin fazlaca suiistimali, devlet sistemindeki bozulmanın da durdurulamamasına yol açmıştır. Bu vazifeyi elde edebilmek için araya hatırı sayılır kişiler girerek para karşılığı mülazemetlik elde edilmişler. Bu durum sadece eğitim sistemi içerisindeki işleyişi değil, voyvodalar ve subaşları gibi özellikle devletin belli başlı makamlarında olan kişiler tarafından kadılık makamının gücünü elde edebilmek amacıyla medrese eğitimi görmeden yapıldığı için devletin kadılık sisteminde de yetkinlik bozulmaya başlamıştır. Oluşan bu boşluğun ve suiistimalin akabinde şeyhülislam, kazaskerler, padişah hocası ve beylerbeyleri gibi bazı sözü dinlenir devlet adamları bu durumdan istifade ederek, medrese mezunlarının görev beklemesine rağmen kendi çocuklarına devlet görevlerinde vazife aldirabilmek için isimlerini rüüs defterlerine yazdırmışlardır. Bunu kolaylaştırabilmek adına da kanun çıkartarak ilmiye ve bürokrasi alanının bozulmasına hizmet etmişlerdir. Aynı zamanda eğitimini almadıkları halde yetkinlik makamı elde ettikleri için bu sayede orta düzey medreseler diyebileceğimiz hem alt düzey haşiyeye-i tecrid medreselerinde hem de orta düzey sayılan miftah, hâriç ve dâhil medreselerinde müderrislik görevlerine getirilmeye de başlanmışlardır. Bu da hem medreselerde niteliksiz hocaların görev almasına yol açarak medreselerin kalitesini düşürmüş ve bozulmaya hizmet etmiştir. Hak etmedikleri halde torpille vb. yöntemlerle ruzname defterlerine mülazım olarak kaydı yapılarak müderrislik veya kadılık vazifesine atanmış olan bu kişilerin görevden alınmaları da başka suiistimallere yol açmıştır. Örneğin sadrazamlık kaymakamı Mehmed Paşa, Şeyhülislam Abdürrahim efendiye ısrar ederek on yaşındaki oğluna dâhil müderrisliği görevi aldırıyor. Mora seferinden dönen Sadrazam Ali paşa bunu duyunca çok sinirlenir ve şeyhülislama çok kızıp çocuğun da adını defterden silmiştir. Ancak bu durum istisnai bir durumdur zira her bürokrat diğerini uyarıp aksaklığı giderebilecek durumda değildi. Bir diğer husus ise Abdürrahim efendinin Mehmet Paşayı kıramayıp hak etmediği halde on yaşındaki oğluna müderrislik vermesidir. Örnekte de görüldüğü gibi devlet de merhamet, sistemi bozmaktadır. Bozulan sistem ise devleti yıkılışa taşır (Uzunçarşılı, 1988: 62).

SONUÇ

Müslümanların eğitim kurumlarından olan Medreselerin, Mısır'daki Fatımî Devletinin (908-1171) ihdas ettiği eğitim ve propaganda merkezleri olan "Daru'l-Ulûm" kurumlarına tepki olarak ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Ancak Peygamberimiz döneminden beri Müslümanlar arasında İslam'ın ve aynı minvaldeki ilimlerin başta mescitler olmak üzere, bir çatı altındaki mekânlarda öğrenilmesi İslam dininin temel uygulamalarında zaten vardı. Bu vesile ile medreseler, Sünni literatüre aykırı olan Şia mantığına karşı olduğu gibi diğer sapkın kabul edilen akımlara karşı İslam akaidini korumak amacıyla nitelikli ilim adamı yetiştirmek için kurulduğu gibi, Müslümanların dini suallerine cevap verecek yetkin insan kadrosu oluşturmak ve İslami ilimleri mütalaa etmek suretiyle İslam dinini ve aynı bağlamda İslami ilimleri yaygınlaştırmak düşüncesiyle kurulmuş olma ihtimali daha kuşatıcı bir yaklaşımdır. Aynı bağlamda İslam kültürünün yayılması ve bir medeniyete dönüşmesi, eğitimin gelişmesine ve medreselerin de başlı başına birer kurum ve kompleks bir yapıya dönüşmesinin önünü açmıştır. Bu konuda da en başarılı olan devletlerden birinin Büyük Selçuklu Devleti olduğu ve Osmanlı Devletinin klasik döneme aktarılmış olan medrese geleneğini, Selçuklulardan devraldığı kesin olarak ifade edilebilir.

1299 yılında kurulan Osmanlı Devletinin ilk medresesini 1331 yılında İznik'te kurmuş olması, geçmişteki çeyrek asrı aşan dönemde üst düzey eğitime önem vermediğini göstermez. Zira bu durum Osmanlı da mescit gibi daha minimal mekânlarda yapılan üst düzey eğitimin devlet nezdinde kurumsallaşmaya başladığını göstermekte olduğu düşünülebilir. Medreselerin, büyüyen Osmanlı toprakları içerisinde hızla yaygınlaşmasında Osmanlı padişahlarının etkisinin yüksek olması, Osmanlı padişahlarının toplumsal eğitime verdiği önemi göstermektedir. Bu manada başta padişah ve saray ahalisi olmak üzere devleti yöneten en üst makamların ortaya koyduğu uygulamaların başta padişahın kendi çevresi olmak üzere, bürokrasiyi ve ekonomik anlamda gücü olanları da medrese yapımına ileri düzeyde teşvik ettiğini göstermektedir. Öyle ki aynı minvalde medreselere dair gelişen vakıf anlayışı sayesinde hayır, hasenat niyetiyle ülkenin merkez şehirlerine uzak olan beldelere dahi medreseler yapılması üst düzey eğitimin devlet ve millet olarak önemsendiğini ortaya koymaktadır.

Medreselerin eğitimci kadrosunda etnik yapıya bakılmayıp, Davud'i-Kayserî

(1260-1350) örneğinde olduğu gibi dönemin Osmanlı topraklarına oldukça uzak olan Şam'dan getirterek İznik'teki medreseye baş müderris yapması, devleti kalkındırarak karolarda ilmi yetkinliğe önem verildiğini göstermektedir. Bu anlayış bağlamında ilmi ile ön plana çıkan bilgin insanlar tespit edilerek, Osmanlı medreselerinde hocalık yaptırmak ve ders verdirmek için getirilmiş olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmaktadır. Klasik dönemin tarihi gerçeklerinden yola çıkarak bu durumu, devletin hızlı gelişimine de olumlu katkı sağladığı bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak Sünni İslam anlayışına sahip olan Osmanlı Devletinin medreselerinde eğitim verecek olan ulemanın, ilmi yetkinliğinin yanında aranan diğer hususun ise Sünni akideye sahip olmasıdır. Ancak Sünni gelenekten olmamasına rağmen Zemahşeri'nin (1074-1144) Keşşaf isimli tefsirinin okutulması gibi örneğinde olduğu gibi, bir âlimin sırf Sünni akide dışında olduğu için ret olunmayıp kendisinden istifade edilebilecek bir değer varsa kıymet verilerek istifade edilebilecek kadar engin bir görüşe sahip olduğunu gösterir. Bunlarla birlikte medresede ders veren ulemanın müderrislerin haricen tercih ettikleri kitaplara ve müderrisin ilmi alanlarda kendisinin yazdığı eserleri okutmasına da imkân tanınıyor olması da medreselerdeki özgür yapıyı ve geniş bakış açısını ortaya koymaktadır. Hatta medreselerde ana kitap olarak okunan kitapların müelliflerinin yaşam döneminin genel anlamda XIII. Yüzyıl ile XIV. Yüzyıl arasında başında yaşamlarını sürdüren ulemeden olmaları Osmanlı medreselerinin klasik dönemde kendi geleneğini oluşturduğuna da kanıt olabilir. Bununla birlikte merkezi idareye uzak coğrafyalarda Müslüman teb'anın eğitim anlayışına da müdahale edilmiyip toplumların kendi kültürel sistematiği içerisinde eğitimlerine devam etmelerini imkân tanımış olması Osmanlının engin bir devlet yapısına sahip olduğunun da kanıtıdır. Fakat bu hususta da Sünni akideye aykırı bir öğretim durumunun olmamasına hassasiyet gösterdiği görülmektedir.

Osmanlının, Selçuklu Devletinin geleneksel medrese anlayışını koruması ve hatta desteklemesi Osmanlının klasik döneminde kurmuş olduğu medreselerin de hızlı gelişimine katkı sağladığı kesindir. Bu konuda da Selçuklu Devletinin Sünni İslam anlayışına sahip olması ve medreselerini de geleneksel İslami eğitim normlarına göre sistemleştirilmiş olması etkilidir. Bu husus Osmanlının da yeni bir arayış içerisine girerek üst düzey eğitimde enerji kaybetmemesini sağlayarak, bilgide üst üste koyarak daha üst bir yapı inşa etmenin yollarını da açmıştır. Bununla birlikte Medreselerin

eğitim anlayışı din temelli ve İslam âlimi yetiştirmek üzere olsa da sadece dini eğitimle sınırlı da tutulmayıp, Tıp, Felsefe, Mantık, Astronomi gibi alanlarda da ilmi talimin bulunması klasik dönem Osmanlı medreselerinde sadece din teması üzerinde durulmayıp pozitif ilimlere de önem verildiğini göstermektedir. Böylece Orhan Gaziden, Fatih dönemine gelinceye kadar üst üste konularak ilerlenmiş olması Fatih döneminde ulaşılan seviyenin, medreseler için altın çağın yaşanmasına imkân tanıdığı düşünülebilir.

Fatih Sultan Mehmed'in medreseleri zirveye taşıyan dönemde, oluşturduğu kanunnamenin yanında birebir takip yöntemi uygulaması, kurumların, kanunların yanında devlet ricali tarafından yerinde ve birebir takibinin eğitim anlamında başarılı kalkınmada, ne denli önemli olduğunun örneği olarak gösterilebilir. Fatih Sultan Mehmed'den sonra gelen pek çok padişahın kanun ve hümayunname gibi uygulamalarla medreselerdeki bu zirve süreci korumayı amaçladıkları ortaya çıkmaktadır. Ancak Fatih'ten sonra bir asır kadar sekteye uğramadan devam eden klasik dönemin ardından olumsuzla yönelen medrese sistemini zamanın şartlarına göre yeniden yapılandırmaya gidememek de, medreselerdeki olumsuz yönelim için amil sebeplerden biri olarak düşünülebilir. Sultan Fatih'ten (s.1451-1481) sonraki dönemde, Kanuni Sultan Süleyman'ın (s.1520-1566) yaptığı medreselerle eğitim çeşitliliğinin artması ve kurumsal farklılıkların değişime uğrayarak çeşitlendirilmesi medreselere nicelik anlamında daha da ileri düzeye taşındığı kesindir. Fakat medreselerin sayısı ve yapısal nicelik konusunda atılımların yapıldığı bu dönemde nitelik olarak ise Fatih Sultan Mehmed'in oluşturduğu kalitenin yakalanabildiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Buna bağlı olarak da aynı döneme denk gelen zaman diliminde medresedeki nitelikli ulema ve öğrenci kalitesi azalmaya başlamıştır. Bu bağlamda kırk altı yıllık saltanatıyla XVI. Asrın iki yarısını da görmüş olan Kanuni devri, hem Fatih'ten beri süregelen medreselerin zirve döneminin hüküm sürdüğü; hem de bozulma sürecinin başlangıç noktası olduğu söylenebilir.

Osmanlı Devleti İslami gelenek üzere vakıf anlayışı ile ihdas edilmiş olan medrese kültürünü gerek sayısal anlamda gerekse uygulama biçimi olarak çok ileri düzeye taşıdığı kesindir. Dini ve genel eğitim ihtiyaçları anlamında da büyük boşluğu kapatan medreseler, siyasi anlamda da devletle dirsek temas halinde olduğu ifade edilebilir. Zira fethedilen bölgelerde hızlı bir şekilde medreseler yapılması, o bölgelerde İslam'ın yayılmasına; müderrislerin de İstanbul'da yetişmiş ve genel olarak Türk ya da Türk

kültürü ile hercümerç olmuş olmaları ve derslerin de Türkçe anlatılması sebebiyle Türk dilinin de yaygınlaşmasına vesile oldukları düşünülebilir. Aynı zamanda her ne kadar medreselerde okutulan kitaplar temelde Arapça olsa da, eğitim dilinin Türkçe olduğunu ifade etmek önemli bir husustur. Aynı zamanda medrese sisteminin, devlete bürokrat yetiştiren müesseseler de olarak, devletin kurguladığı sistem ve denetimine tabi olmalarına rağmen, ekonomik anlamda devlete yük teşkil etmeyecek bir şekilde vakıf anlayışı üzerine inşa edilmeleri, devlet üzerine ekonomik anlamda yük bindirmeyecek bir kurgu üzere profesyonelce planlandığı açıktır.

Klasik dönem de medreselerin, örneğin Göle, Drama ve Tire gibi en ücra köşeler denilebilecek, nüfusları birkaç yüz kişi ile ifade edilebilecek yerlere ulaştırılması Osmanlı Devletinin eğitimde eşit ve adil dağılıma dikkat ettiğine de işaret etmektedir. Medrese yapılmayan veya Edirne örneğinde olduğu gibi fetihden uzun müddet sonra medrese yapılabilen yerlerle ilgili ise yapılabilecek yorum ise bölgenin stratejik anlamda askeri ağırlıklı kullanım sebebi ve bölgede yaşayan insan yapısının demografik durumundan kaynaklandığı şeklinde yorumlanması isabetlidir.

Medrese yaptıran vakıf sahiplerinin medreselerin klasik mimarisine riayet etmekle birlikte, medreseleri tek katlı ya da az da olsa iki veya üç kattan müteşekkil olarak inşa etmeleri, vakfin imkânları ile beraber bölgenin şartlarını ve verimli ders yapılabilecek ortam oluşturmayı amaçlamaları olarak düşünülebilir. Bu sebeple de ilk dönem, kısmi olarak Selçuklu mimarisine çok yakın modeller ortaya konulsa da kullanım anlamında, zamanla mimaride en kolay kullanım modelini uygulamaya çalıştıkları ortaya çıkmaktadır. Ancak tek katlı bina içerisinde, orta avlunun etrafında dizilmiş olan öğrenci odaları modelinin devamının, öğrencilerin görevliler tarafından daha iyi takip edilebilme ve ders sınıfına hızla toplanabilmelerini temin etmeyi kolaylaştırdığı tespiti yapılabilir. Aynı zamanda yanı başında mescidi bulunmayan medreselerde orta avlu mescit olarak da kullanılabilirdiği için talebeler odalarından çıkarak daha kolay bir şekilde namazlara da hızlı iştirak edebilmekteydi. Bu gibi sebeplere dayalı olarak klasik dönem medreselerinin daha çok tek katlı olarak inşa edildiği düşünülebilir. Öğrencilerin kullandığı odalarda pencerelerin boy hizasından yüksekte bulunması ise odanın aydınlanması ve havalanması için yapıldığı fakat talebenin ders ile meşgul olma sürecinde dışarıyla irtibatını kesebilmek amacıyla yüksekçe yapıldığı varsayılabılır. Medrese mimarisi planlamalarında öğrencilerin ısınmasını temin ve hasta olmalarını engelleyebilmeye kadar, her şeyin hesapladığı

görülmektedir. Bu da Osmanlı Devletinde öğrenciye gösterilen ihtimamın ürünü olarak ön plana çıkmaktadır.

Medreselerin hiyerarşik olarak isimlendirilmesinde okunan temel kitaplara göre bir isimlendirme yöntemi kullanılmış olsa da yirmi akçeli, otuz akçeli, elli akçeli gibi müderrislerin genel olarak aldıkları yevmiyelere göre de ayrıca isimlendirilmeleri parasal durumun biraz fazlaca önemsendiğine de kanıt olabilir. Bununla birlikte klasik ödeneklerin haricinde Ali Kuşçu gibi Osmanlı medreseleri haricinde ilmi ile ön plana çıkan ulemanın, standart yevmiyelerden fazla ödenekler verilmek suretiyle istihdam edilmesi onların ilmi birikim ve alanındaki yetkinliğinden istifade amacıyla kural dışına çıkıldığı durumlar da olduğu belirgindir.

Medreselerde olumlu manada dikkat çeken hususlardan biri ise tedris sürecinde amacın dönemi tamamlamak ya da bir üst sınıfa geçmek olmayıp, talim edilen alandaki kitabın iyi düzeyde okunması ve öğrenilmesi olduğudur. Ancak yine de bunun için belirlenmiş zaman dilimleri olması kontrolü kolaylaştırmaktadır.

Medreseler hem devlete kadro yetiştiren kurumlar olması ve ilmin önemine binaen hem de burs gibi öğrencilere sunulan imkânlar sebebiyle rağbet görmekteydi. Klasik dönemde rağbet fazla olduğundan belli bir yaş sınırı getirilmişti. Fatih döneminde formüle edilen ve ortalama dokuz yıl ve bir yıl da ihtisas yapmak için ayrıldığında ortaya çıkan zaman dilimi on yılı bulan eğitim dönemine göre bir öğrencinin medreseden mezuniyeti ile birlikte vazifeye başlama yaşının yirmili yaşları bulması, olgunluk dönemlerinde müzalımlık yaparak akabinde müderrislik gibi görevlere geldiğini gösteriyor. Fakat Kanuni Sultan Süleyman döneminde (s.1520/1566) bürokrasinin de etkisi ile bu sürecin formüle edilerek önce dört, ihtisas ile beraber beş yıla; aynı yüzyılın son çeyreğinde ise bu süreç ihtisas olmaksızın iki buçuk ve üç buçuk yıla düşürülmesinin olumsuz sonuçlara yol açtığı kesindir. Zira çocuk denecek yaşlarda müderrislik ve kadılık gibi ağır görevlere gelinmesine ve buna bağlı olarak yetersizliğin de ortaya çıkmasına yol açtığı çıkartılabilir. Zira bu uygulama vakti uzun bulanların, medrese eğitimine teşvik ettiği düşünülmüş olsa da yapılan vakit kısaltmaları aslında tavizden ibaret olduğu ve farkında olmadan olumsuzlukları normalleştirdiği varsayımını da çıkartabilmek mümkündür.

Medrese öğrencilerine, belirtilen oranlarda yevmiye ismi ile maruf olan burslar veriliyor olması, dönemin şartlarındaki Osmanlı haricindeki ülkelere göre klasik

dönem medreselerinde öğrenci merkezli eğitimde Osmanlı Devletinin çok ileri seviyede olduğuna kanıt oluşturmaktadır. Ayrıca oluşturulan kontrol mekanizması ile öğrencilerin derse devamlılığı ve müderrislerin performansının takibi de klasik bu medreselerde kurumsallığın çok yüksek düzeyde olduğu kesin gözükmektedir.

Medrese müfredatlarında felsefe olmadığı ve okunmadığı varsayımı doğru olmayıp, Felsefe okunan medreseler de vardır. Ancak bu konuda Osmanlı medreselerinin felsefeye bakış farklılığı önemlidir. Zira Felsefeye tümden bir karşı çıkma olmayıp, daha çok metafiziksel gerçekliği inkâra dayalı olan Yunan Felsefesine karşı bir duruş olduğu ortadadır. Çünkü İslam ulemasının yazdığı Felsefe tabanlı Mantık, Cedel ve Kelam ilmi ile ilgili kitaplar Osmanlı medreselerinde düzenli ders kitabı olarak müfredatta yer almaktaydı. Ayrıca medreseyi ilmi faaliyetler için vakfeden bazı hayırseverlerin vakfiyelerinde burada Ulûm-u Dîniyye okunmasını istiyorum, dedikten sonra vakfettiği medresede asla Felsefe okutulmamasını vasiyet eden de vardır. Aynı zamanda mreselerin iç programlarına dair klasik metne sahip bir program yapısı elimize ulaşmamış olsa da medreselerin vakfiyeleri bulunması sebebiyle, medreseyi vakfeden kişi ya da kişilerin orada neler yapılmasını istediği belirtildiği için var olan geleneğin dışına çıkılmadığı kanaati oluşması olağandır.

Müderrislerin ders okuma ve öğretim metodundaki dersi tartışırma ve karşılıklı soru sorma ve ders hakkında beraberce mütalaa etme modeli, interaktif bir ders ortamının varlığına işaret etmektedir. Müderrisin yardımcısı olan muidin talebelerin derslerini tekrar ettirmek ve ezberini dinlemek suretiyle dersin takririni yaptırması akabinde de ertesi gün müderrisin öğrenilenleri sorgulaması derslerin okumaktan öte öğretme amacıyla yapıldığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda talebe ile hoca arasında bir edep ve üslup çizgisinin olduğu da belirgindir.

Müderrislerin öğrenciyi derse çeken ve enerjik geçen derslerinden anlaşıldığına göre, hoca sadece okuttuğu dersin branşı hakkında değil, disiplinler arası olarak tanımlanan, o dersin alanına yakın olan konulara da vâkîf ve konuları etraflıca anlatabilen bir donanıma sahip olduklarına işaret etmektedir.

Medreselerde öğrenci sayısının on, yirmi, otuz gibi az denilebilecek sayıda olması, müderrisin öğrencilerle yakinen ilgilenmesini sağlayabildiği gibi daha verimli ders ortamının oluşumuna da katkı sağladığı gerçeği yadsınamaz. Aynı zamanda vakfın barınma imkânı ve vakfiyenin yönlendirmeleri de sayıyı belirleyici unsurlar olduğu

belirgindir.

Medreseler şehir dışından gelen öğrencileri eğitim süresince barındırdığı gibi, ailesi aynı şehirde olan öğrencileri de yatılı olarak alması, talebenin ders süresince kendini meşgul edecek harici şeylerden zihnini arındırmasını ve bu bağlamda dışarı ile bağlantısını kesmek amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Klasik dönemin başında iki gün olarak uygulanan haftalık izinlerin daha XVI. Yüzyılda üç güne çıkartılması dönemin eğitim materyallerinin teminin zorluğuna bağlı olarak artırılmış olarak yorumlanabileceği gibi, hakkında kanıt olmasa da öğrencinin ders ile iletişimini azaltan sebeplerden biri olarak da düşünülebilir.

Medreselerde talebe bulamamak mevzubahis gözükmemektedir. İslami gelenekte ilim öğrenmenin öneminin vurgulanmasının yanında her öğrenciye mutlaka burs imkânı tanınıyor olması ve medreseden mezun olmanın devlet bürokrasisinde iş sahibi olabilmenin en önemli yolu olması medrese eğitimini ayrıca cazip kılmaktaydı. Aynı zamanda müderrislere tanınan imkânlarla birlikte, akabinde talebe ile meşgul olamayacak derecede yaşlanmış veya emekli olmuş müderrise hayatını zorlanmadan idame ettirebilmesi için ödenek imkânı sunulması da medrese eğitimini cazip kılmaktaydı. Öyle ki bu sebeplerle klasik dönem içerisinde medreselerde ihtiyaçtan fazla öğrenci icazet alarak müderris olmaktaydı. Buna bağlı olarak hem talebi karşılamak hem de müderrislere istihdam oluşturmak amacıyla medrese olmayan yerlerde dahi butik denilebilecek türden medrese şubeleri oluşturularak eğitim verdirilen yerler vardı. Fakat bu durum yevmiye ile çalışan müderrislerin, öğrencisi olmayınca devletin kendilerine sunduğu imkânları kaybetme korkusu ile öğrenci bulamama kaygısı yaşadıkları ve buna bağlı olarak kifayetsiz talebe istihdam edildiği veya kayıt alınıp devamlılık sağlamayan talebe varlığı ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. İkinci husus ise özellikle klasik dönemin sonuna doğru ortaya çıkan iltimaslı öğrencilerin medreseye kayıt yaptırıp derslere devam etmemeleri sebebiyle, diğer öğrencilerde de ortaya çıkardığı başıboşluk ve akabinde bir zincirleme gibi bu durumun tedris görevlerine yansiyarak müderrislerin de derslerine devamlılığının azalmasına veya olmamasına yol açtığı ihtimali de vardır. Zaten müderrisliğin ve kadılığın devlet içindeki garantili ve itibarlı yapısı sebebiyle meslek tecrübesi mahiyetindeki mülazemet vazifesini yapmadan müderris ya da kadı olarak devlet bürokrasisinde yer almak isteyen kişiler ve bunlara iltimas sağlayanlar klasik dönemin sonuna doğru medreselerdeki bozulmayı tetikleyen

amiller olarak dikkat çekmektedir. Ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın çok sevdiği büyük şair Bâki'yi mülazemet görevini icra etmeksizin bir anda orta düzey bir medreseye müderris olarak ataması ve akabinde mevleviyyet denilen büyük şehirlerde kadılık yapması, sistemin akışını bozan önemli bir etken olduğu söylenebilir. Aynı zamanda medreselerdeki bozulmayı tetikleyen amillerden biri de Kanuni'nin hocası Hayreddin Efendinin medreselerdeki kaliteyi artırmak düşüncesini ileri sürerek ilmi gelenekten gelen ailelerin çocuklarının medreselerde görev verilmesini istediği beşik ulemalığı denilen kanunu çıkartmasıdır. Buna daha sonraki süreçte padişahların, her hangi bir savaş başarısı veya şehzade doğumu gibi sevindirici durumlarda bir sevinç günü ödülü olarak belirli sayıda medrese mezununu staj yapmaksızın mülazım olarak atamasın da etkisi olduğu söylenebilir. Belirli sayıda kişilerin görev yapmaksızın mülazım olarak atanmasında devlet erkânının rica ve yönlendirmelerinin de etkisi olma ihtimali mevcuttur. Zira bu durum haksız bir süreci ortaya çıkartarak liyakat mantığını ortadan kaldırmış ve ilmi gelenekten gelenler çocuklarını ilerde müderris olacak payesi vererek iş ve kariyerlerini garanti altına alma girişirken devlet içerisinde yakını olmayanların ve ilmi gelenekten gelmeyen kişilerin heveslerini kırarak, medreselere yönelimini azalttığı tespiti yapılabilir.

Klasik dönemin son padişahları olan II. Selim (s.1566-1574) ve III. Murat (s.1574-1595), ortaya çıkan mevcut olumsuz durumu düzeltmek için üst üste kanun ve hümayunnâmeler yayınlamalarına rağmen istedikleri olumlu neticeyi aldıklarını söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak özellikle klasik dönemin sonu itibariyle medreselerdeki bozulma sürecinin ortaya çıkmasında dönem padişahlarının devlet içerisindeki bürokratların ricalarını kıramamaları etken sebep olarak gözükmektedir. Aynı şekilde dönem padişahlarının sevinç günleri sebebiyle veya başarılı addettikleri kişileri kat etmeleri gereken yolu yok sayarak bir anda bürokrasi içerisinde belli makamlara getirmeleri de aynı minvalde düşünülebilir. Bu meyanda kuralların, sistemin en tepe noktasında bulunanlar tarafından bir defa bile olsa delinmesi, başkaları tarafından bunun sürekli olarak suiistimal etmesine yol açtığı ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açık, T. (2019). “İmparatorluğun Efendileri: Müderrislerin Osmanlı Şehir Hayatındaki Fonksiyonları”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (22): 433-454.
- Akgündüz, M. (2021). *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*. 1.bs. İstanbul, Beyan.
- Altuntaş, Z. (2012). “İlmiye ve Ulema Üzerine Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 10(20): 483-517
- Apaydın, Y. (2023). “Timurlu Dönemi Herat’ında bir Bir Müderris, Mesud Şirvani’nin (ö.905/1500) Entelektüel Biyografisine Doğru”, *İslam Tetkikleri Dergisi. İstanbul Üniversitesi Araştırmaları Makalesi*, 2 (13): 493-518.
- Atay, H. (1981). “Medreselerin Islahatı”, *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 25: 1-42
- (1981). “Fatih ve Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcazetnameler” *Vakıflar Dergisi*, (13): 171-234
<https://hdl.handle.net/11352/1272> [22.09.2023]
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lügati*. İstanbul, Bilnet Matbaası.
- Baltacı, C. (2021). *XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, 3. bs. İstanbul.
- Beyazıt, Y. (2014). “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlmiye Kanunnameleri ve Medrese Eğitimi”, *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Belleten Dergisi*, 128 (283): 956-980
- Büyükbaş, N. (2013). “Osmanlının İnsan Yetiştirme Modeli ve Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşuna Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 29 (87): 200-228.
- Can, B. (2010). “Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri” *Ekev Akademi Dergisi*, 14 (44): 305-320
- Çelik, M. (2019). “*Osmanlı Medreseleri ve Avrupa Üniversiteleri 1450-1600*”, Küre Yay. Yüksek Öğretim çalışmaları, 2 bs. İstanbul: Yüksek Öğretim Yayınları.

- Coomaraswamy, A. K. (2016). *Geleneğin Işığında Eğitim, Okuryazarlık Öcüsü*, Çev. Nurullah Koltaş, İstanbul: Edam Yayınları, 25-42.
- Erman, U. (t.y.). “Siirt Medreselerinde İcazetname Öncesi Okutulan Kitaplar ve İçerikler”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1): 135-172.
- Furat, A. Z. (2003). “Eğitim ve Mimari açısından Kuruluş dönemi Osmanlı Medreseleri”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8: 180-208
- Gel, M. (2011). “Kuruluş Devri Osmanlı Fakı Zümresinin Tipik Bir Öncüsü: Tursun Faki”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (26): 93-116
- Gelişli, Y. (2005). “On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Bağdat ve Yemen Vilayetlerindeki Medrese Açmasına İlişkin İki Belge”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 25(2): 83-113.
- Güçtekin, N. (2015). *İstanbul’daki Hususi Mektepler*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.
- Hızlı, M. (1987). “Kuruluşundan Osmanlılara Medreseler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. 2(2): 273-281.
- -. (2004). “Anadolu’daki Osmanlı Medreseleri: Bir İcmal.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 2 (4): 371-409
- (2008). “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(1): 25-46.
- (2020). Klasik Osmanlı Döneminde Bursa Medreseleri, *Türk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı*, (2) <https://www.tukav.org.tr/haber/osmanli-klasik-doneminde-medrese.html.html2> [09.12.2023]
- İhsanoğlu, E. (2019). *Medreseler Neydi Ne Değildi?* 1. bs. İstanbul: Kronik.
- (1999) Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu, *Belleten Dergisi*, 66(54): 849-895.
- İpşirli, M. (2008). “Mehmet İpşirli ile Medreseler ve Ulema Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 6(12): 451-470
- . (t.y.). “Osmanlı İstanbul’unda Geleneksel Eğitim ve Ulema”, *Büyük İstanbul Tarihi Bölümü, Eğitim Dergisi*, (t.y.): 34-85

- Kalaycı, M. (2022). “Tacuddin el-Kürdi Gerçekte Tacuddin es-Sultanyuki Olabilir mi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 63(2): 483-556
- Kayadibi, F. (2003). “Fatih Sultan Mehmet Döneminde Eğitim ve Bilim”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8): 1-18
- Kocaman, K. (2016). “Osmanlı Medrese Sistemini Etkileyen Faktörler”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*. 2(3): 400-427.
- Kâtip Çelebi, (t.y.). *Cihannüma, Osmanlıca metin, İbrahim Müteferrika eklemeleri*. Matbaa-i Amire nüshası, Boyut Yayın Grubu, İstanbul.
- Kütükoğlu, M. (1977). “1869’da Faal İstanbul Medreseleri”. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (7-8): 277-392.
- Özergin, M.K. (2021) “Eski Bir Ruznameye göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*. S. (4,5): 264-290.
- Özcan, A. (t.y.). *Kanunname-i Âli Osman, Transgripsiyonu*. İstanbul Üniversitesi yay. Tarih Dergisi, (33): 28-51.
- Özyılmaz, Ö. (1993). “Medreselerin Bozulma Sebepleri ve Bunların Islahı Yönünde Yapılan Çalışmalara Kısa Bir Bakış”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(5): 133-150
- Palalı, Y. (2021) “Osmanlı Devletinde ilköğretimde Yenileşme ve Urfa İlk Mektepleri”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 127(250): 83-102.
- Selimoğlu, S. (2015). “Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1(1): 63-66.
- Taşköprülüzade İsamuddin Ahmed Efendi, (t.y.). “*Eş-Şekaik-i Numaniyye, fi Ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye - Osmanlı Âlimleri*”. Hazırlayan Muhammet Hekimoğlu (2019). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Tak, E. & Aydın, B. (2019). “XVII. Yüzyılda İstanbul Medreselerinde Okutulan Kitaplar”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar*. (19): 183-236.
- Taş, K. (2005). “Osmanlı Yönetim Sisteminde Şeyhulislamlık Kurumu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1): 81-101

- TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, C.2, 10 (1994), C.30 (2012), C.40 (2020), C.13 (1996)
- Toynbee, A. J. (1978) *Tarih Bilinci*, Çev. Bateş Yayınları. İstanbul, Bateş Yayınları,
- Unan, F. (2005). “Klasik dönem Osmanlı medreselerinde eğitim üzerine yapılmış çalışmalara dair bir bibliyografya denemesi”. *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*. (18): 79-114.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, 3. bs. İstanbul: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, VIII. Dizi. (17/b).
- Yeğin, A. & Badıllı, A. & Hekimoğlu, İ. & Çalım, İ. (1988) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*. Doğu Matbaası. İstanbul
- Yılmaz, Y. (2008). “Osmanlı Örgün Eğitiminde ve Süleymaniye Medreselerinde Müderrisler”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları Dergisi*, (14): 93-108.
- Zengin, S. Z. (2008). “Medreseden Üniversiteye”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(8): 211-221
- Zengin, M. & Cevherli, K. (t.y.). “Osmanlı Medrese Sisteminde Eğitim-Öğretim Kadrosu. Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans”. *Mahya Yayın çalışması*. 176-193.

ÖZGEÇMİŞ

Hasan Kamiloğlu

A. EĞİTİM

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Tarih ve Medeniyet Araştırmaları
Anabilim Dalı, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları Bölümü, 2022, İstanbul

Lisans: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2015, Sakarya

B. MESLEKİ DENEYİM

2015-2019 Asfa Eğitim Kurumlarında DKAB Öğretmeni

2019-2023 İrfan Okullarında DKAB ve Kur'an-ı Kerim Öğretmeni

2011-2023 Rika, Sülüs, Nesih Hat Sanatı Çalışmaları

C. SANATSAL ÇALIŞMALAR / SERGİLER

2011-2020 Rik'a, Nesih, Sülüs Hat Dersi Çalışmaları Üzerine İcazet (2020)

İstanbul, Bağlarbaşı, 2022 (Karma Sergi)

Erzurum, Yakutiye, 2022 (Karma Sergi)

Ankara, 2022 (Karma Sergi)

Bursa, 2023 (Karma Sergi)

D. ANLATICILIK-YAZARLIK

2011-2015 Radyo Gül Gebze, Söyleşi-Sohbet Programı

2016-2018 Akra Fm, Söyleşi Programı

2018- 2023 Marmara Gazetesi Köşe Yazarlığı